

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Mojca Kambič

Vloga jezika pri konstituciji družbene neenakosti med spoloma

Diplomsko delo

Ljubljana 2008

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Mojca Kambič

Mentorica: Doc. Dr. Zdenka Šal

Vloga jezika pri konstituciji družbene neenakosti med spoloma

Diplomsko delo

Ljubljana 2008

VLOGA JEZIKA PRI KONSTITUCIJI DRUŽBENE NEENAKOSTI MED SPOLOMA

Spolna diskriminacija in seksizmi vseh vrst so kljub splošnodružbenim usmeritvam k večji enakopravnosti med spoloma še vedno del vsakdana sodobnih družb. V diplomski nalogi proučujemo razmerje med jezikom in spolom, osrednje zanimanje pa usmerjamo na vprašanje, na kakšen način jezik in njegova raba vplivata na ohranjanje hierarhičnih razmerij družbene moči med spoloma. Z zavestjo, da jezik ni nevtralno, objektivno sredstvo sporočanja, ki linearno zrcali svet okoli nas, opozorimo na njegovo vlogo pri konstrukciji družbene realnosti, večji del pozornosti pa usmerimo na njegov vpliv na konstituiranje spolne identitete. V prvem delu diplomske naloge predstavimo tudi temeljne modele t.i. pristopa razlik, ki so proučevali razlike v jezikovni rabi moških in žensk, v drugem delu pa se na podlagi kritik esencializma in teorij pristopa spolnih razlik usmerimo na jezikovni seksizem ter androcentrične jezikovne reprezentacije. V zadnjem delu diplomske naloge podamo pregled in kritiko predlogov za enakopravnejšo jezikovno rabo ter možne rešitve za odpravo seksističnih elementov iz jezikovnih struktur.

Ključne besede: spol, jezik, spolna neenakost, ženske, feminizem.

THE ROLE OF LANGUAGE IN THE CONSTITUTION OF SOCIAL INEQUALITY BETWEEN THE GENDERS

Despite a general social trend towards the emancipation of women and greater equality between the genders, gender discrimination and sexism of all kind still remain a quotidian fact of contemporary society. In this thesis we observe the relation between gender and language; however, our central interest is an examination of the influences of language and its use in maintaining hierarchical relations of social power between the genders. With the knowledge that language is not a neutral, objective means of communication which directly reflects the world around us, we draw attention to its role in the construction of social reality. Of particular interest is its impact on the constitution of gender identity. In the first part of the thesis we also present basic models of so-called sex difference perspectives that studied gender differences in language usage. The second part presents critics of essentialism and sex difference perspectives and later focuses on linguistic sexism and androcentric representations of language. The final part of the thesis focuses on reviews of several proposals of more equal language use and observes possible solutions to remove sexist components from the structure of language.

Key words: gender, language, gender inequality, women, feminism.

KAZALO

1. UVOD.....	5
2. ŽENSKE – DRUGI SPOL?.....	7
3. KAJ JE JEZIK ?.....	11
4. MOŠKI – ŽENSKE: RAZLIČEN GOVORNI SLOG?.....	17
4.1 OBDOBJE PRED 2. FEMINISTIČNIM VALOM.....	20
4.2 DEFICITARNI MODEL GOVORNIH RAZLIK MED SPOLOMA: ROBIN LAKOFF.....	21
4.3 TEČAJI T.I. ASERTIVNEGA TRENINGA.....	24
4.3 MODEL DOMINACIJE: DALE SPENDER.....	27
4.4 MODEL RAZLIK: DEBORAH TANNEN.....	29
4.5 EVALVACIJA IN KRITIKA MODELOV RAZLIK.....	35
5. ŽENSKI VS. MOŠKI SPOL?.....	41
5.1 ESENCIALISTIČNO POJMOVANJE SPOLA.....	42
5.2 ANTIESENCIALIZEM: BIOLOŠKI VS. DRUŽBENI SPOL.....	43
5.3 SPOL KOT PERFORMANS.....	44
5.4 ENOMETODOLOŠKA KONSTRUKCIJA SPOLNE IDENTITETE.....	46
6. VLOGA JEZIKA PRI KONSTRUKCIJI SPOLNE IDENTITETE.....	49
7. SEKSIZEM V JEZIKU.....	53
7.1 SEKSIZEM KOT KULTURNI KONSTRUKT.....	57
7.2 SEKSIZEM V SLOVNICI.....	59
7.3 KAKO V BOJ NAD SEKSIZEM V JEZIKU?.....	64
8. PROTI NESEKSISTIČNIM JEZIKOVNIM STRUKTURAM TER NEDISKRIMINATORNI JEZIKOVNI RABI.....	66
8.1 VERBALNA HIGIENA.....	67
8.2 STRUKTURNE REFORME JEZIKA.....	69
9. SKLEP.....	75
10. LITERATURA.....	80

1. UVOD

Drugi feministični val je ob koncu 60-ih let 20. stoletja sočasno z zahtevami žensk po večji emancipaciji in konkretnimi predlogi za odpravo spolne diskriminacije in seksizmov sprožil tudi razmah znanstvenega preučevanja vzrokov za spolno neenakost. Ker se na vsakodnevni ravni še vedno pojavlja spolna diskriminacija in seksizmi vseh vrst, ostaja, kljub splošno družbenim usmeritvam k večji enakopravnosti in emancipaciji obeh spolov vse do danes umestno vprašanje o dejavnikih, ki vzpostavljajo neenaka razmerja družbenih vlog in spolnih subjektivitet. Od 70-ih let 20. stoletja so se tako tudi na področju proučevanja razmerij med jezikom in spolom pojavile številne (interdisciplinarne) študije. Slednje so izhajale iz teze, da je pristransko načelo, ki privilegira moške, vkovano tudi v jezik, preko katerega se neenakost med spoloma prenaša na celotno družbo. Od takrat naprej tudi širšo javnost preveva bistveno večja senzibilnost za družbeno privilegirane sloge govora ter seksistično izrazje, komunikacija med ženskami in moškimi pa je postala zelo priljubljena osrednja nit večine tem, ki dandanes obravnavajo »težave« v odnosih med spoloma.

Kot pričajo številne polemične razprave v zadnjem stoletju, sta tako spol kot jezik, navkljub dejstvu, da sodita med temeljne sociološke koncepte, zelo izmuzljiva pojma. Jezik že dolgo ne velja več za nevtralnno, objektivno in nespremenljivo sredstvo sporočanja, ki bi linearno zrcalil realno stanje ali naraven red stvari. Prej kot nekakšen »naraven«, človeku imanenten fenomen je pojmovan kot kulturno konstruiran sistem, ki odraža, in obenem konstituira družbena razmerja. V sodobnih teorijah pa je težko opredeljiv tudi pojem spola. Postmodernizem, ki je razgradil številne, prej »večno stanovitne« identitete, je vplival tudi na spremembe v teoretiziranju spola. Danes ga ne pojmujejo več kot esenco, pač pa kot spremenljiv sklop igranih vlog, kot nekaj, kar je prej praksa kot kategorija in prej aktivno skonstruiran performans kot predhodno obstoječa vloga. Spol je konceptualiziran kot kompleksen in fluiden družbeni konstrukt, umeščen v kontekst interakcije, same spolne identitete pa niso posledično nikoli dokončno dograjene, saj se nenehno ustvarjajo, dopolnjujejo in sproti izvajajo.

V diplomski nalogi bom v najbolj splošnem smislu proučevala razmerje med jezikom in spolom. Osrednje zanimanje pa bom osredinila na vprašanje kako in v kakšni meri uporaba jezika vpliva na

ohranjanje hierarhičnih razmerij družbene moči med spoloma. Cilj moje naloge je strniti pregled nekaterih najbolj vplivnih teorij z obravnavanega področja, podala pa bom tudi analizo seksizma v jeziku ter predlog možnih sprememb jezika/govora, ki bi bil v večji meri skladen z vrednotami in načeli spolno enakopravne družbe. V pričujoči nalogi nas bo zanimalo, kakšen vpliv ima jezik na konstitucijo in ohranjanje neenakosti med spoloma, konkretno pa sem si zastavila naslednja raziskovalna vprašanja: Ali ženske in moški različno uporabljajo jezik? Ali je jezik androcentričen in kot tak bolj »dostopen« izkustvenim svetovom moških kot izkustvenim svetovom žensk? Ali je jezik v svojih strukturah seksističen? Kakšno je razmerje med razvrednotenjem žensk v jeziku ter njihovim položajem v družbi? Kakšno vlogo igrata spola pri konstrukciji seksističnih pojmov, ki ženske ponižujejo in razvrednotijo? Zanimalo pa me je tudi, kakšno vlogo ima jezik v procesu družbene konstrukcije spola in spolnih vlog.

Nekdo, ki si je že na podlagi vsakodnevnih opazovanj ustvaril določene predstave o specifičnem govoru obeh spolov, bo morda razočaran nad našimi oklevajočimi zaključki (kritične) analize jezikovne rabe obeh spolov. Glede na dokaj »izčiščene« zdravorazumske predstave o govornih lastnostih žensk in moških, seksizmu in idej o tem, kakšen naj bi bil »družbeno zaželeni govor« (za katerega sem predpostavljala lastnosti, ki bi bile bližje govoru moških), so bile tudi moje izhodiščne koncepcije naloge precej poenostavljene. Ob samem začetku diplomskega dela sem namreč naivno pričakovala, da bo mogoče oba pojma, jezik in spol, relacijsko povezati, izluščiti seksistično strukturo jezika ter ob tem preprosto pokazati na tiste elemente v jezikovni rabi moških in žensk, ki enemu spolu družbeno moč dodelijo, drugega pa zanjo prikrajšajo. Ob prebiranju prvih sociolingvističnih študij jezika, ki so bile tudi zaradi svoje preproste binarne konceptualizacije govornih razlik prodajne pop uspešnice, bi na podlagi prebranega zlahka izpeljali sklep, da je nesamozavesten, neodločen ter z vprašanji podprt govorni slog žensk vzrok in obenem posledica neenake razporeditve moči med spoloma. Vendar bi s tem pristali na spolni esencializem, ki pa se je v sodobnem feminizmu že pred časom izkazal za zelo poenostavljenega. V dobi, ki je razgradila večino nekdanj najbolj trdnih družbenih »dejstev«, je namreč težko postaviti konceptualni temelj, ki bi omogočal smiselne sklepe. Takšne, ki bi bili dovolj splošni, a kljub vsemu ne redukcionistični in zbanalizirani v svoji poenostavljenosti.

Kompleksnosti konceptov jezika in spola bo sledila tudi struktura diplomske naloge. Pred osvetlitvijo seksističnih vidikov jezika in elementov govora moških in žensk je bila namreč nujna opredelitev obeh temeljnih pojmov. Naloga se tako začne s poglavjem analize znamenite teze o

ženskah kot Drugem spolu, kjer bomo predstavili naše raziskovalno izhodišče. Nadaljevali bomo z opredelitvami jezika in skušali pokazati, da jezik ni »naravno dan«, nespremenljiv ter od družbenih silnic neodvisen sistem. Poglavje, ki bo sledilo, bo orisalo začetke znanstvene obravnave razmerij med jezikom in spolom ter obravnavalo tri temeljne modele analiz govora žensk in moških, ki so s svojimi idejami močno vplivale tudi na širšo javnost. Ker imajo predstavljene študije močne esencialistične nastavke, bo sledila tudi evalvacija in kritika raziskovalnih pristopov. S ciljem predstaviti zadovoljivejša raziskovalna izhodišča za preučevanje področja jezika in njegove spolne rabe, se bo drugi del naloge najprej osredinil na koncepcije spola. Najprej bomo kritično ovrednotili spolni esencializem, za tem pa ponudili sodobnejša, a hkrati kompleksnejša, konstruktivistična naziranja spolov. Sledila bo analiza vloge jezika pri konstituciji spolne identitete, zadnjo tretjino naloge pa bomo posvetili seksizmu v jeziku. V tem delu bomo opozorili tudi na njegovo kulturno pogojenost ter predstavili možne perspektive njegovega izkoreninjenja, s čimer bi bili morda, vsaj na jezikovni ravni, bližje egalitarnim idejam med spoloma.

2. ŽENSKE: DRUGI SPOL

Razmišljati o ženskah kot o Drugem spolu v sodobnem času ni tako preprosto kot pred pol stoletja, ko je bila besedna zveza: »Ženska, (moškemu) drugi spol« splošno popularna fraza. Pri tem ne gre toliko za to, da bi bile ženske danes statusno, simbolno, ekonomsko in socialno izenačene z moškim spolom. Daleč od tega. Pač pa je v luči postmodernistične smrti subjekta težko govoriti o kakršni koli splošni (družbeni) neenakosti med spoloma, o skupnih lastnostih žensk ter o njihovih univerzalnih izkušnjah zatiranja. Ob novih filozofskih pozicijah v družbenih znanostih se je moral tudi feminizem, ki izhaja iz kritike podrejenosti žensk, spopasti z dekonstrukcijo enotnega, monolitnega ženskega subjekta, v samo koncepcijo ženskosti pa vpeljati razlike. V polje družboslovja in humanistike so tako v 70-ih letih 20. stoletja prvič stopile ženske (nižjega) delavskega sloja, črnke iz ameriških getov, lezbijke, priseljenke, prostitutke, ženske drugih ras, religij ipd. Ko se pod vprašaj postavi koncept prototipne »ženske«, ki je do tedaj predstavljala homogeno skupino posameznikov z enakimi lastnostmi in interesi, je veliko težje govoriti o splošni zatiranosti žensk in temeljni neenakosti med spoloma. Pretiran premik v smer antiesencializma lahko hitro privede do fragmentacije spolnih identitet, kjer pojav »mnoštva ženskosti« ne omogoča konstruktivnih rešitev v smeri večje enakopravnosti družbenih skupin. Razgradnja konceptov moškega in ženskega pa neizogibno vodi do konceptualnih zagat, ki jih bomo obravnavali tudi v tej nalogi.

Kljub pomembnim spremembam v zaznavanju spolov ter posledičnem spoznanju, da podrejenost žensk ni monolitna in univerzalna (kar je botrovalo, da se je pozornost usmerila na dotlej prezrte kategorije žensk), pa je vendarle jasno, da postmoderna pluralnost ne vključuje izginjanje družbenih hierarhij. Kljub novostim v postmodernih družbah se moderne (spolne) hierarhije ohranjajo, ustvarjajo pa se celo nove (Švab 2002: 201–202). Vprašanje, ki se ob tem postavlja je: kaj ob kritikah esencializma ter splošnih skepsah do monolitnih kategorij, ko se nemalo družboslovcev celo izogiba uporabi konceptov »moški« in »ženska«, sploh še ostane družbeno angažiranemu proučevanju družbe, v jedro katere so, kljub nekaterim spremembam, še vedno vkovane brazde neenakosti med skupinami? Tudi sodobni feminizem nima enotnega odgovora na to vprašanje, pluralnost identitet znotraj kategorij žensk in moških pa je botrovalo drugačnim pojmovanjem spolov ter raziskovanjem alternativnih modelov za proučevanje družbenih odnosov.

Sodobne poststrukturalistične interpretacije definirajo spol kot kompleksen in fluiden družbeni konstrukt, umeščen v interakcije. Spolne identitete tako niso dokončne, pač pa se vedno znova konstituirajo in dopolnjujejo, zato sodobni feminizem žensko/st vse pogosteje definira relacijsko. Julija Kristeva (v Moi 1999) v tem smislu ženskost pojmuje kot patriarhalen konstrukt oz. kot entiteto, ki jo patriarhalni simbolni red marginalizira. V tem smislu bi se lahko boj proti neenakostim ob sodobnim vsesplošnim razgrajevanjem identitet nadaljeval predvsem s poudarjanjem marginalnosti oz. odklonskosti od androcentričnih norm, zatiranje žensk pa bi se dojemalo relacijsko, torej bolj v kontekstu pozicioniranosti od privilegirane kategorije moškosti kot z esencialističnim navajanjem kazalcev zatiranja.

Kot ugotavlja Luce Irigaray (1997: 116) je temeljni problem ženske ta, da se je zahodna misel vedno konstituirala okrog enotnega subjekta. Stoletja se tako sploh ni razmišljalo, da bi bila lahko moški in ženska različna subjekta. Četudi so konec 19. stoletja izpostavili vprašanje drugega, pa je ostal temeljni model človekove biti nespremenjen: en, enoten, sam, zgodovinski, razumen, kompetenten, odrasel, zahodnjaški moški. Vsa opažena odstopanja od te kategorične norme idealne subjektivnosti (so) se določala na osnovi starosti, spola, kulture ipd., doživlja(lo) pa se (je) kot hierarhično podrejene entitete, saj naj bi bili Drugi vedno samo posnetki ideje človeka (Irigaray 1997: 116). Že Simone de Beauvoir (1999: 14) je zapisala, da se človeška kultura vedno konstituira nasproti Drugemu. Drugost je temelj človekovega mišljenja, saj se nobena skupnost ne definira kot Eno, ne da bi sebi nasproti kot razliko nemudoma postavila Drugega. Vsak subjekt se

vzpostavi samo skozi svojo nasprotje: uveljaviti se hoče kot bistveno, zato Drugega postavi za nebistveno, za objekt. Meni, da tako moški spol že od nekdanj uteleša človeštvo, je univerzalni, nepristranski spol, medtem ko je ženska vselej le drugi spol, odklon od moških norm. Zaradi univerzalnosti moškega spola ženske ne morejo obstajati, saj, kot pravi Julija Kristeva (v Coward 1989: 219), je kategorija ženske že po definiciji taka, da se ne ujema z obstajanjem. Zato je ženska aktivnost zgolj negativna, biva v nasprotju s tistim, kar trenutno obstaja ter se po mnenju Kristeve »oglašča« s: »To ni prav«, »To ni vse«. Za Kristevo je ženska tisto, kar ni reprezentirano, kar ostaja neizgovorjeno, kar je izpuščeno iz poimenovanj in ideologije (ibid.).

Kot ugotavlja Simone de Beauvoir (v Tidd 2004: 52) pa je ženski s tem, ko je skonstruirana kot (moškemu) Drugi, onemogočen dostop do avtonomne eksistence. Moški so bili tisti, ki so se postavili za univerzalno odgovorne za vse vidike javnega življenja, ženske pa so ostale na marginaliziranih pozicijah v družbi. Skozi zgodovino so moški naturalizirali obstoječo razporeditev položajev, pri čemer so ženske svoje stanje ponotranjile ter to podrejenost sprejele (ibid.).

Kot smo že omenili, so se kljub pomembnim spremembam na področju enakopravnosti spolov številne socialne, ekonomske ter politične neenakosti med spoloma ohranile, te pa se tudi stalno obnavljajo. Kaj torej vpliva na neenakost spolov ter kako se sploh lotiti analize, ki bi upoštevala, da »generična« ženska ne obstaja, ne obstajajo pa tudi neke monolitne ženske izkušnje in sklop ženskih lastnosti? Vsako pretiravanje z naštevanjem spolnih razlik spolno hierarhijo le še dodatno legitimira, enake učinke pa ima tudi zanikanje slehernih razlik (Rhode 1992: 150). Binarni model razlike s svojo ujetostjo in zaprtostjo med nasprotnima spolnima poloma zamegljuje pogled na tisto, kar se tej togi strukturi izmika (Moi 1999: 157). Vsaka binarna razlika pa, po besedah Aki Uchide (v Cameron 2002: 15), pomeni prevlado, saj razmerje med spolno različnimi označevalci moškosti in ženskosti ter označevalci, vezanimi na status, ki ločujejo moč od nemoči, ni arbitrarna ali v čemerkoli naključna. Čeprav večji del družboslovja esencializma ne jemlje več resno, nekateri raziskovalci družbeno podrejenost žensk še vedno utemeljujejo z biološkimi dejavniki (Rhode ibid), pri čemer je nizanje spolnih razlik, pa naj bodo te družbenega, ali biološkega »izvora«, pogosto opravičilo za spolno neenakost. V številnih družbenih diskurzih normo tako še vedno predstavlja moški spol.

Kljub vsem zadržkom in dilemam o redukcionističnem naziranju spola, na katere bom poskušala opozoriti v diplomski nalogi, pa še vedno trdim, da je ženska, pa naj bo premožna belka, lezbijka ali črnka iz ameriškega geta, dobrih 50 let po izdaji znamenitega *Drugega spola* Simone de Beauvoir moškimi še vedno Druga. Vrednotna hierarhija med spoloma se odraža tudi v institucionalnem in kulturno-vrednotnem sistemu. Spolne hierarhije in seksizem vseh vrst so še vedno vsakodnevna realnost. Kaj vpliva na vzpostavljanje in ohranjanje hierarhije, kako se spolne neenakosti vsakodnevno konstituirajo ter na kakšen način so vpete v človekov vsakdan pa še danes sproža burne plemične razprave. Ker biologija sama ne more zagotoviti odgovora na vprašanje, zakaj je ženska Drugi spol, se odgovori bržkone skrivajo v kompleksno prepletenih diskurzivnih silnicah družbe. Odnosi med spoloma so ustvarjeni na vseh ravneh družbene organizacije, zato se spolna neenakopravnost ne spreminja samo preko zavesti, pač pa so v ta proces vključene kompleksne družbene strukture. Ob tem pa se je znova smiselno navezati na Simone de Beauvoir (1999: 580), ki pravi: »V človeški skupnosti ni nič naravnega, tudi ženska je proizvod kulture; poseganje drugega v njeno usodo je izvorno: če bi ta akcija potekala drugače, bi pripeljala do povsem drugačnih rezultatov.«

Ravno okoli vprašanja spolnih razlik sta se v osemdesetih letih 20. stoletja ob številnih brezplodnih razpravah o esencializmu oblikovala dva tabora feministične teorije. Teorije pretežno ameriškega izvora so teoretizirale konstitucijo družbenega spola (in podrejenosti), zato so se pri vprašanju spolne neenakosti osredinili na družbene in kulturne procese, ki naj bi bili ključni dejavniki pri konstrukciji moškosti in ženskosti. Na drugi strani so nekatere francoske teorije usmerile zanimanje na sam koncept spolne razlike. Te so pri konstrukciji spolne identitete poudarile tudi nezavedne procese, kot na primer identifikacijo in željo (Braidotti 1998: 59–60). Teorije spolne razlike izhajajo iz teorije Luce Irigaray, ki konstrukcijo ženske kot Drugega v prevladujočem falogocentričnem razumevanju subjektivnosti osredini na nesimetrična oblastna razmerja. V sistemu, kjer je v skladu z falogocentrizmom Jacquesa Derridaja moškost univerzalni referent pomenov, je, po besedah L. Irigaray (v Braidotti 1998: 60), ženskost postavljena na mesto nereda in razvrednotenja. Falogocentrizem, ki pogojuje inherentno moške, univerzalistično bele in prisilno heteroseksualne diskurze, utemeljuje moškost za samoreferenčno racionalno instanco, ženskost pa omejuje na simbolno brezpomenskost. V takšnem sistemu se nujno oblikujejo skupine pejorativnih drugih oz. negativni primeri razlike, ki jo zgodovinsko obvladujejo oblastna razmerja. Drugost je konstruirana kot drugačnost od pričakovane norme, ki jo oblastna razmerja zvajajo na nekaj manjvrednega, zato začne hierarhična razlika postopno veljati za naravno, sčasoma pa

postane tudi empirični referent in simbolni znak nečesa pejorativnega. Ta razvrednotena, pejorativna drugost pa, kot meni Rosi Braidotti (1998: 60–63), organizira razlike v hierarhično lestvico, ki omogoča uravnavanje in obvladovanje vseh ravni družbenih razlik.

Moja izhodiščna trditev je torej, da so odnosi med spoloma hierarhizirani, tako spola kot neenakost med njima pa sta plod številnih dejavnikov. V družbene vloge smo vpeti bolj, kot si morda predstavljamo in po besedah Michela Foucaulta (2001: 231–232) v družbi dejansko nismo svobodni, saj nas diskurzi omejujejo, da bi svobodno izrekli karkoli o komerkoli ali čemerkoli. Besede se s pomočjo socializacije in izobraževalnega sistema »ritualizirajo«, kar omogoča stabilizacijo vlog govorečih subjektov ter inkulturacijo v diskurze z vsemi njegovimi močmi in zalogami vednostmi. Če pa je v diskurze vpet seksizem ter androcentrične silnice, ki implicirajo različno razporeditev moči med spoloma, to nujno reproducira neenakost. V svojem iskanju temeljev za ohranjanje androcentrične družbe ter neenakosti med spoloma se bom v nadaljevanju osredinila na jezik kot verjetno najbolj bistven in prežemajoči temelj kulture. Po Rosi Braidotti (1998: 59) je jezik simbolna instanca, ki je skupaj z materialnimi dejavniki (zunanja »realnost«), ključen pri procesu konstituiranja posameznikove subjektivnosti, zaradi svoje komunikacijske in kulturno simbolne funkcije pa je tudi eden od ključev za razumevanje družbenih odnosov in razmerij moči. V tem smislu delim stališče z Luce Irigaray (1995: 30), ko pravi, da se: »Strateška pomembnost govora in jezika lahko uporabi za doseg višje stopnje kulturne dozorelosti, višje stopnje družbene pravičnosti.« Vendar hkrati meni, da zahteva osvoboditev jezika takšno rabo jezika, ki ni podvržena določilom, ki podjarmijo ali celo izničijo razliko med spoloma.

3. KAJ JE JEZIK?

Pomen jezika ni lahko povzeti v nekaj stavkih, sploh pa ni lahko odgovoriti na vprašanja, kakšno vlogo ima pri konstrukciji spolnih kategorij, kako so vanj vpeta družbena razmerja moči ter kakšna je relacija med jezikom in seksizmom. Če za začetek predstavimo nekaj klišejskih opredelitev tega najbolj temeljnega segmenta kulture, je jezik predvsem sredstvo človekovega urejanja, razvrščanja in upravljanja sveta; preko jezika postanemo član/-ica človeške skupnosti, saj z njegovo pomočjo osmišljujemo svet, v katerem živimo (Spender 1985: 3). Jezik vpliva na način mišljenja, oblikuje našo realnost ter nam omogoča, da verbalno izražamo svoje občutke in misli. Preko jezika se med posamezniki in med družbenimi skupinami tkejo razmerja in vezi, zato je jezik tudi temeljna struktura, ki določa družbene relacije ter najbolj bistvena vez med ljudmi neke kulture.

Uporaba jezika je osnova za oblikovanje in izražanje družbene identitete. Preko učenja jezika postanemo človeško in družbeno bitje: spregovorjene besede nas umeščajo v spol in razred, preko njega sporočamo svetu kdo smo. Jezik je zato najpomembnejša oblika človeške komunikacije. Pri učenju in uporabi jezika tako ne gre samo za ponotranjenje jezikovnih kod, pač pa tudi za učenje statusa in vlog, primernega družbenega obnašanja in pogleda na svet. V okvirih poststrukturalizma jezik tudi ni zgolj komunikacijsko orodje (kot je bil v humanistični tradiciji), pač pa je opredeljen kot družbeno-simbolna institucija ter mesto konstituiranja subjektivnosti (Braidotti 1998: 63). Jezik je osnova za pridobivanje in vzdrževanje kulturne identitete ter sredstvo za reprodukcijo družbenih razlik. Jezik je tudi posredovalec prenosa zgodovinsko oblikovanih vrednot, pomenov in praks. Nekateri celo trdijo, da besedišče, slovnica, strukture in v jeziku utelešene kategorije vplivajo na to, kako kdo skozi govorjenje dojema realnost. Besede, ki jih poznamo in konceptualne kategorije, ki jih te besede vsebujejo, zamejujejo način, na katerega dojemamo svet (Leskovšek 2000: 421).

Podobno sta razmišljala tudi lingvist Edward Sapir in psiholog Benjamin Lee Whorf, ko sta izpeljala znamenito hipotezo o jeziku kot »oblikovalcu idej« ter »programu za mentalno aktivnost«. Sapir-Whorfova hipoteza točneje govori o tem, da ljudje nismo kreativni oblikovalci opisov okolja, saj je naša sleherna ideja vselej že posledica jezika, v katerega smo vpeti. Povedano drugače: brez jezika ni misli. »Svet je predstavljen v kalejdoskopskih tokovih vtisov, ki jih mora naš um organizirati, kar v veliki meri pomeni, da jih mora urediti jezikovni sistem naših umov« (Whorf v Goddard, Mead Patterson 2000: 5–6). Ker obliko in vsebino posameznikovih misli nezavedno nadzorujejo neuklonljivi jezikovni zakoni, si z učenjem jezika oblikujemo tudi način razmišljanja ter popolnoma nezavedno uklesavamo konceptualne sisteme oz. omrežja (Ivy, Backlund 2004: 156). Jezik in lingvistično znanje sta, podobno kot spomin in domišljija, kognitivni sestavini, ki pa igrata pri mišljenju še posebej pomembno vlogo, saj ključno vplivata na možgansko organizacijo naših misli in znanj. Temelj možganskega kognitivnega sistema so kategorije in ker so te urejene lingvistično, to pomeni, da je tako pri mišljenju kot razumevanju bistven proces kategorizacij. Kategorije obstajajo le zato, ker so kulturno pomembne, vedno pa se tvorijo le v kontrastu z nečem drugim, saj same ne bi obstajale, če ne bi imele alternativ (Goddard, Mead Patterson 2000: 50–52). Kategorije ali zemljevidi pomenov, kot se je izrazil Weeden (v Stankovič 2002: 35), predstavljajo pomembne orientacije v vsakdanjem življenju, vendar pa pomeni sleherna kategorizacija poenostavljanje in nujno izgubo informacij ter ustvarjanje preveč posplošenih zaključkov. Nesporno je, da lahko človek deluje zgolj v urejenem klasifikacijskem

sistemu, preko katerega dojemamo sebe in svet okoli sebe. Vendar ko je klasifikacijski sistem enkrat vzpostavljen in obstaja jezik, lahko človek vidi in dojemamo le določene povsem arbitrarne stvari. Svet, ki ga vidimo ali bolje, dojemamo, je torej v veliki meri odvisen od principov, ki so vtakani v jezik (Spender 1980: 145).

Jezik torej ni zgolj oseben, pač pa je tudi družbeni fenomen. David Graddol in Will Swann (v Ivy, Backlund 2004: 156) pojmuteta jezik kot vez med individualnim in družbenim, saj je na eni strani sredstvo izražanja posameznikovih misli in občutij, na drugi strani pa vir skupnih, družbenih pomenov, v katerih pa se seveda skrivajo tudi močne vrednotne silnice. Preden nadaljujemo, je nujen ovinek, ki bo pojasnil, da jezik ni zgolj »nedolžno« nevtralen odsev sveta okoli nas, pač pa je vanj vkodirano marsikaj, kar (nezavedno) vpliva na naše percepcije realnosti. Vprašanja, ali obstaja notranja vez med objektom in njegovim imenom, se je, kot je znano, loteval že Sokrat, ki je ime objekta vključil v skupno predstavo o objektu (v Goddard, Mead Patterson 2000: 5). Da jezik ni nevtralnno sredstvo reprezentacije sveta, pa je pred slabim stoletjem kot eno izmed svojih temeljnih načel izpostavil strukturalizem. Ferdinand de Saussure je jezik definiral kot sistem znakov z arbitrarno relacijo med označevalcem in označencem, kjer vsak posamezen znak dobi svoj pomen šele v relaciji difference. Za pomen neke besede je potemtakem bistvena razlika v odnosu do neke druge besede, zato je jezik po svoji strukturi binaren. Za Saussurja je jezik neskončna veriga diferenc, noben termin pa nima pomena v izolaciji, ampak šele v kontekstu jezika kot celote. Jezika po Saussurju ne moremo razumeti kot ogledala, ki bi odražalo svet, saj je vedno kulturno proizveden, dinamičen in popolnoma arbitraren splet diferenc, ki v različnih kulturah generira različna razumevanja resničnosti (Stankovič 2002: 29–30).

Za našo analizo vpetosti spolne neenakosti in seksizma v jezik je še bolj od Saussurjevega strukturalizma pomembna nadgradnja Rolanda Barthesa, ki je v jezikovni sistem vpeljal koncept moči. Ugotovil je namreč, da specifičen stik označevalca in označenca tvori znak, ki lahko na bolj abstraktni ravni kulturnih pomenov predstavlja nov označevalec. V tem kontekstu loči denotacijo ali opisno, dobesedno raven pomena, ki je nekakšen konsenzualen pomen, ter konotacijo oz. raven, kjer se označevalec nanaša na širšo raven pomenov v določeni kulturi, na vrednote, verovanja, stališča, ideologije ipd. (Hall in Barthes, v Stankovič 2002: 34). Konotacija oz. kulturni pomeni preko organizacije smisla v jeziku tvorijo zemljevide pomenov, zato predstavljajo ključne pomene v družbi. Sama organizacija smisla na ravni konotacije pa poteka praviloma na način, ki tako ali

drugače odraža razmerja moči v danem zgodovinskem obdobju v družbi ter legitimira obstoječa družbena razmerja oz. hierarhije v družbi (Stankovič 2002: 34–35).

Svet, v katerem živimo je torej ravno preko jezika kognitivno urejen v (binarne) kategorije, ki vsebujejo vrsto implicitnih opisov kulturnih vrednot. Slednji že v otroštvu postanejo del našega samodejnega mišljenja. Človek je tako v svojem vsakdanjem delovanju že od zgodnjih let nujno vpet v neko kulturno specifično mrežo pomenov. S tem, ko preko jezika stopamo v kulturo ter si osmislimo svet okoli nas, se nam odpirajo zgolj nekatere (in ne neomejene) možnosti delovanja, mišljenja in čustvovanja. Po Petru Stankoviču (2002: 52) je zato misel o popolni svobodi iluzorna, saj je človek vselej že ujet v obstoječe jezikovne, kulturne konvencije. Misel o ujetosti človeka v jezik je tudi značilno razmišljanje poststrukturalistov, po katerih naš jaz ni nikoli pravi, avtentični jaz, pač pa je jaz, ki je preko jezika, v katerega so vpisana razmerja moči, oblikovan na kulturno specifičen način, ki odraža, legitimira in nenazadnje naturalizira različna razmerja moči v družbi. Vendar, kot je poudaril že Barthes (v Stankovič 2002: 35), jezik še zdaleč ni statičen sistem. Je zgodovinsko spremenljiv fenomen, ki se spreminja hkrati z družbenimi spremembami, s čimer vselej odraža in obenem legitimira različne pozicije moči v družbi.

Da je jezik gnetljiv sistem, ki ga je moč pod vplivom družbenih silnic preoblikovati ter iz heterogenosti jezikovnih stilov le enemu dodeliti normativno veljavo, je ugotovil tudi Mikhail Bakhtim. Jezik neke kulture je po avtorju v svojem jedru heterogen, ta heterogenost pa izhaja iz geografskih in družbenih variacij. Enoten jezik je umetna tvorba in obstaja le kot abstrakten slovničen sistem normativnih oblik, ki so izvzete iz konkretnih konceptualizacij ter izolirane od aktualnih uporab večine govorcev tega področja. Meni, da normativna, standardizirana oblika jezika ni nekaj, kar preprosto naravno obstaja, pač pa jezikovni sistem aktivno proizvajajo kulturne sile unifikacije in centralizacije. Pravi, da vsaka družba institucionalizira nek standarden jezik, ki ga upravlja na način, da ga kaže kot »naraven«, družbene moči pa ga ohranjajo kot dejavnik kulturnega zatiranja »nekanoniziranih« variacij jezika. Tako oblikovan enoten jezik predstavlja sistem jezikovnih norm, generativnih sil, ki skušajo preseči heteroglosijo jezika ter poenotijo in centralizirajo verbalno-ideološko misel. Tako se vzpostavi stabilno, utrjeno lingvistično jedro formalno priznanega knjižnega jezika. Jezik zato ni le abstrakten slovničen sistem normativnih oblik, pač pa je ideološko in nazorsko prežet sistem. Ustvarjajo ga sile, ki skupaj s procesi družbenopolitične in kulturne centralizacije v kontekstu jezikovne heteroglosije stremijo h konkretni verbalni in ideološki enotnosti ter centralizaciji (Bakhtim 2001: 270–271). Med

različnimi jeziki v družbi tako nujno prihaja do stratifikacije, ki je določena z razlikami v rabi pomenskih oblik ter vrednostnih sistemov. Ker so kontekstualni poudarki v jeziku neizogibni, ni nobena beseda del nevtralnega ali neosebnega jezika, pač pa vsaka vsebuje tudi kontekst družbenega življenja. Slehera uspešna oblast zato lastnim interesom priredi tudi jezik ter v besede vgradi pomene, ki utrjujejo njeno pozicijo v družbi (Bakhtim 2001: 274–277).

Če povzamemo, jezik neke kulture je, tako kot družba sama, izjemno heterogen v svojih oblikah, normiran jezik, postavljen na piedestal družbene standardizacije, pa je popolnoma arbitrarna oblika reprezentiranja realnosti, ki znotraj svojih (parcialnih) zemljevidov pomenov kroji in večjemu delu uporabnikom vsiljuje pogled na svet. Ob »kanonizaciji« jezika neke kulture je potrebno vzeti v ozir tudi vse (marginalne) jezike, katerih izrazne forme so ostale izvzete iz jezikovne normalizacije. V kontekstu nagrajevanega in zaželenega družbenega vedenja so etnične manjšine, ženske in prebivalci marginalnih regij prisiljeni svoje jezikovno izražanje v družbenem delovanju prilagoditi njim tujim jezikovnim formam. V sleherni jezik so vgrajene kulturne vrednote in predsodki. Besede zato niso zgolj linearen odsev predhodno dane realnosti, niti niso arbitrarne označbe brez povezav z realnostjo, pač pa jezik pomembno prispeva h konstituciji družbenih razmerij, saj gre za kulturni način fiksacije tega, kar šteje za realno v vesolju, nasičenem z množico možnih realnosti.

Jezik družbene strukture in razmerja med skupinami odraža, vzpostavlja in hkrati ohranja, vpliva pa tudi na samo konstitucijo spolnih identitet in razmerij med spoloma. V nalogi nas bo predvsem zanimalo, kako in na čigavo pobudo se oblikujejo pomeni, vgrajeni v jezik ter kaj se v »resnici« skriva za njimi. Če torej upoštevamo, da pridobitev jezika ni zgolj osvojitve jezikovnih kod, pač pa posredno pomeni tudi učenje družbenega statusa, primernega družbenega obnašanja ter pogledov na svet (Leskovšek 2000: 421), postane pomembno tudi vprašanje o sporočilu, ki ga jezik prenaša svojim uporabnicam in uporabnikom o ženskah, moških in relacijah med spoloma. Kljub razlikam v sodobnem feminizmu so si feministke, ki preučujejo jezik, v splošnem enotne glede stališča, da je jezik v svojem jedru seksističen (Cameron 1998, Crawford 1995, Speer 2002). V skladu s stereotipnim prepričanjem o ženskah, moških ter razmerju med njima jezik reprezentira in poimenuje svet iz moškega zornega kota. Nekatere avtorice so seksizem v jeziku pojasnile kot posledico monopola moških nad poimenovanjem besed, spet druge so v jeziku videle neizogibno posledico patriarhalne družbe, ki je v funkciji njenega legitimiranja. Ne glede na razlike v teoretskih pristopih pa preučevalke/preučevalci jezika kot posledico oz. učinek seksizma v jeziku

navajajo naslednje elemente: dominacija moškega spola na ravni semantičnih struktur; besedišče, nasičeno s seksističnimi oz. androcentričnimi izrazi; samostalniki ženskega spola, ki so v primerjavi z njihovimi binarnimi opozicijami (povečini moškega spola) navadno nosilci manjše vrednosti ter občo izpraznjenost jezika za poimenovanje »ženske« subjektivitete, njenih lastnosti, stanj in vrednotenj.

Živimo v svetu znakov, zato nismo v neposrednem odnosu do objektov samih. Svet spoznamo skozi označevalce, torej besede, ki predstavljajo koncepte objektov. Zato tudi slovnična kategorija spola ne more biti ločena od splošnih pomenov spolov ter vsakodnevnih govornih praks. Kljub temu, da s kategorijo spola naslavljamo fizično žensko ali moškega, se pomen kategorije nanaša predvsem na njun družbeni spol (Leskovšek 2000: 421–422). Ženskost in moškost postaneta smiselni kategoriji šele preko kulturne, t.j. jezikovne interpretacije bioloških razlik, v te kulturne interpretacije diskurza pa so nujno vpisana tudi obstoječa razmerja moči med spoloma. Stankovič (2002: 52) tako ugotavlja, da v evropski kulturi jezik konstituira žensko predvsem kot podredljivo, emocionalno, labilno, nežno, ipd. ter moškega kot dominirajočega, racionalnega, stabilnega in trdnega. V skladu s poststrukturalizmom ti pripisani pomeni niso odraz »resničnih«, »avtentičnih« ali »pravih« lastnosti žensk in moških, pač pa so kulturni konstrukt, ki biološke razlike interpretira na način, ki legitimira nadvlado moškega spola ter naturalizira družbeno proizvedene lastnosti obeh spolov. Zaradi tega postane spolna identiteta relativno stabilna človeška identiteta (saj se spreminja kvečjemu s spreminjanjem jezika v smislu diskurza), same relacije med spoloma in njune vloge pa relativno nespremenljive. Jezik s tem, ko ženskam »ponuja« subjektne pozicije oz. pozicije, ki praviloma implicirajo podrejenost, moškim pa pozicije, ki implicirajo nadvlado, zgolj prevaja in obenem reproducira obstoječa razmerja moči med spoloma (ibid.). Če obstaja kulturno dostopen seksističen jezik in seksistične teorije, potem je zelo verjetno, da bodo tudi zaznave realnosti seksistične. Ko se določene kategorije znotraj jezika enkrat ustvarijo, potem tudi vse nadaljnje urejanje vtisov sveta sledi tem miselnim vzorcem. Na ta način pa zlahka spregledamo (ali zatajimo) podatke in dražljaje, ki niso skladni s tem sistemom. Četudi je jezik po svojem bistvu popolnoma arbitraren in potencialno omogoča vrsto različnih interpretacij realnega, pa se same spremembe znotraj jezika vršijo zelo počasi (Spender 1980: 145–146).

Namen moje diplomske naloge je pokazati, da je neenakost med spoloma vpisana že v sam jezik, ki je posamezniku tako imanenten, da kroji celo vsebino in obliko njenih/njegovih misli. Pri tem se bom oprla na analize relacij med jezikom in spolom, ki se v zadnjih štirih desetletjih usmerjajo

predvsem v tri smeri: 1. v proučevanje govornega sloga žensk in moških, kjer naj bi se skupaj z oblikovanjem spolno specifične govorice konstruirale tudi spolne razlike, 2. v opazovanje reprezentacij ženskosti in moškosti v jeziku in 3. v raziskovanje izvorov ter pojavnosti seksizma v jeziku.

Največ raziskovalcev jezika se je ukvarjalo s področjem spolno specifičnega govornega sloga, ki ostaja vse do danes zelo popularno tudi v laičnih krogih. Anglo-ameriška lingvistika se je usmerila predvsem na področje spolne razlike in podobnosti v rabi jezika, na govor in neverbalno komunikacijo, na seksizem v jeziku s poudarkom na vsebini, na odnos med strukturo jezika in njegovo rabo ter na prizadevanja za spremembe jezika (Kramer, Thorne in Henley v Moi 1999: 154). Po drugi strani se je francoski feminizem v pretežni meri ukvarjal s strukturnim seksizmom in samimi reprezentacijami spola v jeziku. V splošnem pa največ raziskav s tega, sicer interdisciplinarnega področja, v temeljih izhaja iz sociolingvistike. Večino študij, ki preučujejo razmerje med jezikom in spolom nazorsko umeščamo v kontekst t.i. pristopa spolnih razlik, ki že v izhodišču predpostavlja temeljne razlike med govorom moških in žensk. Ta okvir v svoji (intelektualni) dediščini presega feministične študije, saj mnoge (predvsem starejše teorije) prej kot na odstiranje seksizma v jeziku pogosto šovinistične stereotipe o rabi jezika le še utrjujejo (Otto Jaspersen, John Gray), pristop spolnih razlik pa je zelo trdovratno usidran tudi v t.i. ljudsko-jezikovnih diskurzih oz. »folklingvistiki«, ki je študijam nemalokrat predstavljala tudi izhodišče raziskovalnih vprašanj.

4. MOŠKI – ŽENSKÉ: RAZLIČEN GOVORNI SLOG?

V vsakdanjem življenju se nenehno soočamo z zdravorazumskimi predstavami o načinih, na katerega naj bi jezik uporabljale ženske in načinih, na katerega ga naj bi uporabljali moški. Moški razglablajo o športu in avtomobilih, ženske obrekujejo in modrujejo o razmerjih med ljudmi ter o vsakdanjih trivialnostih. Moški naj bi raje govorili o sebi, medtem ko naj bi ženske raje poslušale. Moški naj bi bili v govoru asertivni, ženske bolj podrejene. Moški naj bi bili logični, ženske bolj čustvene, ipd. Tovrstne predstave o izražanju obeh spolov, splošno znane kot folklingvistika, so globoko vtakane v kulturo ter so med drugim vsakodnevna tema radijskih, televizijskih in tiskanih medijev (Goddard in Petterson 2000 v Speer 2005: 30). Te splošno družbene (oz. »folklingvistične«) predstave pomembno vplivajo na naše vedenje, zato predstavljajo pomenljiv vpogled v družbeno pozicioniranje moških in žensk. Kot del javne zdravorazumske percepcije so

tovrstne predstave do določene mere nujno tudi normativne. Fraze kot so: »Govoriti kot dama«, »Dekleta ne preklinjajo«, »Dečki ne jokajo« implicirajo, da se od obeh spolov pričakuje določen način izražanja, ki je različen glede na spol. Susan Speer ugotavlja (2005: 31), da je na tak način nadzorovano vedenje obeh spolov, vendar pa nadzor nad obema spoloma ni porazdeljen v enaki meri. Žensko vedenje je po Speerovi nadzorovano v bistveno večji meri, večinoma pa se ga presoja glede na moško normo. Za feministke in lingviste je preučevanje jezika, govornih variacij med spoloma ter folklingvistike pomembno sredstvo v smislu preverjanja tovrstnih splošno razširjenih stereotipov. Zanimanje za morebitne razlike v govoru moških in žensk pa je postopoma privedlo do razvoja nove družboslovne discipline.

Proučevanje razmerja med jezikom in spolom v okviru družboslovnih raziskav nima posebno dolge tradicije. Ali moški in ženske uporabljajo drugačen jezik? Kako spol vpliva na način, kako govorimo ter kako smo ogovorjeni? Kakšno je razmerje med strukturo jezika ter načinom govorjenja moških in žensk ter kakšna je korelacija med spolom, spolno specifično govorico in zaželenim, pričakovanim oz. nagrajevanim tipom govora v družbi? Kaj nam lahko morebitne govorne razlike med spoloma povedo o poziciji moškega in ženske v družbi ter, nenazadnje, na kakšen način bi lahko tovrstne ugotovitve uporabili za pozitivne spremembe teh razmerij v družbi? To so samo nekatera od vprašanj, s katerimi se ukvarja nazorsko zelo široko, povečini interdisciplinarno področje proučevanja relacij med jezikom in spolom.

Četudi je zanimanje za ta vprašanja staro, o čemer pričajo številni (starodavni) pregovori, stereotipi in šale o govornem izražanju žensk in moških, pa je množično zanimanje za to področje vzniknilo šele z drugim feminističnim valom na začetku 70-ih let 20. stoletja. Takrat se je začela pozornost, vzporedno z emancipatornimi gibanji, usmerjati na vse elemente, ki bi utegnili prispevati k vzpostavitvi in ohranjanju spolne neenakosti. Kot posledica smrti subjekta v postmodernistični perspektivi ter obrata k diskurzu v družboslovnih in humanističnih znanostih je bil jezik na novo pojmovan kot sistem, ki je ključen pri konstrukciji in reprodukciji spolnih identitet, družbenih struktur ter medosebnih in medskupinskih relacij in ne več kot zgolj nevtralno sredstvo izražanja. Pred tem se jeziku v vsakdanji rabi ni posvečalo veliko pozornosti, če pa že, je bil v središču te pozornosti jezik, ki je bil v rabi na javnih mestih, kjer so bile ženske v primerjavi z moškimi v manjšini. Moški govor je tako veljal za standard in raziskovalci žensk velikokrat sploh niso vključevali v raziskave (West, Lazar in Kramarae 1997: 119). V 70-ih letih so se tako študije prvič osredinile tudi na konstrukcijo „ženskega“ jezika ter na specifične jezikove forme in vsebine, ki naj bi bile značilne predvsem za ženske govorke. Kasneje pa so obravnavale tudi interakcijske

vidike jezikovnih aktivnosti ter vključile analizo moško-ženskih oz. moško-moških in žensko-ženskih pogovorov (Violi 1992: 165).

Značilno za večino študij tistega časa je bilo, da so se usmerjale skoraj izključno le na bele, angleško govoreče heteroseksualne ženske iz srednjega razreda zahodnih družb. Šele dobro desetletje kasneje sta, med drugim tudi D. Cameron in J. Coates (v West, Lazar in Kramarae 1997: 130), opozorili, da ženske niso homogena skupina, da se ne vselej in povsod vedejo na podobne načine ter da njihov jezik ne more biti pojasnjen s splošnimi, nediferenciranimi pojmi kot je naštevanje specifične »ženskega« besedišča in lastnosti njihovega govora v komunikaciji z moškimi ter opis lastnosti verbalnega izražanja doma in na delovnem mestu ipd.

Prve študije, ki so proučevale razmerje med jezikom in spolom, so v jeziku in govornem slogu iskale predvsem še eno manifestacijo številnih razlik med spoloma. T.i. pristop spolnih razlik ostaja vse do danes dominanten okvir teorij in raziskav na področju spola in jezika, in to kljub kritikam njegovih epistemoloških koncepcij ter njegovega, pogosto negativnega vpliva na podobo spolov in spolnih razlik. Od 70-ih let, ko se je vprašanje razmerja med spolom in jezikom v družboslovnih krogih prvič pojavilo kot zanimivo znanstveno vprašanje, ni trajalo dolgo, da je tematika prepletenosti jezika in spola prekoračilo okvirje znanstvenega zanimanja ter preplavila področje zanimanja širokih ljudskih množic. Znotraj tega svežega, a že od začetka močnega narativnega okvirja, ki je spol pojmoval kot statično, bipolarno in kategorično razliko, so se umestili številni populistični »bestsellerji«, kot na primer *Moški so drugačni, ženske tudi: moški so z Marsa, ženske so z Venere* (Gray 1994) ter številne ženske revije in televizijski »talk showi« s skorajda popikonskimi komunikacijskimi ekspert. Ti so milijonom ljudem »polagali na srce«, da je govor med moškimi in ženskami medkulturna komunikacija, ženskam po vsem svetu pa ponujali številne nasvete, kako postati samozavestnejša in odločnejša sogovornica ter kako bolje razumeti nasprotni spol. Družbene vede so tako s pomočjo popularnih medijev pomagale ustvariti in utrditi prepričanje, da temeljne razlike med moškimi in ženskami oblikujejo tudi način, na katerega govorimo. S tem naj bi se marsikatera »naravna« razlika izkristalizirala ravno v medspolnih interakcijah, znotraj okvirjev družboslovja pa je dobila novo, »objektivno« realnost.

Vsem tem zgodnjim študijam sta bili skupni dve hipotezi: primarnost družbenega nad jezikovnim ter implicitna večvrednost moških jezikovnih praks. Emancipacija žensk ter doseganje njihove večje družbene uspešnosti je zato potekala v smeri prilagajanja na moški govor. Prikrita

predpostavka teh teorij pa je bila, da naj bi jezik odseval družbeni ter celo biološki red med spoloma, same mehanizme izključevanja in prevlade, ki izvirajo v družbi, pa naj bi zgolj repliciral, saj je bila realnost kljub dognanjem (post)strukturalizma pogosto še vedno percepirana kot jeziku zunanja ter od jezika neodvisna entiteta (Violi 1992: 165–166). Četudi so imele študije, ki so se napajale v različnih (sub)disciplinah, vključno s komunikologijo, antropologijo, sociolingvistiko, lingvistiko ter kognitivno in socialno psihologijo, povečini feministični predznak gibanj s konca 60-ih let, jim ni uspelo ustvariti družbene kritike, ki bi služila feminističnim ciljem - končati s seksizmom, rasizmom, homofobijo in drugimi oblikami diskriminacije. Celo nasprotno, analize jezika in spola so ustaljene družbene pozicije moči pogosto le še dodatno utrjevale. Kljub stotinam raziskovalnih študij, ki so si prizadevale izluščiti »resnično«, temeljno razliko med spoloma v pogovornih slogih pa, kot ugotavlja Crawfordova (1995: 3), konsenza o »pravih« spolnih razlikah v jeziku še vedno ni.

4.1 OBDOBJE PRED 2. FEMINISTIČNIM VALOM

Četudi se delo ameriškega lingvista Otta Jaspersena iz 20-ih let 20. stoletja časovnozdgodovinsko in deloma nazorsko močno razlikuje od študij, ki so se pojavile dobrega pol stoletja kasneje v (feminističnem) kontekstu proučevanje govora kot spolne razlike, pa ga s kasnejšimi raziskovalkami in raziskovalci na tem področju družijo zanimanje za govorne razlike med obema spoloma. Čeprav Jaspersen ni bil edini lingvist, ki se je pred feminističnim 2. valom ukvarjal z razmerjem med jezikom in spolom, pa je bilo njegovo delo v svojem času predmet intenzivnega zanimanja. Ravno zato so ga feministke v 70-ih letih 20. stoletja ponovno »odkrile« ter ga ob tem uporabile za referenčno tarčo svojih kritik (Cameron 1998: 215–216).

Jaspersenova knjiga *Language: Its Nature, Development and Origin* (1922) je bila ena prvih akademskih študij, ki se je ukvarjala »z moškimi« in »ženskimi« jezikom. Več let je predstavljala nadvse vplivno in spoštovano delo s tega področja. Avtor je največ pozornosti posvetil razlikam v besedišču ter podal dolg seznam leksikalnih variacij, kjer je moški govor pojmoval kot normo, ženski govor pa kot njen odklon. Menil je, da so ženske v primerjavi z moškimi veliko bolj vljudne, njihov jezik naj bi bil bolj »prečiščen« in »plemenit«, imele naj bi tudi veliko manjši besedni zaklad, v samem izražanju pa naj bi bile manj spretno kot moški. Ženske govornice naj bi bile med drugim tudi bolj občutljive, hitreje užaljene ter v svojih izjavah premalo neposredne. Pogosteje kot moški naj bi izražale ekspresivne pridevnike odobravanja, sogovornika pa naj bi

velikokrat »prekinjale« z vzkliki kot so »O, a res?«, »Kako lepo!«, ipd. Pri svojem govoru so domnevno bolj konzervativne, večino jezikovnih in besediščnih inovacij pa po Jaspersenovih opažanjih sprožijo moški, saj naj bi imele ženske s svojo zvestobo ustaljenim govornim vzorcem na splošno zaviralen vpliv na razvoj jezika (Goddard, Mead Patterson 2000: 94, Speer 2005: 31).

Jaspersenove ugotovitve so bile nekaj desetletij kasneje v akademskem diskurzu večinoma predmet številnih obsodb. Označene so bile kot seksistične, do žensk pokroviteljske in polne nepreverjenih zdravorazumskih stereotipov. Feministične teoretičarke so njegovemu delu pripisale škodljiv vpliv na utrjevanje ženske inferiornosti, ki je bil še posebej nevaren zaradi derjstva, da je izhajal iz pozicije znanstvenega diskurza (Speer 2005: 31).

Po Jaspersenovem proučevanju soodvisnosti spola in jezika se na tem področju dobrih 50 let ni dogajalo veliko omembe vrednega. Šele po izidu *Drugega spola* avtorice Simone de Beauvoir leta 1949 ter z drugim feminističnim valom konec 60-ih let se je začela pozornost akademikov usmerjati tudi na ženski spol ter na iskanje vzrokov za njegovo podrejenost. S povečanim zanimanjem za obravnavanje »ženskih« tem so (družbene) razlike med spoloma prvič začeli povezovati tudi z razlikami v načinu govora obeh spolov ter v jeziku na splošno. Ideja o spolno specifičnih govornih slogih pa se je postopno širila tako med samimi feministkami kot tudi med lingvisti, psihologi ter komunikologi. Sredi 70-ih let je iz potrebe po specifikaciji »moškega« in »ženskega« proučevanje vseh možnih lingvističnih variacij med spoloma: gramatike, besedišča, sintakse in naglaševanja, postalo celo ne le legitimno, pač pa skorajda nujno za vsakogar, ki se je takrat ukvarjal s sociologijo spolov. Tovrstna proučevanja so si svojo verodostojnost pridobila predvsem s preverjanjem globoko ukoreninjenih stereotipov o govoru moških in žensk (Crawford 1995: 22, 176). Raziskovalci in raziskovalke so ugotavljali, da jezik ni nevtralen družbeni fenomen, ki bi omogočal enakopravno komunikacijo za vse družbene skupine. Pokazali so tudi, da jezik nedvomno odraža (in reproducira) razlike med spoloma, ki se kažejo tako v sami reprezentaciji moških in žensk v jeziku (oblika jezika) kot tudi v sami uporabi jezika (funkcija jezika). V tej luči so raziskovalci razmerij med jezikom in spolom moško-ženske jezikovne razlike pretežno interpretirali na tri različne načine: 1. kot dokaz oz. odraz pomanjkanja družbene moči in podrejenega položaja žensk (deficitarni model), 2. kot primer nadvlade moških in njihovega nadzora nad jezikom (model dominacije) ter 3. kot odraz različnih, a enakovrednih spolnospecifičnih komunikacijskih stilov (model razlik) (Speer 2005: 31–32).

4.2 DEFICITARNI MODEL GOVORNIH RAZLIK MED SPOLOMA: ROBIN LAKOFF

Prva verodostojna znanstvena literatura o jeziku in spolu, ki se je lotila analize načina govora žensk, je bilo delo avtorice Robin Lakoff *Language and Woman's Place* iz leta 1975. Že takoj ob izidu izjemno vplivno delo, ki še danes velja za najbolj citirano knjigo s tega področja, je populariziralo idejo, da je govor žensk podvržen represivnim pričakovanjem iz okolja, ki normira t.i. »damsko« izražanje. Ob tem avtorica ugotavlja, da je govorni slog žensk neučinkovit, saj naj bi bil po njenem mnenju pretirano vljuden, obotavljajoč, neodločen in popustljiv, manjkala pa naj bi mu tudi prava mera avtoritativnosti ter (družbene) moči. Lastnosti jezika žensk naj bi jim onemogočale učinkovito (samo)izražanje, kar ima za posledico tako zatrite potenciale ženskih identitet kot tudi oteženo prekoračenje njihove (seksualne) objektivizacije. Zaradi tega naj bi ženske nikoli ne bile obravnavane kot suverene osebe z individualiziranimi nazori. Delo Robin Lakoff sodi med najbolj reprezentativne primerke deficitarnega modela, saj jezikovne razlike med spoloma nazira kot dokaz za pomanjkanje (družbene) moči žensk in nadrejen položaj moških (Cameron 1995: 187, Speer 2005: 32, 35, Crawford 1995: 1–2, Crawford 1995: 23).

Robin Lakoff je v svojem delu podala vrsto empiričnih dokazov o razlikah v govoru obeh spolov. Ti so tvorili vplivno podlago za nadaljnji razvoj lingvistike v povezavi s spolom, hkrati pa so sprožile tudi krčevite polemike o veljavnosti avtoričinih ugotovitev. Izsledki njenih raziskav kažejo, da govor žensk vsebuje mnogo več vprašanj kot govor moških, med katerimi je veliko zgolj retoričnih vprašalnih dostavkov. Pri je trditve spremenjena v vprašanje z dodajanjem dostavkov na koncu stavka. Na primer: »Sestanek je ob 8h, ne?« ali pa »Kajneda?« in »Ali ne?«. Trditve žensk, ki naj bi se zelo pogosto končale z uporabo vprašalne intonacije, so oblikovane tako, da zahtevajo sogovornikov odgovor ter delujejo kot predlog za potrditev želje ali prepričanja. Ženski govor naj bi vseboval tudi več kvalifikatorjev oz. specifičnih pridevnikov ter vzklikov, kot npr. »prečudovit«, »izredno šibak«, »očarljiv«, »prisrčen« ter specializirano opisno besedišče, tradicionalno vezano na ženska področja delovanja. Slednje se največkrat odraža v širši paleti besed za opise barv, kot na primer oker, akvamarin, škrlatna, sivka, ki jih moški, po opažanjih R. Lakoff, skorajda nikoli ne izrekajo. Ženske tudi naj bi pogosto uporabljale poudarne prislove, kot na primer: »Tako« ter fraze: »To je tako lepo«, ipd., njihov govor pa naj bi vseboval tudi veliko »praznih« pridevnikov, kot sta npr. »Očarljivo« in »Prisrčno«. Ženske naj bi se tudi izogibale močnih, navadno negativnih ekspresij, zato v njihovem govoru skorajda ni (vulgarnih) kletvic ali

psovk, ki so sicer pogoste v govoru moških. Nadalje naj bi se ženske v manjši meri kot moški posluževale neposrednih trditev. Pri izrekanju mnenj naj bi v večji meri uporabljale »omahljive izjave« oz. »mnenjska mašila«, kot so: »Saj veš«, »Torej...«, »Kot vemo...«. Tudi oklevanje v smislu: »Nisem čisto prepričana, a mislim...«, naj bi, skupaj s predhodno naštetimi izrazi izražalo njihovo manjšo samozavest. Ženske se naj bi v primerjavi z moškimi (so)govorniki tudi slovnično izražale pravilneje, uporabljale pa naj bi tudi več (pretirano) vljudnostnih oblik. Po opažanjih Robin Lakoff naj bi ženske določene besede pogosteje dvojno poudarjale, da bi s tem izrazile večji pomen izrečenega. To po avtoričinem mnenju izraža dvom o lastni samoizraznosti ter strah, da njihove besede ne bi imele pravega učinka. Vse naštetu naj bi po avtoričinem mnenju izražalo kronično pomanjkanje družbene moči žensk, katere dokaz je tudi njihov »pohleven« način govora. Ta naj bi se prej kot na ukaze opiral na predloge ter bil v svojem jedru neasertiven (Speer 2005: 33–34, Cameron 1995: 187, Goddard, Mead Patterson 2000: 96, Crawford 1995: 24–26).

Robin Lakoff glede na izsledke svojih analiz izpostavi tezo, da so ženske socializirane na način, ki jih »sili« k »damskemu« govorjenju. Deklicam tako že zelo zgodaj prepovedujejo ali pa jih vsaj omejujejo, da bi se glasno razburjale, kričale, se »grdo« izražale, samovoljno jezile ali vročekrvno izražale svoj temperament. Ko kot odrasle osebe ponotranjijo takšno zapovedano vedenje, jih to ohranja na podrejenih pozicijah, saj je »damski« govor s svojimi ideali neasertivnosti, neodločnosti ter pretirane vljudnosti v Zahodni kulturi ovira za doseganje in ohranjanje družbenega vpliva in moči. S tem, da je moškim dovoljeno več sredstev za ekspresijo mnenj, volje, želja, itd., kot jih je na voljo ženskam, se okrepijo in ohranjajo njihove pozicije moči v družbi. Posamezniki, ki so sposobni jasno in samozavestno izražati lastna stališča, pritegnejo veliko več pozornosti in spoštovanja, kot pa tisti, ki so nesposobni suverenega govora ter odločnega izražanja svojega mnenja (Lakoff 2001: 155–156). Po Robin Lakoff je družbena moč povezana z moškim vedenjem in moškim diskurzom, ženske pa se že od malih nog vzgaja na način, ki ohranja njihove inferiorne pozicije, govorno negotovost in vedenjsko omahljivost, s čimer so po njenem mnenju ujete v pat pozicijo, ki jim niti v javni niti v zasebni sferi ne omogoča zadovoljujočega položaja. Če govorijo kot »dame«, so percipirane kot nemočne in trivialne, če pa prevzamejo način govora moških, so označene za neženstvene, s čimer izgubijo velik del tega, kar na družbeni ravni pozitivno konstituira ženski spol (Goddard, Mead Patterson 2000: 95). Avtorica tudi ugotavlja, da z zaposlovanjem žensk v javni sferi in prevzemanjem tradicionalno moških poklicev in navad od sredine 70-ih let 20. stoletja dalje, tudi ženske prevzemajo mnoge elemente »moškega govora«. Vendar gre zgolj za enosmerno prevzemanje govornih lastnosti nasprotnega spola, saj R. Lakoff

opaža pravilo, da podrejene skupine vedno posnemajo jezik (in neverbalno vedenje) skupine, ki poseduje družbeno moč, redko pa je trend obraten (Lakoff 2001: 155).

Monografija *Language and Woman's Place* je že takoj ob izidu zbudila številne polemike, nekatere med njimi so vodile do precej »neposrečenih« interpretacij in sklepov. Analiza Robin Lakoff je bila namreč razumljena na način, da je govor žensk deficitarna oblika »nevtralnega«, »moškega« jezika ter da je tako z njihovim načinom govora nujno nekaj narobe. Prav zato naj bi bile predvsem ženske tiste, ki bi morale spremeniti svoj način govora in obnašanja, če bi želele imeti dostop do družbene avtoritete in moči, saj naj bi šle lingvistične spremembe z roko v roki z družbenimi. Sprememba govornih slogov v obliki prevzemanja nekaterih elementov »moške« govornice naj bi ženskam torej omogočila pravičnejšo obravnavo v družbi, s tem pa bi (ne)posredno postale tudi bolj uspešne. S. Speer (2005: 37) se ob kritiki Robin Lakoff sklicuje na političen pregovor, da vsako radikalno gibanje vsebuje sledi starega reda, ki ga skuša spodnesti, zato ni presenetljivo, da tudi delo Robin Lakoff vsebuje določena predvidevanja o pomanjkljivosti in odklonskosti ženskega govora, ki bi sicer bolj sodile v Jespersenovo tradicijo. Teoriji R. Lakoff so zato očitali seksistično utrjevanje stereotipov, ki so se sicer vztrajno pojavljali v delih pred 2. valom feminizma ter jih je sama podvrгла kritiki. Avtoričine študije pa so kritizirali tudi z metodološkega vidika, saj naj bi bilo mnogo njenih hipotez, ki se nanašajo se na jezik in spol, nepravilnih¹. Mnoge kasnejše študije so na primer ovrgle teze, da ženske uporabljajo več retoričnih vprašalnih dostavkov kot moški ter da vsebuje govor žensk več »praznih« besed in vzklikov. Slednje lahko interpretiramo tudi kot način vnašanja sproščenosti v pogovor in ne nujno kot zgolj znak omahovanja in neodločnosti (Speer 2005: 36–37).

Danes je Robin Lakoff med sodobnimi strokovnimi krogi manj citirana. Njene anekdotne opise in interpretacije ženskega govora večina sodobnih raziskav s tega področja zavrača, kljub temu pa je imelo njeno delo pomembne širše družbene implikacije. V duhu njene teorije, deficitarnega modela jezika ter nenadnega pojava znanstvenega proučevanja jezika so se namreč v 70-ih ter 80-

¹W. O'Barr in B. Atkins (v Cameron 1995: 187–188) npr. ugotavljata, da se določene verbalne strategije, ki izražajo pomanjkanje moči, prej vežejo na družbeni status kot na spol. Avtorja opažata, da je neodločen govorni slog sicer res pogosteje značilen za govor žensk, kar povežeta z dejstvom, da ženske praviloma zasedejo nižje družbene položaje, medtem ko pripadniki visokega družbenega statusa takega načina govora praviloma ne uporabljajo. Po raziskavah sodeč pa naj bi govorne oblike »pohlevnosti« uporabljali tudi moški na nižjih družbenih položajih.

ih letih množično pojavili številni tečajji, ki naj bi deprivilegiranim skupinam preko govornih popravkov pomagali pri uspešnejšem družbenem delovanju.

4.2.1 TEČAJI T.I. ASERTIVNEGA TRENINGA

Tečajji t.i. asertivnega treninga naj bi osebe s »pomanjkljivim« oz. družbeno nenagrajevanim govornim slogom naučili govoriti bolj samozavestno, odločno in avtoritativno, posledično pa naj bi bili tudi v družbenem delovanju bolj uspešni. Ta, predvsem na Zahodu priljubljena in razširjena metoda učenja veščin v načinu komuniciranja, naj bi krepila posameznikovo govorno samopodobo ter težila k enakopravnemu položaju govorcev v pogovornih situacijah. Njihov bistveni zagon je temeljil na ideji, da imajo nekateri ljudje, posebno ženske, immanentno slabše govorne sposobnosti ter iracionalne tendence, ki jim onemogočajo jasno in neposredno izražanje (Goddard, Mead Patterson 2000: 95, Speer 2005: 36).

Asertivnost, ki je prej kot govorna praksa mentalen odnos oz. stanje, naj bi po definiciji pomenila jasno, iskreno in neposredno komunikacijo. Po Deborah Cameron (1995: 175–178) se asertivnost tesno prepleta z behavioristično psihologijo in teorijo družbenega učenja, po katerih naj bi bilo vsako disfunkcionalno vedenje preko učenja, primernih spodbud in praks možno nadomestiti s funkcionalnim. Mary Crawford ugotavlja (1995: 80), da se je asertivni trening prvotno pojavil kot terapevtska tehnika, ki je bil zaradi svojih izvorov v ženskem gibanju označen predvsem kot feministična terapija, ki naj bi ženskam pomagal pri osvobajanju od družbene represije. Deborah Cameron (ibid.) meni, da je feminizem asertivne težnje prevzel predvsem zaradi mnenja, da je asertivnost nekaj, kar so ženske s socializacijo že zelo zgodaj zatrle. Vzgoja deklice naj bi kontinuirano spodkopavala asertivne prvine, kot so neposrednost, zmožnost zoperstavljanja drugačnim stališčem ter sposobnost izražanja lastnih potreb in občutkov ter jih usmerjala ravno v nasprotno smer, k neasertivnosti ter posrednim in manipulativnim strategijam, zaradi česa so ženske na družbeni ravni delovanja, kjer veljajo »moška« pravila, bistveno manj uspešne. Ob tem ni težko ugotoviti, da asertivni treningi v svojem bistvu odražajo vrednote države, kjer so se prvič pojavili, saj poudarjajo ameriški pragmatizem, racionalizem ter individualno svobodo. Tak sklop normativnih praks pa je, kot opozarjajo feministke, v svojem jedru visoko individualističen in odseva ciljno orientiran vrednotni sistemi belih moških iz ameriškega srednjega razreda (Cameron 1995: 178).

Asertivni trening, utemeljen v zahodnjaškem individualizmu in liberalnem feminizmu je tako na nek način razkrinkal implicitno moške pogovorne norme in ženske spodbudil k verjetju, da je enakost mogoče doseči s transformacijo lastnega govora (Cameron 1995: 178). Vendar pa številne avtorice (Cameron, Speer, Crawford) opozarjajo, da predstavlja pretirano asertiven in neposreden govor za ženske dodatno tveganje, saj so ob tem takoj označene z negativnimi predsodki o neženskem vedenju. Ženske se tako ob vsakodnevem performansu lastnega spola ob nasvetih glede asertivnega govora pogosto znajdejo pred nasprotujočimi si normami in pritiski, ki zadevajo dilemo, ali biti kot ženska v javnem nastopanju asertivna, odločno samozavestna in neposredna, s čimer tvega oznako nefeminilnosti, ali pa naj se drži konvencionalnih stereotipov feminilnega podrejenega obnašanja, kar pa v javni sferi običajno ne prinašajo uspehov. Gervasio in Crawford (1989) sta asertivni govor označila kot grob, nevljuden in agresiven, ob čemer sta izrazila dvom v svetovanje ženskam, da prevzamejo moške govorne forme. Po njunih raziskavah sodeč je še kako pomembno, kdo uporablja asertivni govor. Negativne sankcije glede preveč odločnih in samozavestnih oblik govora namreč v bistveno večji meri zadevajo pripadnice ženskega spola, saj naj bi ženske s tem kršile pričakovane konvencije o zanje primernem verbalnem vedenju. Predvsem v 80-ih letih zelo popularni tečaji asertivnih treningov so sicer opozorili, da družbene sile in strukture moči pomembno vplivajo na interakcije, vendar pa (so) v samem jedru propagirali izrazito »moške«, individualistične in kapitalistične vrednote (Cameron 1995: 187–188).

Nekateri analitiki so (bili) do asertivnih treningov celo zelo kritični, saj so menili, da delujejo zaviralno na morebitne radikalnejše spremembe, ki bi spodkopale patriarhalne temelje družbe. Nasprotno pa naj bi jih na ta način celo utrjevali. S tem, ko se vprašanje asertivnega govora prenese na posameznika, ki naj bi si sam pomagal pri razrešitvi neenakomerne porazdelitve družbene moči, se kolektivna pozornost žensk in ostalih deprivilegiranih skupin odmika od družbenih struktur ter potreb po kolektivnih akcijah. Pod vprašaj pa so se postavile tudi z optimizmom nabite trditve, kot na primer te, da imajo ženske kot skupina primanjkljaj družbeno pomembnih vrlin, ki kličejo po intervenciji, da se je mogoče učinkovitega jezikovnega vedenja zlahka naučiti s primernim treningom ter da se bodo takrat, ko bodo ženske postale bolj asertivne, zgodile tudi pomembne družbene spremembe. Feministične psihologinje so ob upoštevanjem takšnih kritik predlagale dopolnila asertivnega treninga. Ta so stremela k osebni spremembi, ponujala pa so terapijo, ki pa ne bi odsevala negativnih predpostavk o ženskah, njihovem vedenju ter družbenih svetovih in bi se, namesto na ženske, bolj osredotočala na družbene strukture in moške (Crawford 1995: 80–82).

Mary Crawford (1995: 84–85) kritično opaža, da je psihološka stroka s tečaji asertivnega treninga pomembno vplivala na utrjevanje konstrukcije družbenih razlik med spoloma: ženskam je »pomagala« ponotranjiti podobo o pasivnih, neuspešnih in nesposobnih sogovornicah, hkrati pa je močno popularizirala tudi »znanstvene« razlage vzrokov za njihov podrejeni družbeni status, ki naj bi bil v prvi vrsti odraz njihove neasertivne drže. Po njenem mnenju asertivni treningi odvrtačajo pozornost od dejstva, da so ženskam praviloma »dodeljene« vloge z malo družbene moči in statusa. Ženske tako postanejo glavni »krivci« za svoj nezadovoljiv družbeni položaj, kar pa še nadalje prispeva k utrjevanju njihove nemoči, saj se s pozivi po bolj asertivnem delovanju možnost emancipacije prelaga na ramena posameznic, ne vzpodbuja pa neke kolektivne akcije, ki bi se dotaknila širših družbenih struktur. Sam fenomen asertivnih treningov se je zelo pogosto vezal tudi na druge »izume« popularne psihologije, ki so skušali pojasnjevati razloge za neanakovnost žensk. Mednje tako spada tudi »strah pred uspehom«, »Pepelkin kompleks«, »androgenost«, »nesamostojnost in odvisnost«, »ženski način razmišljanja«, »vez med materjo in otrokom« ter »drugačen moralni čut«. Podobno kot asertivni trening naj bi tudi tovrstne družbene mantre ženskam, po mnenju Crawfordove, naredile več škode kot koristi.

4.3 MODEL DOMINACIJE: DALE SPENDER

5 let za znanstveno uspešnico Lakoffove *Language and Woman's Place* je radikalna feministka Dale Spender izdala knjigo *Man Made Language*. Knjiga predstavlja pionirsko delo na področju dominantnega modela interpretacije jezikovnih razlik med spoloma, po katerem naj bi moški nad ženskami dominirali ravno preko jezika, in to tako v smislu količine govora kot tudi nadzora nad obravnavanimi temami. Dale Spender je bila prva, ki se je lotila analize reprezentacije spolov v jeziku skozi proučevanje uporabe jezika moških in žensk. V svoj kritični drži do dela Robin Lakoff ter teorij deficitarnega modela, ki naj bi jezik pojmovali kot abstrakten sistem, ločen od družbenega konteksta, Dale Spender predlaga analizo »patriarhalnega reda« ter jezika, s katero bi proučevali tako njegovo seksistično funkcijo, način delovanja in razvoja kot tudi možnosti njegove spremembe. Ko se proučevalci jezika analitsko usmerijo na družbeno okolje, postane po njenem mnenju jasno, da sta tako forma kot funkcija jezika del istega procesa, to je utišanja žensk. S tem, ko se pozornost preusmeri od (pomanjkljivega) govora žensk k moškim, katerih govor naj bi determiniral tako interakcije z ženskami kot širši jezikovni sistem, se odprejo nova raziskovalna polja ter pojavijo sveže ideje o nadzoru nad pogovornimi temami, ženskem molku, govornih prekinitvah ter razlikah v besedišču. Njena dognanja o instrumentalizaciji jezika, kar naj bi bilo

pomembno sredstvo moških za ohranjanje lastne moči in utišanja žensk, so postala plodna podlaga za razvoj vplivnega in priljubljenega področja za proučevalce jezika in spola, med katerimi se jih pretežni del osredotoča ravno na mikro-interakcijske tehnike, ki jih uporabljajo moški, da dominirajo in nadzirajo govor (Speer 2005: 38, 41, Goddard, Mead Patterson 2000: 99).

Dale Spender ugotavlja, da so za red in smisel sveta potrebna pravila, ki niso nikoli nekaj naravnega in nearbitrnega. Pravila determinirajo meje naših nazorskih svetov, vtkana so v jezik, ki na ta način konstruira našo realnost. Ob proučevanju arhivov o jeziku, slovarjev in slovníc pa je avtorica opozarjala, da je jezik prej kot nek naraven fenomen družbeno skonstruiran sistem ter kot tak močno orožje v rokah družbeno vplivnih skupin, ki vanj vpišejo zelene pomene. Ker naj bi obstoječa pravila ustvarili moški, in to po svoji meri, je kot standardno in normalno človeško bitje prepoznan moški, ženske pa so v patriarhalni družbi pojmovane kot odklon. Moški so tisti, ki nadzirajo pomenski svet, medtem ko ostaja ženska realnost neartikulirana, morda pa celo zunaj vseh naših predstav. Ker tudi jezik dominirajo in nadzirajo moški, ki so na pozicijah moči, je ta v svojem jedru nujno seksističen. Ker so imeli moč ter vpliv na poimenovanje in urejanje sveta od nekdanj moški [slovničarji, politiki, govorci, filozofi in jezikoslovci] so z lastnih perspektiv skozi stoletja oblikovali jezik, ki je ustrezal predvsem njihovim potrebam. Z monopolom nad jezikom, v katerega so vtكاني moškimi lastni, androcentrični nazori, pa se utrjujejo tudi miti o moški superiornosti (Speer 2005: 38, Crawford 1995: 7).

Dale Spender verjame, da so se ženske prisiljene izražati v jeziku, ki je poleg tega, da je seksističen, ženskemu tuj in ne-lasten, kar njihovim izkustvom in percepcijam postavlja številne omejitve. Kot primer navaja materinstvo, ki naj bi bilo v naši družbi vsesplošno pojmovano kot »izpopolnitev sleherne ženske«. To po njenem mnenju ni nujno edini dostopen pomen, saj obstaja tudi mnogo žensk, ki materinstva ne dojema na tako idealističen način, zaradi česar se utegnejo počutiti zmedeno, neenakovredno ali celo manjvredno. Ob tem se kar samo postavlja vprašanje, zakaj za take občutke ni družbeno sprejetega poimenovanja. Dale Spender meni, da ženske takrat, ko so jim jezikovna sredstva za poimenovanje občutkov onemogočena, prevzamejo moško realnost ali pa ostanejo v tišini, utišane in neizražene. Ker torej alternativna občutja materinstva niso ubesedena ter s tem legitimirana, ostanejo tovrstni izkustva žensk neartikulirana in izgubljena (Speer 2005: 39). Dale Spender ugotavlja, da je tudi celotna seksualnost percipirana skozi moško pomensko polje, kar se jasno kaže ob primerjavi izrazov za poimenovanje zdravih odraslih spolnih posameznikov. Tu so moški označeni kot potentni in možati, medtem ko je ženska (povečana)

seksualna aktivnost označena s slabšalnimi izrazi kot so nimfomanka, lahkoživka ali celo vlačuga. Heteroseksualen odnos je tako ubeseden skozi moško perspektivo, kjer moški svojo vlogo v spolnem aktu povečujejo, medtem ko je vloga žensk pri tem popolnoma omalovaževana in namerno spregledana (ibid.).

Dale Spender meni, da je eden od najpomembnejših in najučinkovitejših metod moškega nadzora nad jezikom »blokada« ženskih pomenov ter vztrajanje, da ženske govorijo na način, ki je za moške sprejemljiv. Posnetki spolno mešanih dialogov so pokazali, da so ženske prekinjane in izpostavljene dvomu sogovornika, njihova mnenja so neupoštevana, prizadevanja po vnosu lastnih tem v pogovor pa pogosto razvrednotena. Ugotovila je tudi, da moški sogovornike/-ice pogosto prekinjajo, da bi s tem nadzirali in vsiljevali lastne teme pogovora ter onemogočali ženskam, da bi razvijala svoja stališča. Avtorica pa je tudi ob proučevanju spolno mešanih pogovorov v akademskem svetu prišla do podobnih zaključkov. Ugotovila je, da govorijo ženske v znanstvenih krogih občutno manj kot njihovi moški kolegi, kar je v nasprotju s splošno znanimi stereotipi o gostobesednosti žensk. Tovrstne, očitno neustrezne pregovore utemeljuje s trditvijo, da je ženska norma v količini govora tišina (Speer 2005: 39, Crawford 1995: 42–43).

Z izidom *Man Made Language* ter posledičnim etabliranjem modela dominacije, se je v okviru raziskav spola in jezika prvič konceptualizirala tudi družbena moč, brez katere je celostno razumevanje razmerja med družbenimi skupinami nemogoče. Pristop je v svojih konceptualizacijah moči in statusa osnovan na kontrarnosti spolnih razlik, kjer naj bi bil govor moškemu sredstvo dominacije, medtem ko naj bi bile ženske skozi govor nadvladane. Vendar pa ostaja, če izhajamo zgolj iz pozicije tega pristopa, nejasno, zakaj ženske nimajo pomembnejšega nadzora nad jezikom. Model dominacije tako ne poda odgovora na vprašanje, ali je pomanjkanje družbene moči žensk vzrok za njihov omejen vpliv na jezik ali pa velja nasprotno, torej da vpliv na obliko in vsebino jezika generira družbeno moč (Crawford 1995: 7).

Kljub mnogim idejam in konceptualizacijam o vplivu patriarhalne družbe na jezik, jezikovno neartikuliranih ženskih občutjih ter molku žensk, ki so spodbudile nadaljnji razvoj področja, pa je bila tudi Dale Spender deležna številnih kritik. Očitali so ji predvsem rigidno jezikovno determiniranost, saj pojmuje jezik kot sredstvo androcentričnih pomenov, ki naj bi ga moški uporabljali za omejevanje ženskega izražanja in izkustev. Kot menita Goddard in Petteson (2000: 100) ustvarja tovrstno teoretiziranje karikirano sliko o tiranskih moških ter zatiranih, plašnih,

pohlevnih ženskah, kar pa je po njunem mnenju preveč poenostavljen in monoliten pogled na moško moč, saj druge dimenzije moči, kot so razred, etnija ali rasa, ki prav tako vplivajo na neenak status žensk, popolnoma spregleda.

4.4 MODEL RAZLIK: DEBORAH TANNEN

Ko se je velik del znanstvenega polja lingvističnih raziskovalcev v osemdesetih letih pod vplivom Dale Spender osredotočil na proučevanje narave seksizma, se je v družboslovju s svojo apolitično tezo pojavil model razlik oz. dvokulturni model interpretacij spolnih razlik v jeziku. Ta model je manifestiral parolo, da vsakršni nesporazumi v pogovorih med moškim in žensko izhajajo »le« iz »neslabonamernih«, univerzalnih razlik med obema spoloma. Premise, da ženski govor zaznamujejo drugačne vrednote kot moškega, so tako izrazito drugačne od tistih, ki izhajajo iz hipoteze, da ženskemu govoru primanjkuje moči, zato je tak premik od moči h (kvazikulturnim) razlikam tudi obrat k relativizmu. Ta esencialistično profiliran model sleherno govorno razliko med spoloma razlaga z bazičnimi razlikami, ki so v svojem jedru kategorične, statične ter bipolarne (Cameron 1995: 194–195). Najbolj reprezentativno delo modela razlik je komercialno zelo uspešna in vplivna monografija priznane ameriške sociolingvistke Deborah Tannen *You Just Don't Understand: Man and Women in Conversation*, ki še danes velja za najbolj spektakularno delo popularne lingvistike o spolu. V njej Tannenova razvije idejo, da so razlike med moškimi in ženskami dejansko kulturne. Ker naj bi tako moške kot ženske že od zgodnjega otroštva učili pravil vedenja, ki pritičejo njihovemu lastnemu spolu, naj bi imela spola popolnoma različne predstave o samih sebi, o svojih pričakovanjih, svojem mestu v svetu ter o tem, čemu služi komunikacija. Po mnenju Deborah Tannen naj bi bile posledično tudi razlike med spoloma tolikšne, kot da bi izhajala iz popolnoma različnih kultur. Med sporazumevanjem z nasprotnim spolom se tako kulturni nesporazumi pojavijo iz enakega vzroka kot takrat, ko se srečata tuja govorce iz različnih kultur in uporabljata različen jezik (Crawford 1995: 101).

Deborah Tannen verjame, da se jezikovnih razlik med moškimi in ženskami ne da pojasniti s podrejenostjo žensk ali z nadvlado moških. Moški zasedajo pomembnejše položaje v družbi, a meni, da učinek njihove nadvlade ni nujno rezultat namere po nadvladi. Moški in ženske imajo tako sicer različne, a na kulturnem nivoju enako veljavne govorne sloge, ki jih s spolno specifičnim učenjem sporazumevanja osvojijo že v zgodnjem otroštvu. Ker naj bi se mladi družili, igrali in tvorili primarna razmerja predvsem z osebami istega spola, je posledica spolne segregacije

od zgodnjega otroštva naprej pojav različnih aktivnosti, vrednost in prioritet, kar odraža tudi govor obeh spolov. Govorne razlike ter razvoj različnih govornih strategij med spoloma so po mnenju Deborah Tannen tolikšne, da je smiselno govoriti o t.i. »genderlektu« oz. spolno specifičnem dialektu. Četudi sta oba stila popolnoma veljavna znotraj svojih pravil, pa lahko v spolno mešanih pogovorih kot posledica že v otroštvu priučenih specifičnih ciljev in slogov interakcij nastanejo določeni konflikti in komunikacijske težave. Moški naj bi, kot meni Deborah Tannen, v prvi vrsti govorili s ciljem, da bi pridobili in ohranili svoj statusni položaj ter neodvisnost, kar podkrepi s primeri tekmovalnega izražanja. Sem na primer sodi hvalisanje, »prijateljsko« poniževanje, pripovedovanje šal in izmenjevanje športnih statistik, medtem ko naj bi bil temeljni cilj žensk grajenje vezi intimnosti in povezanosti, kar naj bi dosegale z opravljanjem, medsebojno pomočjo ter izogibanjem konfliktom. Moški naj bi v svetu bivali kot posamezniki v hierarhičnem družbenem redu. Zanje je življenje tekma, boj za ohranitev neodvisnosti in izogibanje neuspehom. Za ženske pa naj bi bilo v življenju bolj kot individualiziran boj za uspeh vrednoteno predajanje skupnosti, prizadevanje za ohranitev neodvisnosti in izogibanje izolaciji (Cameron 1995: 194–197, Speer 2005: 42).

Deborah Tannen pri analizi govora razlikuje med dvema pomenskima ravnema: med sporočilom oz. manifestnim pomenom dejanja in metasporočilom, ki poroča o razmerjih med udeleženci pogovora. Slednjega lahko interpretiramo bodisi v kontekstu simetričnega metasporočila, kjer gre za težnje po povezovanju, bodisi v okvirjih asimetričnega metasporočila, kjer je bistvena hierarhizacija ter razlikovanje med statusi udeležencev pogovora. Tovrstna različna interpretacija metasporočil naj bi po mnenju Deborah Tannen izhajala iz dveh temeljnih sil v interakciji: moči in solidarnosti. Med komuniciranjem naj bi šlo tako vselej za vprašanje, kolikšno moč imamo nad sogovorniki med pogovorom ter kako blizu smo si z njimi. Ženske naj bi v tem smislu delovale predvsem na ravni simetričnega metasporočila povezovanja z drugimi ter bile med pogovorom bolj osredotočene na solidarnost in intimnost, lažje pa naj bi tudi govorile o svojih težavah, spraševale za informacije in pomoč ter izražale spoštovanje do vloženega truda v pogovor in pozornosti sogovornika. Moški pa naj bi bili, nasprotno, med pogovorom osredotočeni predvsem na tekmovanje in status ter aspekte moči, zaradi česar sogovornika tudi pogosteje prekinjajo. Bolj kot h govorjenju o problemih naj bi bili nagnjeni k njihovem reševanju, prošnja za pomoč in nasvete naj bi se jim upirala, zato naj bi se bolj lagodno kot v vlogi poslušalca ali učenca počutili v vlogah svetovalca, učitelja ali strokovnjaka. Moški naj bi bili po razmišljanjih Deborah Tannen bolj gostobesedni v javni, ženske pa v zasebni sferi. Oba govorna stila pa naj bi se med seboj ločila po

tem, da gre pri komunikaciji moških za govor poročanja in tekmovalnosti, medtem ko naj bi za ženski govor veljalo, da so se skozi socializacijo privajale na harmonične interakcije.

To naj bi bilo po stališčih Deborah Tannen tudi glavni razlog komunikacijskih konfliktov med obema spoloma, saj naj bi bile ženske v prvi vrsti nagnjene k nudenju razumevanja in empatije, moški pa k reševanju težav in ponujanju nasvetov. Različni komunikacijski cilji obeh spolov naj bi tako neizogibno vodili v medsebojne nesporazume. Deborah Tannen pa v izogib konfliktov priporoča razumevanje drugačnosti in sprejetje spolnih razlik ter prilagodljivost v govornem slogu. Pomembna vrlina dvokulturnega modela je ta, da problematizira tako vedenje moških kot žensk, jezik moških pa naj ne bi bil govorni standard, pač pa le eden od možnih načinov sporazumevanja in ponazarjanja družbene realnosti (Crawford 1995: 91–93, Speer 2005: 43, Goddard, Mead Patterson 2000: 101–102).

Ker je govorni slog obeh spolov enakovreden, komunikacijskih razhajanj med spoloma (ki so zaradi različnega govora sicer neizogibni) ni potrebno reševati s spremembo govornih navad obeh spolov. V tej luči je, po predlogih Tannenove, potrebno spremeniti predvsem odziv na navade nasprotnega spola. Po njenem mnenju bi morali delati na tem, da bi skušali brez predsodkov sprejeti in razumeti razlike ter se naučiti, kako biti do njih bolj strpen (Cameron 1995: 194–197). Rešitev pogovornih nesporazumov med spoloma vidi v reformuliranju spolno-specifičnih načinov govora v neke vrstno medkulturno komunikacijo, ki bi razbremenila frustracije, izhajajoče iz pogovornih nerazumevanj. Če bi se oba spola dodatno izobrazila v novih govornih slogih ter se naučila »genderlekta« nasprotnega spola, kjer bi se ženske privajale asertivnemu govoru, moški pa bi nadgrajevali svojo senzibilnost, bi, kot pravi, zagotovo izboljšali tudi razmerja med spoloma (Speer 2005: 43).

Monografija *You Just don't Understand* je bila na seznamu najbolj prodajanih knjig New York Timesa več kot tri leta in je na začetku 90-ih let vidneje zaznamovala tudi stališča širše javnosti. Izhodišča avtoričine teorije so navdihnile mnoge ženske revije, ki so se množično razpisale o različnih jezikih moških in žensk, razlike v sporazumevanju med obema spoloma pa so v teh diskurzih postale vzrok za sleherno nesoglasje v razmerjih moški-ženska. Ne glede na široko popularnost v javnosti pa je delo v strokovnih krogih izzvalo kontroverzne odzive (Cameron 1995: 196). Pomembna prednost teorije je zagotovo optimističen naboj, da je govorne sloge mogoče

analizirati, spreminjati ter se jim upirati, odpre pa tudi nastavke za nadaljnje raziskovanje razlik med spoloma² (Goddard, Mead Patterson 2000: 101–102).

Deborah Tannen se s svojimi priporočili glede bolj harmoničnega komuniciranja med spoloma izogiba naslavljanju zgolj ženskega občinstva. Vendar bi se bilo utopično pretvarjati, da se parole iz popularnih medijev v slogu: »Vi in vaše razmerje« nanašajo tudi na moške. Ker trdi, da je zaradi spolno-specifične socializacije »skrb« za razmerja v pretežni meri domena žensk, je jasno, da model (kulturnih) razlik, kljub poudarjanju pomena vzajemne tolerance med spoloma naslavlja predvsem ženske. One so tiste, ki se morajo prilagajati moškemu vedenju ter sprejemati status quo, medtem ko ostajajo njihove lastne potrebe po intimnosti in povezanosti v razmerju potlačene. Zato, kot kritično razmišlja Deborah Cameron (1995: 197), ostaja učenje, privajanje in prilagajanje moških ženskim načinom sporazumevanja še naprej bolj na ravni »pobožne želje« kot dejanske realizacije. Čeprav avtorica svari pred prenašanjem in pretirano kritičnimi obsodbami medsebojnega vedenja, ki vzniknejo predvsem zaradi napačnih interpretacij besed nasprotnega spola, pa D. Cameron (ibid.) opozarja, da Deborah Tannen v marsičem zapostavlja naravo seksizma ter družbeno neenako porazdelitev moči med spoloma. Kritike so se tako obregnile predvsem ob njene predpostavke o spolno različnih komunikacijskih stilih in ciljih. Ti naj bi bili bolj kot rezultat arbitrarnih razlik v otroški igri posledica spolne in seksistične delitve dela, kjer moški zasedejo privilegiran status in dominanten položaj v javni sferi ter vsilijo svoje vrednote (tekmovalnosti). Ženske se, po drugi strani, »specializirajo« za domačo nego v družini ter v poklicih, ki delujejo kot podaljški domačega dela (delo v vrtcih, šolah, zdravstvenih in starostnih domovih ter socialnih centrih).

Deborah Tannen torej za razliko od Robin Lakoff ženski govor ne razume kot odklon od moškega. Za razliko od Dale Spender tudi ne poda enodimenzionalnega pogleda na moč ter moške ne etiketira za namerne zatiralce, ženske pa kot utišane, v vsem podrejene žrtve njihove nadvlade. Močna točka Tannenove teorije je tako predvsem razmišljanje, ki ne sprejema togega lingvističnega vedenja posameznikov ter razumevanj jezika zgolj v smislu površinskega

² Razlike med ženskami in moškimi bi se lahko »izkristalizirale« ob vprašanjih kot na primer: Kaj bi naredili, ko nam bi nekdo predstavil problem? Bi ga rešili ali bi se raje o njem pogovarjali? Ali na komunikacijo gledamo kot na izmenjevanje informacij ali predvsem v luči povezovanj z drugimi ljudmi? Kako poročamo o določenem dogodku: ali ob tem izpostavimo ključna dejstva zgodbe ali izpovemo zgoščeno zgodbo z vsemi pomembnimi detajli? Ko izrečemo »oprosti«, s tem izražamo sočutje ali priznamo krivdo? Ko izražamo potrditve (»mm«, »razumem«, ipd.) med pripovedovanjem sogovornika, s tem mislimo na »poslušam, nadaljuj« ali »strinjam se s tabo«?

medsebojnega sporazumevanja. Pri analizi govora spolov se osredini tudi na interese in cilje, ki vodijo pogovor, zato primerja jezik celo s performansom, ki pa ga spola pač različno razumeta (Goddard, Mead Patterson 2000: 101–102). Kljub nekaterim močnim teoretičnim momentom pa je bila tudi njena teorija deležna številnih kritik, ki so vlile skepso predvsem v njeno pretirano zdravorazumskost ter »konzervativnost« idej o apriorni različnem govoru obeh spolov. To je bilo v 90-ih letih (tudi zaradi vpliva njene teorije) sicer zelo priljubljena popularno-psihološka mantra, kjer je dolgočutil vpliv dela Johna Graya *Moški so drugačni, ženske tudi: moški so z Marsa, ženske so z Venere*. Kot ključna težava njene teorije se izpostavlja predvsem utrjevanje statusa quo, saj na nek način opravičuje ali celo naturalizira neempatično, pretirano asertivno, samovoljno in (ali) arogantno vedenje moških, ob čemer ženskam dopoveduje, da pravzaprav uživajo v medsebojnem prilagajanju, ker naj bi bil to zanje že od malih nog pomemben cilj. Ker dvogovor moški-ženska pojmuje kot simetričen (kar pa v praksi, tudi če imata oba govorca enako veljaven slog govora, nikoli ni), je bila avtorica te slavne knjige močno kritizirana tudi zaradi prezrtja ali celo ignorance strukturne neenakosti interakcij, kjer dominira »moška« kultura (Speer 2005: 44). Deborah Cameron (1995: 197) slednjo kritiko dopolni z mislijo, da bo govor žensk, vse dokler bodo podrejene moškim, stereotipno veljal za označevalca njihove »naravne« podrejenosti, neinteligentnosti ter nezrelosti.

Če je bil plod proučevanja jezika v 70-ih letih pojav številnih asertivnih treningov, pa je koncept komunikacijskega nerazumevanja med spoloma rezultat jezikovnih analiz 90-ih let. Te so ženskam na nek način poslale kontradiktorna sporočila v smislu: plačaj za asertivni trening, da ti bo odločnejši govor pomagal napredovati v karieri, doma pa se prilagajaj »Marsovcu«. Kot ugotavlja M. Crawford (1995: 127), je lingvistične raziskave tovrstna delitev jezika moških in žensk na dihotomijo oseb iz Marsa in Venere iz spolno emancipatornega gledišča potisnila nazaj pred leto 1975. Na ta način konceptualizirano nerazumevanje med spoloma pa ostaja še naprej močno orodje za ohranjanje moške premoči, zato se na področju družbene transformacije družine in feminističnega teoretiziranja, kot opozarjata Henley in Kramarae (v Crawford 1995: 128), s teorijo komunikacijskih razlik med spoloma pravzaprav ni veliko spremenilo.

Premik od teoretiziranja o prevladi k tematizaciji razlik med spoloma je bil na nek način osvobajajoč, saj ženske v novi optiki niso bile več samo zatirane oz. »vednostno«, vedenjsko ali lingvistično nekompetentne, pač pa so dojete kot uspešne uporabnice jezika s sebi lastnimi načini izražanja in moči. Vendar tudi ta pristop ni brez kritik, saj je v mnogočem spregledal širši

družbenopolitični okvir. Četudi ženskam priznava izurjeno govorico ter enakovreden način »kreiranja« lastnega spola, nam to ne pomeni veliko, če ob tem ne upoštevamo, kako je govor vrednoten znotraj širšega kulturnega okolja. Poleg proučevanja spolov v vsakodnevni interakcijah je potrebna tudi širša vizija o tako imenovanem molku žensk, ki v širšem kulturnem kontekstu pogosto pomeni bodisi marginalizacijo bodisi »nevidnost«. Tu je umesten premislek o tem, kateri glasovi govorijo v večji meri iz prižnic, sodišč, vladnih inštitucij ter iz časopisov, katere osebe se oglašajo v znanosti, v industriji, na področju tehnologije in gospodarstva ter kdo konstruira moške in ženske podobe v oglaševanju. Pomembna kritika teorije Deborah Tannen je tudi ta, da spol ni trdna in edina identiteta oseb. Ne obstaja namreč v izolaciji od dejavnikov, kot so etnična pripadnost, družbeni razred, seksualnost ali starost. Znotraj teh kategorij so lahko izkušnje glede na spol celo drastično različne, zato bi bilo velikokrat primernejše govoriti o različnih ženskostih in moškostih. V tem kontekstu bi bilo morda umestnejše vprašanje, kako skupina moških oz. žensk igra svoj spol (Goddard, Mead Patterson 2000: 102–103).

4.5 EVALVACIJA IN KRITIKA MODELOV RAZLIK

Teoretska optika spolnih razlik v govoru je imela na področje raziskovanja spola v navezavi na jezik izjemen vpliv. Dela predstavljenih avtoric veljajo za vir temeljnih usmeritev področja proučevanja spola in jezika. Znanstvenice so poleg svoje prvenstvene vloge pri ustanavljanju novega družboslovnega področja izpostavile tudi pomembna vprašanja o vlogi jezika v reprodukciji in ohranjanju seksizma v vsakodnevni življenju. Kljub nespornim znanstvenim prispevkom omenjenih študij, pa so vsem trem sociolingvističnim študijam skupne nekatere temeljne pomanjkljivosti oz. teoretsko-metodološke napake. Četudi smo k vsaki izmed teorij že sproti dodajali kritične note, pa bomo v nadaljevanju strnili pomisleke do predstavljenih monografij, saj je analiza pomanjkljivosti za nadaljnji razvoj področja prav tako inspirativna kot sami teoretski nastavki študij.

Kot prvo bistveno pomanjkljivost pristopa spolnih razlik bi izpostavila esencialistično pojmovanje spolne identitete. Spol je po teh naziranjih imanentno, strogo dualistično bistvo, ki določa bodisi moško bodisi žensko sebstvo. Je neodvisna spremenljivka, ki vpliva, kot tudi razlaga merljive razlike med jeziki ali govornimi slogi moških in žensk. Jezik naj bi bil neposreden odsev spolne identitete govorca/ke. To pa nas prej oddaljuje, kot pa bliža razumevanju, kako se spol in spolne razlike konstituirajo v vsakodnevni življenju. In kakšne so konkretne relacije med spolom in

jezikom v vseh treh predstavljenih pristopih? Robin Lakoff je v svojih študijah govorce razdelila na dve skupini moških in žensk ter glede na to opazovala in razvrščala njihove govorne značilnosti. Dale Spender je spol povezala s količino in vrsto govora, nadzorom nad temami pogovora ter njegovimi prekinitvami. Deborah Tannen pa je v izhodišče postavila tezo, da moški in ženske k interakcijam pristopajo iz različnih izhodišč in z različnimi cilji. Tovrstna teoretsko-metodološka izhodišča pa niso neproblematična, saj predpostavljajo, da je spol homogena skupina, vsako razliko znotraj kategorije žensk ter kategorije moških pa prezrejo, kar je nedvomno preveč poenostavljen spolni dualizem. Celo več, vsi trije pristopi spol zamejijo z lastnostmi ter ga preobrazijo v stabilno materialnost, utelešeno esenco, ob tem pa prezrejo, da gre za fluiden družbeni konstrukt. Spol tako zopet »postane« biološko utemeljena, nespremenljiva emanacija ter determinirajoča jezikovna kategorija. Nobena od študij ne proučuje, kako skozi proces konstitucije spolnih razlik te dejansko postanejo »naravne« in »brezčasne«. V obravnavanih študijah nastopajo demografski dejavniki (kot sta spol in makrodružbeni kontekst) kot neodvisne spremenljivke, za katere se predpostavlja, da obstajajo pred in zunaj jezika, zato so tudi moško-ženske jezikovne razlike odsev ženskih govornih pomanjkljivosti ter podrejenega statusa v družbi (Lakoff), patriarhalne, androcentrične družbe (Spender) ali subkulturnih razlik med moškimi in ženskami (Tannen). Kljub temu, da avtorice na nek način sprejemajo možnost vpliva žensk na generiranje alternativnih pomenov jezika, s katerimi bi se lahko uprle obstoječim družbenim konvencijam, pa v vseh primerih bolj ali manj eksplicitno predpostavljajo, da smo ljudje od rojstva dalje skozi proces spolne socializacije programirani na govorjenje v okviru spolno normativnih načinov, s katerimi reproduciramo družbeno strukturo. Glede na to, da te študije izhajajo iz domnev, da sta moški in ženska v biološkem kot kulturnem smislu v temeljih različna spola ter da tudi njun govor v okviru spolnih opredelitev variira, potem ni presenetljivo, da je govorne razlike med spoloma tudi dejansko moč najti. Spol kot pojasnjevalna komponenta razlik tako vodi v krožno argumentacijo, kjer je spol tako vzrok kot posledica razlik v jeziku obeh spolov. Raziskovalke in raziskovalci pristopa spolnih razlik torej spol pojmujejo (izključno) v kontekstu dualistične kategorizacije (Speer 2005: 45–47).

Drug skupen problem vseh treh pristopov znotraj proučevanja spola in jezika je dojetje demografskih faktorjev (kot je spol) ter kognitivno-psiholoških procesov in struktur kot primarnih inputov družbenega delovanja, medtem ko jim predstavlja jezik šele sekundaren, stranski produkt sistema oz. analitično zalogo, ki odseva svet in človeško refleksijo le-tega. Jezik naj bi bil objektivni, linearni barometer, ki naj bi raziskovalcu neposredno pokazal, kaj se dogaja znotraj

moških oz. ženskih glav, o čem razmišljajo ter kaj čutijo, ko govorijo. Med kognitivnimi procesi, kot so občutja in znanja, ter jezikovnimi formami obstaja za Robin Lakoff determinirajoč vzročno-posledični odnos, zato naj bi bile izrečene besede in izbira jezikovnih form odvisne predvsem od zavesti oz. deleža znanja in posameznikove samozavesti. Dale Spender gleda na razmerje med jezikom in spoznanjem preko nekoliko kompleksnejše, a prav tako kognitivistične optike ter ga pojmuje kot dvosmerno, dialektično razmerje. Jezik naj bi tako omogočal dostop do misli ter hkrati omejeval in determiniral meje posameznikovih zaznav. Tudi Dale Tannen pojmuje jezik kot sekundaren vir, ki naj bi omogočal neposreden vpogled v posameznikovo mišljenje, saj naj bi bilo mogoče z analizo govora proučevati tako posameznikove namene kot tudi njegova trenutna občutja. Govor zrcali svet skozi posameznikove misli, vendar lahko v specifičnih kontekstih odraža tudi aktivnosti, ki se dogajajo v posameznikovih miselnih procesih. Te vidike človeške kognicije in njenega izražanja skozi jezik pa tak pristop spregleda (Speer 2005: 47–49).

Naslednja pomembna težava teorij modela razlik je tudi pretirano zapostavljanje družbenega konteksta jezikovne rabe. Obravnavane teorije predpostavljajo, da izhajajo pomeni spolnih identitet neposredno iz specifičnih besed in jezikovnih form, in to ne glede na kontekst, v katerem so te besede oz. forme izrečene. Robin Lakoff tako meni, da obstajajo besede, katerih pomen ostaja negativen, seksističen in/ali slabšalen brez ozirov na kontekst (npr. peder, baba, stara devica ipd.), zato verjame, da bi se z zamenjavo tovrstnih seksističnih izrazov s pomensko nevtralnimi besedami posledično znebili tudi seksizma. Ob te trditve pa so se obregnili tudi številni kritiki, ki opozarjajo, da težav ne predstavljajo same besedne forme, pač pa predvsem seksističen kontekst, v katerem se uporabljajo. Dale Spender nekoliko drugače ugotavlja, da imajo enake besede pogosto negativno konotacijo, ko so v rabi za žensko (saj naj bi bile ženske zaprte v t.i. negativnem semantičnem vesolju), a pozitivno, ko se naslavlja na moškega, kar implicira, da naj bi pomen besedam določal predvsem spol sprejemnika sporočil. Pomeni ostajajo tako še vedno fiksirani na besede oz. besedne zveze, a naj bi bili ti v osnovi dualistični ter vezani na spolne linije. To pa je po svoje zopet nekoliko poenostavljena trditev, ki ne omogoča posploševanja, saj je lahko določena beseda pozitivno konotirana za moške in za ženske, lahko pa se njen pomen v različnih interakcijskih okoljih spreminja. Tudi teorijo Deborah Tannen je mogoče kritizirati v luči vztrajanja na nespremenljivosti in fiksnosti moških in ženskih govornih slogov. Čeprav v svojih poznejših delih relacije med hierarhijo in solidarnostjo ter močjo in povezanostjo utemeljuje z »multidimenzionalno prepletenostjo«, pa tudi Deborah Tannen ne zna jasno in konsistentno

pojasniti, kakšen vpliv igra družbeni kontekst na pomene dejanj pri tvorjenju spolnih vlog (Speer 2005: 49–53).

Eden glavnih problemov študij Robin Lakoff, Dale Spender in Deborah Tannen je tudi pretirano zaupanje v metodološke procese, podatke in analitične tehnike, ki jih velikokrat (ne)namerno prirejajo za popačenje ali karikiranje bistva raziskovalnega vprašanja. V analizah je perspektiva analitika pogosto nadrejena perspektivam udeležencem oz. raziskovancem. Delo Robin Lakoff kar mrgoli od hipotetičnih predispozicij, ki se začenjajo s stavkom: »Predstavljajmo si, da moški in ženska...«. Z izmišljenimi anekdotnimi primeri daje tako vtis, da že pred zbiranjem in analiziranjem kakršnikoli podatkov ve, kakšen je seksizem v poljubnem pogovoru ter kako ga identificirati. Analize, ki slonijo na tolikšni abstrakciji so poleg znanstvene vprašljivosti tudi politično problematične, saj temeljijo na stereotipiziranih predpostavkah o žensko-moškem govoru, s čimer se seksistične domneve o spolu le še reproducirajo. Če večina podatkov Robin Lakoff sestavljajo anekdotni, hipotetični ali namišljeni primeri govora, pa večji del praktičnega gradiva Dale Spender temelji na posnetkih interakcij vsakodnevnih pogovorov, med katerimi je večino monologov, kjer predvsem ženske razmišljajo o govoru ter o svojih izkušnjah, povezanih z njim. Poročila in refleksije o jeziku iz druge roke sama po sebi sicer niso problematična, problem pa nastane, če se jih, tako kot Dale Spender, obravnava kot neposredna in neskonstruirana poročila o govoru spolov. Deborah Tannen se v primerjavi z ostalima dvema poslužuje najširšega spektra podatkov, saj iz različnih virov uporabi kombinacijo anekdotnega, fiktivnega in dejanskega, situacijskega govora, vendar v analizah tudi sama ne razlikuje med anekdotnimi podatki ter med neposredno zbranimi posnetki govora. Vse metodologije avtoric torej v pretežni meri slonijo na analitičnih predvidevanjih in stereotipih o govoru moških in žensk. Takšno gradivo sicer ustreza praktičnim ponazarjanjem analitikovih teoretskih razmišljanj, vendar pa tovrstna metodološka vprašljivost študij zbuja dvom o vseh njihovih dognanjih (Speer 2005: 53–57).

Realistična pozicija je zadnja težava obravnavanih teorij, ki jih izpostavi Susan Speer (2005: 57–58). Pri tem naj bi govor prej odseval kot konstruiral realnost. Realistična orientacija teh študij se kaže, kot smo videli, v stališču, da je govor neposreden odraz posameznikovih misli in občutij, pa tudi v načinu obravnave raziskovančevih razglabljanj o govoru, ki ga tretirajo kot neproblematičen vir neposrednih dokazov o lastnostih govora. Pri Robin Lakoff se realizem torej izraža v tem, da hipotetične, za analizo sestavljene stavke iz vprašalnika za tem, ko jih anketiranci prepoznajo kot možen primer povedi govora žensk ali moških, jemlje za dejanske stavke govora žensk oz. moških.

Podobno tudi Dale Spender dojema poročanja intervjuvank o njihovih občutjih dominacije, gospodovalnosti in sovražnosti ob prekinjanju moških kot dokaz, da so ženske ob prekinjanju moških tudi dejansko videti grobe in nevljudne. Tudi pri analizi govorov ni čisto objektivna, saj nemalokrat pojmuje razmišljanje moških o ženskah (npr. pripombe o njihovi pretirani zgovornosti) kot v jedru napačno, medtem ko po drugi strani, ob analizi ženskih pripomb, povezanih s prevlado moških, in kontrolo nad ženskimi pomeni te dojema kot natančno refleksijo realnosti. To sicer potrjuje njeno teorijo, po kateri mikrointerakcijska raven odseva makro-družbeno nadvlado moških, vendar pa so tovrstna sklepanja v samih temeljih analitično nekonsistentna. Kot ugotavlja Susan Speer (ibid.), vse tri avtorice podatke svojih raziskav ne analizirajo v prvi vrsti zato, da bi odkrile kaj novega o lingvističnem vedenju obeh spolov, pač pa podatke uporabljajo predvsem za podporo svojih predhodno konstituiranih teorij o moškem nadzoru jezika.

Zgoraj naštetih problemi seveda niso specifični zgolj za omenjene tri študije, pač pa jih je mogoče tako znotraj kot zunaj okvirjev sociolingvistike vsaj delno zaslediti v večini del s tega področja. Po mnenju Susan Speer (2005: 59) uporaba tovrstnih teoretsko-metodoloških modelov pogosto reproducira ravno tista stereotipna razmišljanja o spolu, na katerih je utemeljen sam patriarhat, zato meni, da pristop spolnih razlik ne bo nikoli adekvaten in primerno kritičen razlagalec jezikovnih razlik med spoloma ter lingvističnega seksizma. Da bi razvili politično produktiven pristop, ki bi prekoračil omejitve esencialističnega okvirja, moramo prepričanje, da je spol dualistična kategorija, ki obstaja pred in zunaj jezika, postaviti v oklepaj in raziskati številne načine, preko katerih se spol in spolne razlike preko jezika konstruirajo, oblikujejo in uporabljajo. Kot predlaga Susan Speer (ibid.), je potrebna preciznejša analiza, ki bi zavračala navezovanje jezikovnih spremenljivk na demografske faktorje ter štetje in navajanje lingvističnih razlik med spoloma. V tem smislu predlaga analizo, ki bi se ukvarjala z načini uporabe diskurzov ter izzvala in na ta način problematizirala ustaljeno razumevanje spolov.

Teoretiki spolnih razlik v jezikovni rabi verjamejo v predpostavko, da dobra opredelitev ter natančno opazovanje spremenljivk v študijah neizogibno vodi v pojav razlik kot dejstev, katerih pomen bo tudi splošno razumljen. Vendar je razlika, kot opozarja Mary Crawford, spremenljiva in nestatična, zato se za množično publicirane razlike med spoloma pogosto izkaže, da veljajo zgolj za določene subkulture, kasneje pa se velikokrat izkažejo za neresnične. A tudi takrat, ko so spolne razlike opredeljene na načine, ki so preverljivi in dokazljivi, njihov pomen še zdaleč ni družbeno nevtralen, saj je pomen vselej plod družbenih pogajanj. Kulturno proizvedene razlike se tako

neizogibno umeščajo znotraj predhodno obstoječega sistema pomenov, kjer pa je sama razlika vedno polarizirana (Crawford 1995: 3–5).

Percepcijo spolov v družbenih znanostih je torej vseskozi oblikovala ideja razlike, le malo strategij pa se dejansko osredotoča na vprašanja moči, statusa in dominacije. V kontekstu jezika se moč večinoma proučuje zgolj kot razlog za retorični uspeh in redko kot pojasnjevalni pojem, kar je še ena pomembna pomanjkljivost teh teorij. Prej kot o razliki, bi se morali po mnenju Mary Crawford (1995: 4) vprašati o družbenem in političnem kontekstu raziskav spolnih razlik. Pomembna vprašanja pa so tudi, kakšnim namenom služi izpostavljanje razlik med spoloma, katera vprašanja ostanejo zaradi znanstvene preobremenjenosti s spolnimi razlikami neodgovorjena ter kakšno je razmerje med akademskimi proučevanjem spolov ter množično kulturo in industrijo t.i. samopomoči. Meni, da raziskovalcem spolnih razlik v jeziku pogosto manjka zavest o raznolikosti znotraj kategorije ženskega spola, saj je napačno sklepati, da imajo vse ženske večino lastnosti skupnih zgolj zato, ker so ženske. Feministične prakse naj bi že relativno zgodaj spoznale, da je proučevanje relacij med jezikom in spolom na podlagi kategorij androcentrične paradigme neprimerno (Crawford 1995: 8). Celo več, Toril Moi trdi, da je iskanje razlik v jeziku ne le teoretsko nemogoče, pač pa tudi politično napačno, saj naj bi že sam koncept razlike prej kot na prisotnost označevalcev, kazal na njihovo odsotnost. Kot ugotavlja (Moi 1999: 156): »Videti razliko predvsem kot vrzel med poloma binarne opozicije (med možatostjo in ženstvenostjo, denimo) torej pomeni polju razločevalnih pomenov vsiliti samovoljno zamejitev«. Možatost in ženstvenost sta v tej luči torej povsem (umetno) konceptualizirani kot stabilni in nespremenljivi bistvi.

Večina raziskovalcev iz področja koncepta razlik v jeziku verjame, da različen jezik podrejenih skupin vzpostavlja predvsem njihova drugačna izkušnja, analitiki pa s to idejo nenehno iščejo načine, preko katerih naj bi jezik oviral lingvistične projekte žensk. Toril Moi meni, da je tovrstna projekcija nespornih bistev moškega in ženske za feminizem politično vedno nevarna, saj bi bilo mogoče morebitno spolno razliko vselej uporabiti proti ženskam, ker binarni model razlike s svojo ujetostjo in zaprtostjo med nasprotna pola zamegljuje pogled na tisto, kar se tovrstni togi strukturi izmika (Moi 1999: 157).

Temeljni problem anglo-ameriške tradicije raziskav korelacije med jezikom in spolom tako izhaja iz pretirane polarizacije spolnih kategorij. Nobena izmed študij predstavljenih modelov razlik se

namreč ni celoviteje ukvarjala s sovplivanjem jezika, osebne identitete in družbenega konteksta ter raziskovala načine, preko katerih se neenaka razmerja med spoloma vzdržuje. Zato se sodobni trendi tovrstnih proučevanj teoretsko napajajo predvsem pri poststrukturalizmu, v kontekstu katerega je jezik pojmovan kot polje kulturne produkcije spolnih identitet. Spol po teh naziranjih ni statična in fiksna identiteta, pač pa učinek diskurza, ki se vselej tvori in spreminja. Spol je proces, ki se izraža in udejanja preko verbalne (pisne in ustne) interakcije. Pozicija, kjer posamezniki vloge spolnih subjektov prevzamejo preko uprizarjanja diskurzivnih praks, predstavlja pomemben odklon od zdravorazumskih spolnih kategorizacij ter odstira nove perspektive proučevanja (Talbot 2001: 146). V teh novih smereh študij spola v ospredju ni več razlika, pač pa konstrukcija spolne identitete, kjer igra ključen pomen prav interakcija oz. sam jezik z vsemi svojimi (implicitnimi) pomeni. A preden se osredotočimo na sam jezikovni seksizem ter sodobne trende raziskav razmerja med spolom in jezikom, je nujen postanek pri samem konceptu spola, ki nam bo pojasnil, zakaj je pravzaprav tako narobe govoriti o moškem in ženskem jeziku.

5. ŽENSKI VS. MOŠKI SPOL?

V iskanju odgovorov o vplivu jezika na konstitucijo spolne neenakosti nas pristop spolnih razlik, kot smo videli, ne more popolnoma zadovoljiti, saj je bistvena pomanjkljivost tovrstnih študij predvsem poenostavljena koncepcija nekaterih temeljnih konceptov. Kaj je »ženska« ter kako nastane (če že v izhodišču sprejmemo tezo, da se oseba ne rodi kot »ženska«) ter kakšno vlogo ima pri konstituciji ženske jezik, so samo nekatera izmed vprašanj, zaradi katerih je bilo potrebno v našem proučevanju relacije jezik - spol »narediti ovinek« do samega koncepta spola. Sodobne študije spola namreč spol pojmujejo kot identiteto, ki nastaja skozi vsakodnevni performans oz. kot nekaj, kaj nastaja skozi interakcije. Če dekonstruiramo sam koncept spola, ki je sicer sprejet kot »neposredno, čutno dejstvo« in »fizična značilnost«, pripadajoča naravnemu redu, ter sprejmemo tezo Monique Wittig (Wittig v Butler 2001: 37), da je fizična in neposredna zaznava spola le izumetničena in mitična konstrukcija, »imaginarna formacija«, postane takoj zanimivo tudi vprašanje, kaj vpliva na konstruiranje spolne identitete ter kako ta nastaja. Če spol torej ni nekaj naravnega, vnaprej danega, pač pa nekaj, kar dnevno nastaja, se utrjuje in legitimira tudi preko polja jezika, potem še zdaleč ni vseeno, kakšne silnice moči so vtakane v jezik. Prav tako pa ni vseeno, kako jezik (posredno) vpliva na konstrukcijo družbenega odnosa do obeh spolov. A preden osvetlimo vidike tega razmerja, je potrebno stopiti nekaj korakov nazaj, k temeljnim konceptom torej.

Nasprotnost med moškim in ženskim spolom je eden najbolj bistvenih dualizmov v Zahodni civilizaciji, saj predstavlja osnovo naše kognitivne orientacije ter eno od najbolj bistvenih izhodišč našega razumevanja sveta. Razlika med moškim in žensko je temeljna razlika človeštva, meni Patrizia Violi (1992: 164). Razlika je zanjo temelj subjektivnosti, subjekta, ki bi bil spolno nevtralen, ni. Sleherna subjektivnost je determinirana s spolom, način občutenja, mišljenja ter način, na katerega doživljamo realnost, je določena s tem, ali smo moški ali ženska. V Zahodni civilizaciji je dualističnost spolnega sistema strogo strukturirana, med moškim in ženskim spolom pa obstajajo strogo začrtane meje, kjer je vsak prehod med obema poloma, z izjemo maškarad, iger in šovov, dojet kot devianten in skorajda nemogoč. Družba jasne spolne identitete zelo sistematično podpira, zato je večina ljudi nagnjena k obnašanju, ki stremi h konformno sprejetemu spolnemu idealu, vse, kar krši ali spodkopava dualistično klasifikacijsko shemo pa je dojet kot kršitev tabuja, čigar posledica utegne biti rušenje kulturnih kognitivnih orientaciji ter vzbujanje negativnih emocij. Opirajoč se na kognitivno razvojno teorijo (v Crawford 1995: 95) naj bi bil konformizem spolnih vlog že v otroštvu dokaj samoumeven proces, saj ko naj bi otrok dojel, da obstajata dva spola ter da je pripadnost enemu od njiju trajna, naj bi bil na ta način motiviran, da postane najboljši možen in prototipski primerek lastnega spola. Pri spolnem dimorfizmu pa je problematično predvsem družbeno neenako vrednotenje spolnih polov. Večina teorij s tega področja namreč ne vključujejo razlag o tem, kaj dekleta sploh motivira, da prevzamejo identiteto spola, ki je hkrati povezan z nemočjo in razvrednotenjem.

Pred 19. stoletjem je večino razlag spolnih razlik sodilo v domeno teologov, ki so trdili, da je Bog moškega in žensko ustvaril za različne namene, ključna razlika med njima pa je bila predvsem reprodukcijske narave. Vsak upor proti »spolnim vlogam po božji volji« pa je bil obsojan kot upor proti Božjim zakonom (Kimmel 2004: 21). Tudi zunaj teoloških razprav je za spolni dimorfizem vse do druge polovice 20. stoletja nesporno veljalo, da je povsem in izključno biološko determiniran. Znotraj te optike so bile vse družbene razlike med moškim in ženskim spolom percepirane kot posledica izhodiščne »naravne« razlike, anatomija bodisi moškega bodisi ženskega telesa pa naj bi že ob rojstvu determinirala vse ključne značilnosti, ki posameznika, v skladu z njegovimi »primarnimi« spolnimi znaki, linearno vkalupijo v primerno spolno identiteto. Predstavniki t.i. biološkega esencializma so svoje teorije oblikovali na osnovi predpostavke, da je družbeno enako naravnemu, obstoječa neenakost med spoloma pa naj bi bila odraz bioloških razlik, za katere pa naj bi ne bil nihče »kriv«, saj je razlika naravna. Samoumevnost spolnega dimorfizma ter dojemanje biologije kot usode je tu in tam »zmotil« kakšen transseksualec, ti so

pozornost znanstvenih proučevanj pritegnili že v 19. stoletju, vidnejše pretrese v dojetje spolov pa so prvič nekoliko omajala antropološka raziskovanja neevropskih kultur v 19. stoletju. Te so pričevala o obstoju evropski kogniciji pogosto povsem tujem in nenavadnem spolnem vedenju, širšem spektru spolnih identitet ter, glede na evropska pojmovanja, celo o popolnoma zamenjanih spolnih vlogah (glej npr. delo Margaret Mead *Spol in značaj v treh prvotnih družbah*).

5.1 ESENCIALISTIČNO POJMOVANJE SPOLA

Tudi prva »resna« proučevanja spolov so temeljila na dogmah, da obstaja neka bistvena, bazična in fiksna lastnost ali niz lastnosti, ki je skupna vsem članom neke kategorije ter ki jih hkrati ločuje od drugih kategorij. Takšno razumevanje je bilo prisotno že pred znanstvenim proučevanjem spolov, vendar se kljub radikalnim premikom v družboslovju zadnjih 50 let še vedno trdovratno pojavlja tako v zdravorazumskih koncepcijah kot tudi v znanstvenem preučevanju spolov. V stoletjih uporabe je pridobil številne odtenke, a v sodobnem družboslovju ima običajno negativne konotacije. Čeprav spolni esencializem v svojih aplikacijah nima nujno biološke podlage, pa predpostavlja, da so vse ženske na nek temeljen način enake ter da so v osnovi različne od moških (Cameron 1995: 15–16).

Znotraj esencializma je spol pojmovan kot niz lastnosti individuuma, ki določajo vse njegovo delovanje. Z navajanjem bolj ali manj očitnih anatomskih razlik med spoloma je esencializem ponujal tudi »objektivno« (znanstveno) razlago tako za same spolne razlike kot tudi za spolno neenakost (Kimmel 2004: 21). Spol je tako pojmovan kot temeljni, bistven del posameznika, zato naj bi bilo tudi vedenje žensk oz. njihov govor relativno nespremenljiv v vseh situacijah in določen z zgodnjo socializacijo. Ženske naj bi tako govorile na specifičen način ravno zato, ker *so* ženske (kar je, kot smo videli, epistemološko izhodišče tudi v pristopu spolnih razlik).

Četudi je bil prvotni esencializem vezan predvsem na biologijo, sodobni esencialistični tokovi poudarjajo predvsem jedro »vrojenih« lastnosti posameznikov, ki generirajo specifične identitete, samim družbenim oz. biološkim izvorom lastnosti pa ne posvečajo več toliko pozornosti. Ti modeli pojmujejo spol v paketu njegovih temeljnih lastnosti, ki naj bi bili posameznikom »notranji«, nespremenljivi in v splošnem ločeni od interakcijskih izkušenj v vsakodnevnem družbeno-političnem okolju (Crawford 1995: 8–9).

5.2 ANTIESENCIALIZEM: BIOLOŠKI VS. DRUŽBENI SPOL

Biološkemu esencializmu se je prva sistematično uprla šele Simone de Beauvoir, ki je pred slabimi šestimi desetletji v svoji znameniti knjigi *Drugi spol* izjavila, da se ženska ne rodi, pač pa ženska to šele postane (Beauvoir 1999: 13). Podoba ženske tako ne izhaja iz narave, pač pa je v ozadju konstrukcije ženskega spola celotna kultura s svojimi pritiski. Spol ni linearen odraz anatomskih razlik in nekaj, kar bi se dalo zreducirati na biologijo, pač pa je soodenosen preplet številnih družbeno-kulturnih dejavnikov. Kot pravi Simone de Beauvoir: »Lika, ki si ga znotraj družbe nadeva človeško bitje ženskega spola, ne definira nikakršna biološka, psihična, ekonomska usoda; k izgradnji tega vmesnega produkta med moškim in kastratom, ki je označen kot ženski, prispeva celotna civilizacija« (Beauvoir *ibid.*). S tezo, da je spol pripisan, in ne pridobljen, da je dejansko glagol, in ne samostalnik, sama ženska pa hierarhično konstruirana kot Druga, je korenito »pretresla« takratno družboslovno znanost, osnovano na esencializmu in razsvetljenski konstrukciji enotnega, stabilnega subjekta.

Od Beauvoirjeve naprej se je v sociologiji in kasneje v feminizmu vse bolj poudarjala razlika med biološkim in družbenim spolom, kar je na nek način odprlo kanal za kritiko družbene konstrukcije spola ter ideoloških aparatov, ki pri tem sodelujejo. S konceptualizacijo družbenega spola se pod vprašaj postavi tudi sama binarnost spolov, saj, kot menita D. Ivy in P. Backlund (2004: 32–33), je lahko binaren samo biološki spol, medtem ko so pri družbenem spolu zaradi pomenskih odprtosti interpretacij biološkega »možnosti« oblikovanja spola veliko bolj odprte. Če biološki spol predstavlja prirojene, anatomske razlike med spoloma, je družbeni spol konstrukcija družbenih in psiholoških lastnosti, ki so pripisane biološkemu spolu. Družbeni spol je sklop pomenov ter predstav in tvori družbeno sprejet sistem spolnih razlik, ki izvajajo pritisk na konformiranje spolnih identitet. Linda Nicholson (v Švab 2002: 203–204) je perspektivo razlikovanja med biološkim in družbenim spolom primerjala z analogijo plašča in obešalnika. Telo je zanjo kot obešalnik, na katerega obešamo kulturne pomene. Pa vendar, kot ugotavlja Crawfordova (1995: 9), so še danes esencialistične sile, ki pojmujejo spol kot temeljni, bistveni del posameznika tako močne, da se v družboslovju razlika med družbenim in biološkim spolom vse bolj briše. Po njenem mnenju naj bi uporaba obeh konceptov prešla v konfuznost, nekonsistenost in terminološke spore. Čeprav je pojem družbeni spol (ang. gender) v znanosti pogosto uporabljen, je še vedno prevečkrat pojmovan kot temelj, umeščen globoko v posameznika/-ico ter kot tak ločen od družbenega konteksta, kar pomeni, da je prav tako »biologiziran« ali bolje,

»esencializiran«, kot je bil nekoč. Sama se bom držala izhodišča, da spolna identiteta ni odraz nekega »naravnega« stanja biti, pač pa je vedno že predmet reprezentacij, zato je tudi biološki spol vselej družbeno konstituiran, to, kar razumemo kot naravno pa je vedno že družbena konstrukcija (Švab 2002: 204). Spol je tudi medkulturno variabilen, spolna razmerja pa se tako skozi zgodovino kot znotraj kulture spreminjajo.

5.3 SPOL KOT PERFORMANS

Da spol ni nespremenljiva in večno »trdna« entiteta, je v svoji slavni knjigi *Težave s spolom: feminizem in subverzija identitete* (*Gender Trouble: feminism and the subversion of identity*) še posebej asertivno razvijala filozofinja Judith Butler. Spol zanjo ni lastnost ali »posest« posameznika, pač pa pojavna poteza družbene situacije, ki svojo »splošno prepoznavnost« pridobil skozi družbene interakcije (Butler 2001: 76–77). Četudi sta biološka spola videti nesporno binarna po svoji morfologiji in konstituciji, pa družbenega spola ne smemo razumeti kot zgolj kulturni vpis pomena na že prej dani biološki spol. Pojem ženske je zanjo pojem, ki poteka, postaja in se konstituira, saj je kot diskurzivna praksa odprt za intervencijo in vselej nove pomene. Četudi obstaja danes v družbi že skoraj konsenzualno sprejeto mnenje, da je spol vsaj do neke mere družbeni konstrukt, pa naj bi ta še vedno izhajal iz nekega »naravnega« temelja, zato naj bi bila spolna identiteta v splošnem tudi ena izmed najbolj trdnih in stabilnih osebnih identitet. Butlerjeva pa takšno samoumevno in naravno pojmovanje biološkega spola razkrije kot naturalizirano, postvarelo in vselej že družbeno pogojeno, so kot sklop regulatornih fikcij, ki podpirajo hierarhično spolno binarnost, in kot učinki, ki se izdajajo za vzroke. Meni, da ženskost nastaja, vendar vedno z neko kulturno prisilo, ki pa ne izhaja iz biološkega spola, zato slednjega tudi ne moremo označiti s prediskurzivno anatomsko dejavnost. Butlerjeva (1990: 45) tako meni, da je biološkost iluzija, saj je spol ponavljajoča stilizacija telesa, ki se znotraj zelo rigidnega regulativnega okvirja s ponavljanjem v času zgoščuje v videz substance, kar daje vtis naravne bivajoče tvorbe. Razlog, zaradi katerega se določena oseba dojema kot oseba z natančno definirano identiteto, po njenem izvira v ponavljanju dejanj, ki definirajo osebnost, dokler ni spol percipiran kot trden in integralen del njene narave.

Družbeni spol s svojimi kulturnimi pomeni je tako ena od možnih interpretacij biološkega. Vsi oponašamo svoj ženski ali moški spol v prepričanju, da se zgledujemo po pravem in izvirnem idealu, toda, kot razmišlja Butlerjeva (2001: 20), sam izvirenik je pravzaprav parodija na idejo o

naravnem in izvirnem. Spol nima naravne biološke podlage ali esence. Je kompleksen in fluiden družbeni konstrukt, ki lahko obstaja v raznovrstnih oblikah in presega spolne meje, vendar ne obstaja pred ali zunaj diskurza (Speer 2001: 75). Spolno obeležena narava in biološki spol kot politično nevtralna površina, ki obstaja kot nekaj prediskurzivnega, kulturi predhodnega, je dejansko proizvod družbenega spola kot diskurzivno-kulturnega sredstva (Butler 2001: 18–19). »Akcija družbenega spola zahteva performans, ki se ponavlja. Ponavljanje je hkrati ponovna izvedba in ponovno izkustvo sklopa že družbeno vzpostavljenih pomenov ter vsakdanja in ritualna oblika njihove legitimizacije« (Butler 2001: 149).

Ko govorimo, uporabljamo besede in fraze, ki so bile predhodno že nič kolikokrat ponovljene, zato se pomen ne ustvarja vsakič znova, ko spregovorimo ali »igramo« svoj spol. V konstrukciji spola je pomemben predobstoječi diskurz, a ker diskurz ni »originalen«, se vedno izmakne nadzoru intencionalnega, govorečega subjekta. Diskurzi oblikujejo in krojijo spol subjektov ter postavljajo meje o sprejemljivemu govoru in legitimnemu govorniku. Zato je na primer izjava tipa: »Ona je punčka« preskriptivna, saj priključuje v zavest celotno paleto predobstoječih, normativnih idej o tem, kaj pomeni biti otrok ženskega spola, kako naj bi se ta obnašal in kako izgledal, kar tudi od »prejemnika« zahteva vedenje v spolno normativnih okvirjih (Butler 2005: 63). Judith Butler skuša na ta način dekonstruirati načine utrjevanja normativnega oz., kot sama pravi, »visoko rigidnega regulativnega telesa«, ki ga omenja v povezavi s spolom. Meni, da obstajajo kode, ki določajo, kaj je razumljivo, sprejemljivo in normalno, zato se formulacija ponavljajoče stilizacije telesa najpogosteje nanaša na značilnosti, kot je izgled, obleka, vedenje, gestikuliranje ter hoja.

S spodbijanjem »naravnosti« spola, se ustvarja polje, ki omogoča ponovno preiščanje in transgresijo zatiralnih spolnih norm, na katerih sloni ta starodavni dualizem. Četudi Butlerjeva eksplicitno ne govori o jeziku, so njena teoretiziranja o spolu uporabna, saj je mogoče na govor posameznika odslej gledati tudi v luči »ponavljajoče stilizacije spola« ter se ob tem vprašati, kakšno vlogo igra v performativnosti spola jezik.

5.4 ENOMETDOLOŠKA KONSTRUKCIJA SPOLNE IDENTITETE

Spol pojmujejo tudi etnometodologi kot družbeno konstrukcijo, vendar ob tem izhajajo iz drugačnih teoretskih izhodišč kot Butlerjeva. Svet dveh spolov je zanje rezultat skupnih samoumevnih družbenih metod, ki jih posamezniki vsakodnevno uporabljajo za konstrukcijo

realnosti. Vendar se etnometodologi, v nasprotju s poststrukturalistično Butlerjevo, bolj trudijo pojasniti, kako sama »objektivna realnost spolov« nastane, kako je svet dveh spolov z metodami in ustaljenimi aktivnostmi konstruiran ter na kakšen način postaneta spola in seksualnost »naravna objektivnost« (Speer 2002: 87).

Glavna ikona etnometodologije, Harold Garfinkel, pojmuje spol kot rutinizirano, samoumevno in sta(bilno)lno, vendar neopazno ozadje vsakodnevnega življenja. Vsem, ki svojo spolno identiteto obravnavajo za samoumevno, je izražanje lastne spola relativno enostavno in netravmatično. Da pa je lahko konstruiranje spolne identitete daleč od samoumevnega vedenja v skladu z biološkim spolom, se slikovito kaže pri interseksualnih osebah³. Garfinkel verjame, da bi s proučevanjem teh primerov etnometodologija lahko »odstrla« proces, ki ga kultura sicer naredi za nevidnega (Speer 2005: 67–68). Sam je proučeval primer Agnes, 19-letnega dekleta z razvitimi prsmi, žensko postavo in obrazom, vendar z moškimi genitalijami, ki je bila 18 let vzgajana kot fant. Ko se je konec najstniških let odločil za spremembo svoje spolne identitete, je moral o tem nujno prepričati tudi okolje, zato se je, poleg spremembe zunanjega videza moral naučiti tudi vzorcev obnašanja, ki so normativni za žensko vedenje.

Po osmih letih se je izkazalo, da Agnes v resnici ni bila interseksualna oseba, saj je bila njena feminizirana podoba telesa posledica vnosa hormonov, ki jih je izmaknila materi. Tako je bila »le« transseksualka⁴. Kljub temu pa je s primerom Agnes tudi Garfinkel z nekoliko drugačne, etnometodološke perspektive pokazal, da se spol pravzaprav vsakodnevno igra, zato je bilo njegova analiza za mnoge feministke pobuda za proučevanje »nastajanja« spola (Speer 2005: 68–69, Garfinkel 1987: 122–123). Kessler in McKenna (1978: 159) sta se tako ob tem spraševala, kako je možno, da se na vsakem segmentu interakcije ustvarja dihotomen spol kot objektivno dejstvo. Z Garfinklom sta se strinjala, da je vsak individuum zavezan »spolnemu delu« in da je spol soodvisen fenomen. Vendar sta za razliko od Garfinkla večino naloge pri prepoznavanju spolne identitete pripisala drugemu, torej tistemu, ki spolno identiteto prepozna, saj se spol ustvarja skozi interakcijo med sogovorniki oz. opazovalci. Ko je osebi spol enkrat pripisan, je

³ Posamezniki z anatomijo ali duševno spolno zavestjo, ki jih razlikuje od sodobnih idealov o tem, kaj konstituira normalno „moškost“ oz. »ženskost«. Njihovi spolni kromosomi in/ali sekundarni spolni znaki jim tako onemogočajo izključno opredelitev bodisi za žensko bodisi za moškega, saj ima spolne znake obeh spolov (<http://en.wikipedia.org/wiki/Intersexuality>).

⁴Transseksualci so osebe, ki se identificirajo z družbenim spolom, ki je »nekonistenten« z njihovimi primarnimi spolnimi znaki (<http://en.wikipedia.org/wiki/Transsexualism>).

skoraj vsako dejanje za tem percepirano kot konsistentno s to spolno identiteto. Ustvarjanje spola poimenujeta kot sočasno historičen in ahistoričen proces. Ahistoričen je v smislu, da se označevalci spola manifestirajo v interakcijskih kontekstih. Historično pa naj bi bilo ustvarjanje spolne identitete zato, ker, ko je spol enkrat prepoznan, ni več toliko bistveno, da se spol še vedno ustvarja. Zanju naj bi bila ključna torej predvsem prva časovna točka interakcije, ko se spol posameznika določi (Kessler in McKenna v Speer 2005: 71–173).

Za teoretike družbenega konstruktivizma spol torej ne obstaja »znotraj« posameznikov, pač pa je konstrukt, ki nastaja v interakcijah. Candace West in Don Zimmerman spol natančneje opredelita kot rutinski dosežek oz. interakcijsko dejavnost, ki jo uporabljamo za organizacijo družbenih stikov. Spol strukturira interakcijo in je hkrati z interakcijo strukturiran. Povedano drugače: spolne norme pripadnikom specifičnega spola določajo sklop zanje »primernih« načinov komuniciranja in obnašanja, z upoštevanjem teh norm pa posamezniki povratno te regulacije tudi ohranjajo in reproducirajo. Tovrstna reprodukcija daje spolnim razlikam videz »naravnosti« in »esencialnosti«. Ker pa so družbene norme glede na spol in njegovo manifestacijo različne, sta moški in ženski spol pojmovana kot »esencialna«. Tako nenazadnje tudi ustvarjanje spola producira in reproducira družbeno strukturo (Ashner 2007: 1). Ustvarjanje spola vključuje kompleks družbeno vodenih zaznav ter interakcijskih in mikropolitčnih aktivnosti, ki sovpadajo z izrazi bodisi moške bodisi ženske »narave«. Spol je manifestna družbena in kognitivna kategorija, skozi katere se informacije filtrirajo, selektivno obdelajo ter se kot »samoizpolnjujoče prerokbe« o moškem oz. o ženskem vedenju tudi udejanjajo. Pojmovan je kot sistem pomenov ter kot proces, kjer se na družbeni, medosebni in osebni ravni generirajo razlike in razporeja moč (West, Zimmerman 2007: 1). J.W. Scott (1988 v Leskovšek 2000: 420–421) razmišlja, da je družbeni spol znanje oz. vedenje o spolnih razlikah, ki pa je kot tako vedno relativno. Ustvarjen je znotraj širše družbenih okvirjev, katerih pomen je vselej polje političnih bojev. Spol je zanj torej družbena organizacija biološke razlike, ki ne temelji na naravnih razlikah med ženskami in moškimi, pač pa na znanju o pomenu teh razlik. Spolne razlike tako vzpostavlja šele družbena organizacija.

Razliko ter nadvlado bi morali razumeti kot hkratno sestavljanje spolne konstrukcije, kar v veliki meri izhaja iz predjezikovnih spremenljivk, ki so posameznikom biološko pripisane že ob rojstvu. Pravil ženskega vedenja se naučimo, ker smo skozi proces spolne kategorizacije družbeno prepoznani za žensko oz. moškega, ženska oz. moški pa postanemo na podlagi sledenja tem pravilom. Od rojstva dalje prav vse od barve odeje in oblačil naprej sporoča, ali se do dojenčka

vesti kot do deklince ali dečka (in ne kot do generičnega mladega človeka). Spolni diskurz tako že od same »točke nič« vsebuje konstrukcijo moškosti in ženskosti kot polarnih opozicij ter esencializiranje pojavnostnih razlik. West in Zimmerman ugotavljata, da je spol rutinska, metodološka in ponavljajoča pridobitev in ni nekaj stalnega, pač pa se povratno in ponavljajoče izvaja v interakcijah z drugimi. Ne glede na naše namene, se morajo posledice našega vedenja vedno dojemati v kontekstu družbe, ki spol definira. V zahodni družbi je tako sestavni del ženskosti biti spol, ki je dominiran in šibkejši. Primerno »ustvarjanje« spola pomeni tudi reprodukcijo institucionalnih konvencij, utemeljenih na spolnih kategorijah. Zato se je pomembno zavedati, da je spol ravno zato tako manifesten in »pojavnostno viden«, ker je družbeni konstrukt, ustvarjen v interakcijah, in ne nekaj, kar bi bilo utemeljeno v naravi, neodvisno od kulturnega (Uchida 1998: 290–290). Spolna kategorizacija pa ni zgolj način soočanja z razlikami, pač pa tudi način ustvarjanja teh razlik. S tem, ko se na povsem vsakodnevni ravni do moških in žensk različno pristopa, postane tudi njihov odziv na te interakcije različen. M. Crawford (1995: 2–3) pojmuje spol kot samoizpolnjujočo se prerokbo, celotno konstrukcijo spolnih identitet pa kot niz procesov, s katerimi se najprej ustvarijo spolne razlike (s tem, ko se npr. ženska vede na določen način, to prepoznamo kot »žensko« vedenje, ki se na ta način loči od »moškega« vedenja), tovrstne percepcije »spolnih razlik« pa utrjujejo tudi prepričanje v njihov obstoj. Ženske so od moških ločijo zato, ker so izpostavljene drugačnim družbenim impulzom kot moški ter se v identičnih situacijah soočajo z različnimi normami in pričakovanji. Na ta način je vsak človek že ob rojstvu »vržen« v spolne družbene kontekste (ibid.).

Četudi se zadnje čase vse bolj razpravlja o tem ali naj družbene vede sploh proučujejo razlike med spoloma⁵ (Crawford 1995: 4–5), sama menim, da je tovrstno razmišljanje kljub vsemu dragoceno. Teoretiziranje o spolih problematizira obstoječi spolno binaren način organizacije sveta ter dekonstruira pogosto represivne družbene predstave o ustaljenih spolnih vlogah. Teorije, ki so postavile pod vprašaj esencialistično pojmovanje spola kot usode, so hkrati poudarile, da spol ni zgolj niz rigidnih lastnosti in spremenljivk, niti ni statična družbena vloga. Njegovo kreiranje vključuje kompleks družbeno vodenih kognitivnih, interakcijskih in mikropolitčnih aktivnosti, ki soustvarjajo družbene predstave o »moški ali ženski naravi«. Ko se enkrat zavemo arbitrarnosti

⁵ Nekateri teoretiki s tem v zvezi menijo, da znanstveni podatki le razširjajo stereotipe o spolih, ki jih potem po svoje interpretira tako feministična kot antifeministična dogma. Drugi so prepričani, da je kakršnokoli upanje po odkritju »resnic« na področju spolnih razlik naivno, saj te dejansko nimajo realne podlage zunaj določenih partikularnih okvirjev. Tovrstne kritičarke in kritiki menijo, da je znanost, prej kot nevtralna in objektivna sila v odkrivanju temeljne »narave« moškega in ženske, družbena iniciativa, vpeta v (obstoječa) razmerja moči (Crawford 1995: 4–5).

lastnosti, ki tvorijo celotno podobo posameznikovega spola, si ni težko predstavljati tudi nekoliko drugačne, enakopravnejše spolne identitete. In kakšna je pri vsem tem vloga jezika?

6. VLOGA JEZIKA PRI KONSTRUKCIJI SPOLNE IDENTITETE

Jezik in govorno področje pomembno vplivata na norme, ki regulirajo spolne identitete, relacije med spoloma ter samo ženskost oz. moškost (Cameron 1995: 170). Opirajoč se na družbenokonstruktivistični pristop je spolni sistem ustvarjen in kontinuirano vzdrževan, spolno diferencirano vedenje pa se, kot smo videli, konstruira skozi interakcije. Da je opazovanje uporabe jezika pri konstrukciji spola zelo pomembno, implicitno izhaja tudi iz teorije Judith Butler, po kateri je spol nenehen performans znotraj rigidnega regulativnega okvirja. Cameronova (1995: 16) vidi v jeziku oz. govoru močan spolni označevalec, saj naj bi tako sama stilizacija govora (njegova višina, ton ter naglas) kot besedne, slovnične in interakcijske govorne izbire pomembno prispevale h konstrukciji celostne družbene in osebne identitete govorca. Pri osvetljevanju razmerij med jezikom, družbo in identiteto je tako pomembno predvsem proučevanje normativnih jezikovnih praks glede na spol. Če k analizi seksizma v jeziku pristopimo iz kritične perspektive, potem norme, ki regulirajo jezikovni performans, niso nujno izraz obstoječe strukture, pač pa predvsem elementi, ki to strukturo ustvarjajo in ohranjajo. Zato se je nujno vprašati, od kod norme dejansko izhajajo ter na kakšen način in skozi katere prakse so ponotranjene, pogojevane oz. odklonjene.

Jezik v evropski kulturi, kot ugotavlja Stankovič (2002: 52), konstituira žensko kot podrejšo, emocionalno, labilno in nežno, moškega pa kot dominirajočega, racionalnega, stabilnega in trdnega. Opirajoč se na teze poststrukturalizma to ni odraz »resničnih«, avtentičnih ali pravih lastnosti žensk in moških, pač pa gre za kulturni konstrukt, ki biološke razlike interpretira na način, ki legitimira nadvlado moškega spola. Jezik s tem, ko ženskam »ponuja« subjektivne pozicije oz. pozicije, ki praviloma implicirajo podrejenost, moškim pa pozicije, ki implicirajo nadvlado, zgolj prevaja in hkrati reproducira obstoječa razmerja moči. Deborah Cameron (1995: 16) v tem kontekstu regulacije posameznikovega obnašanja ter predvsem komuniciranja govori o t.i. praksah verbalne higijene, ki naturalizirajo sprejemljive načine govora. Proučevalce jezikovnih praks pa naj bi s tem v zvezi zanimalo predvsem, kako se tovrstni »konvencionalni« načini obnašanja etabliirajo ter na kakšen način jih družbeni akterji brez pomislekov sprejmejo (Cameron 1995: 16). Vendar je potrebno biti pri tovrstnih analizah, kot smo videli že pri pristopu spolnih razlik v jeziku, previden, saj nekritičen in nerefleksiven pristop k jeziku le še dodatno pripomore k ohranjanju spolnega

sistema, sami raziskovalci pa se pogosto ujamejo v diskurze, ki še pripomorejo k utrjevanju in reproduciranju obstoječih razmerij moči. (Feministična) analiza jezikovnih praks, ki odklanja dominantne pomene, pa ponuja po drugi strani razkritje politike vsakodnevnega življenja ter silnic, ki razporejajo moč med različne družbene skupine. Kritična feministična perspektiva namreč omogoča tako proučevanje kot spremembo spolnega družbenega reda (Crawford 1995: 179–180).

Norme, ki regulirajo razmerja moči med spoloma in vplivajo na konstruiranje moškosti ter (v veliko večji meri) določajo ženskost, se v pomembni meri naslanjajo tudi na govorno področje. Pri analizi govora in reprezentacij spolov skozi jezik se je pomembno zavedati, da so se opredelitve in pojmovanja idealne ženske govorke glede na družbene in časovne okvire spreminjale. Samo vprašanje spola pa je poleg tega potrebno vezati na širši družbeni kontekst, kjer so pomembne družbene dimenzije konstrukcije jezikovnih vlog tudi etnija, razred in rasa. Kot smo videli, so govorne norme ženskega oz. moškega spola vse prej kot fiksna in nespremenljiva določila, kar zbuja upanje, da je mogoče spremeniti morebitne zatiralske in diskriminatorne lastnosti govornega bontona. A preden se osredotočimo na možnosti korekcij jezikovnega seksizma in spremembe govora obeh spolov v smeri večje enakopravnosti, je umesten kratek zgodovinski pregled konstrukcije sodobnih (po)govornih norm obeh spolov, katerih korenine segajo v čas vzpona meščanskega razreda.

Družbeno in zgodovinsko spremenljivost jezikovnih označevalcev spola je proučeval jezikoslovec William Jones, ki je ugotovil, da stereotipne norme, kot so na primer molčečnost, neasertivnost ter obzirnost, ki vse do danes ostajajo označevalke lingvistične feminilnosti, niso tako starodavne in nespremenljive, pač pa so v svojem izvoru specifično moderne in buržoazne. Po avtorjevem mnenju se je velika sprememba jezikovnih norm, ki pomembno vplivajo na konstitucijo spolnih identitet zgodila na prehodu v meščansko dobo, ko se je meščanski ženski »naenkrat« zapovedala molčečnost kot najprimernejše vedenje v družbi. Pred tem se je vsaj za dvorno damo naravnost spodobilo, da je veliko govorila ter spretno sodelovala v aktivnem, tudi duhovitem javnem pogovoru. Četudi so morale aristokratkinje paziti, da si ne bi s preveliko mero govorne drznosti uničile družbenega ugleda, so aristokratske elite ženske govorne spretnosti načeloma cenile. Povsem nasprotna pa so bila merila spodobnosti za meščanske ženske. Njihova pretirana sproščenost in odkritost v javni sferi bi utegnila sprožiti govorice o njihovi moralni oporečnosti. S krepitvijo moči meščanskega sloja je zato postala prav nič skromna drža ter ne ravno pohlevno vedenje dvornih dam priljubljen predmet spotike antiaristokratskega diskurza. Meščanska morala

se je (v svoji opoziciji z aristokratsko) povzdignila v superiornejšo obliko omike, meščanke pa so bile zaradi svojega »bolj uglajenega« vedenja v tem novem, nastajajočem meščanskem diskurzu, postopoma pojmovane kot vzvišene, bolj prefinjene ter v primerjavi z aristokratkami tudi bolj »ženstvene«. Glede na analizo besedil meščanskih, srednjerazrednih slojev iz 17. in 18. stoletja je bila spodobno ženstveno vedenje v tistem času enačena z molkom, legitimni ženski govor pa je bil omejen na sfero privatne sfere gospodinjstev, kjer so morale ženske v pogovoru z moškimi izražati skromnost in ponižnost (Kramae 1981 v Cameron 1995: 174).

Tudi priročniki o bontonu iz 19. stoletja od meščanskih idealov govornih norm predhodnega stoletja niso bistveno odstopali. Zasebna sfera je še naprej ostala edino področje, kjer je bil govor žensk pojmovan kot legitimen, njihovo sleherno javno izražanje pa je bilo označeno kot skrajno nefeminilno, nerazumno in nepremišljeno. Ženske so bile v vsakem primeru pojmovane kot nekompetentne za javno izražanje. Zaradi vezanosti govora in delovanja žensk le na zasebno sfero, je bila tudi vsebina njihovih pogovorov relativno omejena, saj se ni spodobilo, da bi govorile o politiki ali javnih zadevah. Namen in naloga ženskega sodelovanja v pogovorih je bila predvsem skrb za tekoč dialog ter postavljanje vprašanj. Razlaganje in izražanje mnenj pa je bilo po bontonu pripisano njihovim moškim sogovornikom (Kramae 1981 v Cameron 1995: 174). V eni izmed najbolj priljubljenih knjig o primernem načinu obnašanja v ZDA, ki se je med letom 1922 ter drugo svetovno vojno prodala v milijon izvodih, je avtorica Emily Post izpostavila tezo, da modra ženska v pogovoru vliva moškemu občutek, da je on najpametnejši, kar naj bi ženske dosegle s čim pogostejšim spraševanjem za nasvete (Post 1922: 51 v Cameron 1995 174–175). Idealna ženska sogovornica je na podlagi takšnih opisov torej prototip pokorne in poslušne ženske. To je bil sicer ideal ženskosti že veliko pred pisanjem Emily Post, vprašanje pa je, ali bi se tovrstni ideal prej zrahljal, če bi se mu avtorica popularnega bontona uprla ter ponudila alternativnen vzorec vzornega vedenja za ženske.

Govorno vedenje pogosto implicira pomen ne glede na vsebino izrečenega. Tako t.i. »damski« govor kot ženski govorni ideal predstavlja, če parafraziram Deborah Cameron (1995: 170–172), govor, ki na družbeni ravni ne predstavlja družbene moči, zato imperativ »govoriti kot dama« manifestira specifično seksistično logiko, ki ženske postavlja v deprivilegiran položaj. Kako se pod pritiskom sprememb soočiti z novimi in kontradiktornimi zahtevami glede lastnega spola zgovorno kaže primer Margaret Thatcher. Nekdanja britanska premierka je morala z vstopom na javno politično prizorišče spremeniti tako svoj naglas kot tudi vokalnost govora, tovrstni pritiski na

spremembo govora pa se po mnenju Deborah Cameron (ibid.) navezujejo tako na razredno pripadnost kot na sam spol. Margaret Thatcher je z nižano intonacijo govora, zoženim glasovnim razponom ter upočasnjenim govorom postala najbolj znan primer možnosti »uspešne« transformacije govora, njen umirjen in preudaren način govora pa je z leti postal njen najbolj prepoznaven zaščitni znak. Obenem pa tudi nazoren primer, da se govorne lastnosti žensk (še posebej tistih iz delavskih četrti), katerih govor je stigmatiziran kot rezek, predirljiv, čuten in avtoritativno pomanjkljiv, na višjih pozicijah družbenega delovanja ne obnesejo. Sleherna govorna situacija tako vsaj implicitno izraža svojo spolno in razredno podlago, ti prikriti pomeni in pravila, ki vodijo pogovor, pa določene skupine na širši družbeni ravni, kjer so, v navezavi na Bahtina, le »elitne« forme institucionalizirane kot pravilne, neizogibno postavijo v deprivilegiran položaj.

V prizadevanju po ohranjanju statusa quo se je v povezavi s spolnimi vlogami velikokrat sklicevalo na »naravnost« in tradicijo. Vendar, če identiteta predhodi jeziku in če je ta naravno dana, fiksna in samoumevna, se nujno postavlja vprašanje, zakaj morajo potem govorci svoje identitete označevati tako dosledno in ponavljajoče ter zakaj je vsaka drža, ki odstopa od predstav o sprejemljivem vedenju za določeno vlogo tako družbeno odklonilna? Po Judith Butler je ponavljanje nujno za vzdrževanje identitete, še posebej, ker te ne obstajajo zunaj dejanj, ki jih vzpostavljajo. Če človekovo vedenje samodejno izraža identiteto, ki je kombinacija »podedovanih« komponent (spol, rasa) in družbene lokacije (rojstvo v določeni skupnosti), kako pojasniti izjemne primere odklonskega, nepredvidljivega in radikalno spremenljivega vedenja? Ker je prav družbenokulturni okvir pogovorov po večini tisti, ki interakcijo osmisli in postavi v kontekst relevantnega, (jezikovno) vedenje povratno to strukturo ohranja. Kot opozarjajo že Cameron, McAlinnden in O'Leary (v Uchida 1998: 296–297) pa ni niti najmanj naključje, da si moški lahko privoščijo, da so v govoru asertivni, celo agresivni in hierarhično-orientirani, ko se po drugi strani od žensk pričakuje, da bodo vselej podpirajoče in razumevajoče sogovornice. Prav tako tudi ni naključje, da moški v relaciji z ženskami pogosto prevzamejo vlogo učitelja in zaščitnika. V tem oziru se je potrebno zavedati, da tudi spolna delitev dela in družbeni položaj obeh spolov nista odraz nekega »naravnega reda«. Kot razmišlja Mary Crawford (1995: 105), je medspolne pogovore nemogoče pojmovati kot vsakdanje, navadne v smislu, da bi obstajali zunaj sistema spolov, zato ne obstaja razmerje med spoloma, ki bi bilo nezaznamovano z dejstvom, da so ženske drugorazredne državljanke. Da je konstitucija spola vpeta v širše družbene odnose ter da se spol z jezikom (nenehno) ustvarja preko interakcij in družbenih vlog smo že nakazali, kakšen vpliv ima na spol seksizem v jeziku oz. obratno, kako se razmerja med spoloma odražajo v samem

jeziku, pa bo potrebno še raziskati. Kot pravi Luce Irigaray (1995: 30): »Jezik je spolno opredeljen v nekaterih svojih osnovnih pravilih, pa tudi v spolu besed...Razlike v govoru med moškimi in ženskami so torej posledica jezika in družbe, družbe in jezika. Eno pa se ne more spremeniti brez sprememb drugega«.

7. SEKSIZEM V JEZIKU

Teorije konstitucije moškega in ženskega spola, ki zadnjega pol stoletja počasi, a vztrajno rahljajo trdovratne esencialistične koncepcije spolov, so v zadnjih desetletjih botrovale tako pomembnim premikom v razumevanju spolne identitete kot tudi seksizma in kulturnih razlik. Tako spol kot seksizem se je začelo pojmovati kot nekaj, kar nastaja skozi medosebne interakcije. Pomembno je postalo tudi vprašanje ali imajo moški in ženske različen odnos do jezika, ki ga govorijo in pišejo ter kakšne so pravzaprav strukture jezika, če nanje zremo skozi optiko spola. Kot smo delno že videli, poteka proučevanje relacij med jezikom in spolom v dve smeri: kako ženske in moški govorijo (in pišejo) ter kako, na kakšen način so spoli in teme spolov ubesedeni znotraj jezika kot sistema. Obema vejama je skupna ugotovitev, da je v jeziku prisoten seksizem, ki pa se ga obravnava iz različnih zornih kotov, saj prežema tako jezikovne forme (besede in stavčno strukturo) kot tudi samo jezikovno rabo.

O proučevanju razmerij moči v aktu govora med moškim in žensko ter analizi slogovnih variacij med obema spoloma sem v navezavi na seksizem že nekaj zapisala. Sally McConnell-Ginet (1998: 198) je analizirala številne raziskave spolno specifičnih rab jezika. Ugotovila je, da so govorne lastnosti, ki naj bi jih pogosteje uporabljale ženske, v širši skupnosti pogosto negativno etiketirane. Ženske naj bi bile žrtve moške represije nad diskurzom, ki se poleg vsiljevanja tem pogovora med drugim izraža tudi v pogostem prekinjanju moških. Ti naj bi bili do govora žensk v večji meri brezbrizni kot obratno. Povzetki njenih študij kažejo, da so v javni sferi ženske, ki se oglašajo iz prižnic ali govorskih odrov prej izjema kot pravilo, njihove zapisane misli pa se še vedno zelo pogosto pojmujejo kot »omadeževane« z ženskim spolom, zato velikokrat ne dosežejo zaželenih učinkov sporočanja.

Glede na to, da smo se s tematiko spolno specifične govorice ukvarjali že v poglavju o konceptu modela razlik, se nameravam v tem poglavju v večji meri osredotočiti na tisto vejo preučevanja seksizma v jeziku, ki se ukvarja z reprezentacijo spolov v jeziku ter s samo semantiko jezika. Če se

analiza govornih slogov v večji meri navezuje na anglo-ameriško feministično tradicijo, pa se teorije seksističnih struktur v jeziku opirajo predvsem na francosko različico feminizma. Ta se osredinja na kritiko jezika v smislu simbolnega nasilja nad ženskami ter vztraja na poudarjanju spolne razlike, izražanje ženskosti v jeziku pa je na nek način glorificirana kot »vrnitev potlačenega«. V političnem projektu spolne razlike je namreč pomembno prav vprašanje, kako razrahljati pripadnost ter identifikacijo z določenimi podobami, oblikami vedenja in pričakovanji, ki so konstitutivni za ženskost. Pri tem pa je osrednjega strateškega pomena jezik, ki je tesno povezan s političnim poljem, preko katerega bi lahko ženske krepile svoje nefalogocentrične reprezentacije lastnega bivanja kot ženska (Braidotti 1998: 69).

Pri obravnavi jezikovnega seksizma se bom oprla na opredelitve Sally McConnell-Ginet (1998: 198), ki k seksističnem diskurzu uvršča tako seksistično semantiko (seksualizacijo in homogenizacijo besed, ki se nanašajo na ženske (dekle, lahkoživka,...)) kot tudi univerzalizacijo besed, ki prvotno, v primarnem pomenu besede, označujejo moške, sekundarno pa se nanašajo tudi na ženske. Pozornost bom v tem smislu namenila tudi subtilnejšim oblikam seksizma, ki se odražajo v relativni odsotnosti ženskih »pogledov« v splošno dostopnih jezikovnih virih. Na tej točki velja tudi omeniti, da so sodobne študije seksizma izraziteje osredotočene na diskurz, zaradi česar so se analize preusmerile od raziskav seksističnih besednih form ter dekontekstualiziranih stavkov k analizam, ki upoštevajo širšo uporabno jezikovno sekvenco ter njegovo vlogo v naturaliziranju specifičnih razumevanj jezika (Speer 2005: 12–13). Žal pa je potrebno že v izhodišču upoštevati dejstvo, da se bo zaradi zapletenega področja preučevanja nemogoče izogniti poenostavitvam, sam izsek iz preučevanja jezikovnega seksizma pa bo predstavljal zgolj omejen izbor izsledkov jezikovnega seksizma.

Čeprav so raziskave seksizma v jeziku teoretsko-nazorsko in metodološko zelo raznovrstne, so si feministke v splošnem enotne, da je jezik v jedru seksističen, saj v skladu s stereotipnim prepričanjem o ženskah, moških ter razmerju med njima predstavlja in poimenuje svet iz moškega zornega kota. Nekatere so seksizem v jeziku problematizirale z vidika moškega monopola nad poimenovanjem besed, spet druge so seksizem definirale kot učinek razmerja prevlade med spoloma. Cheris Kramarae opredeljuje seksizem kot način, po katerem je: »Besedišče...struktura, organizirana tako, da povečuje moškost in zanemarja, trivializira ali omalovažuje ženskost« (v Moi 1999: 159). Proučevanje seksizma na ravni slovničnih struktur in besedišča je s svojim delom *Man Made Language* pomembno spodbudila že Dale Spender, s katero smo se že seznanili.

Avtorica trdi, da seksistični pomeni niso družbeno legitimni in normalni zato, ker naj bi moškimi na nek skrivnosten način v jezik uspelo fiksirati semantiko sleherne besede, pač pa zato, ker so dominantni v mnogih situacijah, kjer se jezik najbolj »živo« uporabljaja. Njene trditve o tem, da naj bi bil seksizem zgodovinsko specifičen pojav, ki je preživel ves jezikovni sistem ter pomagal ustvariti sistem s popolnoma arbitrarnimi kategorijami, po katerih so moški dogmatsko dojeti kot norma, ženske pa kot njen odklon, so za sodobni čas bržkone že nekoliko obrabljene in preveč poenostavljene⁶. Četudi gre verjetno za najznamenitejše delo s tega področja, pa so novejša raziskave v marsičem natančnejše in previdnejše v zaključkih o izvori, delovanju in vplivu seksizma. Najbolj priljubljene in razširjene ideje o seksizmu v jeziku so pretirano poenostavljene, preučevanje meje, do katere je sam pomen vezan na kontekst, pa se je izkazalo za bistveno bolj kompleksno, kot se je nekoč domnevalo. Seksizem prežema večino jezikovnih kontekstov, zato, kot meni Deborah Cameron (1998: 89), seksizem ni toliko ideologija organizirane interesne skupine, pač pa ustaljen način mišljenja in govorjenja. Velik del raziskav seksizma v jeziku izhaja iz stališča, ki ga je zapisala Dorothy Smith, ki ugotavlja, da so: »Ženske v veliki meri izključene iz produkcije miselnih form ter podob in simbolov, skozi katere se misel izraža in realizira« (Smith 1978: 281 v Spender 1980: 147). Nekatere feministke pa bi k temu dodale, da to zagotovo ni naključje.

Pri analizi jezikovnega seksizma se je potrebno zavedati, da je sleherni jezikovni aktivnosti družbeno dejanje in kot tako umeščeno v isti kulturno-družbeni okvir, ki podpira spolno pristranskost na delu, ki ga opravljamo, razmerje plač, ki jih prejemo ter pričakovanja glede sebe in drugih. Kljub temu povezavo med seksistično družbo in semantiko jezika ni lahko razumeti, saj niti najbolj znamenitim lingvističnim modelom ne uspe jasno pojasniti na kakšen način se določeni pomeni pripnejo na določene forme. Sally McConnell-Ginet (1998: 199–200) pri razumevanju načinov tvorbe in reprodukcije seksističnih pomenov in vlog opozarja na pomembnost osredinjanja na same pogoje diskurza, kjer igra pomembno vlogo makropolitikna struktura. Čeprav se bomo v nadaljevanju pretežno osredotočali na mikro strukture ter opazovali genealogijo seksizma v smeri od jezikovnih do širše družbenih struktur, se je pomembno zavedati, da sta govor in jezikovna raba tesno prepletena z družbeno-kulturnim kontekstom. Prav zato še

⁶ Po mnenju Dale Spender moški kot dominantna skupina ustvarjajo način percipiranja sveta in nazorske kategorije, kot sredstvo njihove legitimacije pa so skonstruirali tudi seksizem. Tisti, ki imajo moč ustvarjanja simbolov in njihovih pomenov, so na privilegiranem in prednostnem položaju ter imajo ves potencial organiziranja sveta, ki ustreza njihovim potrebam in ciljem. Moški so tako po svoji meri oblikovali jezik, miselnost in realnost.

zdaleč niso nepomembna vprašanja o tem, kdo tekste piše in kdo jih bere, čigave pridige posluša množica vernikov, kdo izdaja knjige ter čigavi govori se v večji meri preko satelitov predvajajo po vsem svetu. Sleherni pomen je odvisen tako od govorca kot od relacije med govorcem in poslušalcem, nanj pa pomembno vplivajo tudi aktualni družbeni diskurzi. Odvisen tako ni zgolj od skupnih prepričanj o jezikovnem sistemu in njegovih konvencionalnih (standardnih ali etabliranih) interpretacij, pač pa tudi od sogovornikovih predstav o prevladujočih vrednotah v jezikovni skupnosti (McConnell-Ginet 1998: 198–200, 204).

Proučevanje jezika je, kot ugotavlja McConnell-Ginet (1998: 209), pomembno ravno zato, ker je na sam jezik pripeto tako malo stabilnega, pomeni niso za vselej dani, pač pa se morajo v komunikacijskih kontekstih vedno znova reproducirati in obnavljati v procesih pogajanj. Uporaba jezikovnih form, binarnih opozicij ter njegovih zvez in asociacij vpliva na (družbeno nagrajevane) načine mišljenja, ker pa je jezik urejen v diskurzivne enote, te poslušalca prisilijo, da verjame predpostavkam skupine, ki ta jezik uporablja (Coward 1989: 140–141). Pogajanje glede pomenov je vselej problematično, če je zaradi neenakega dostopa do zalog družbene moči sodelovanje v procesu oblikovanja pomenov omogočeno samo eni družbeni skupini, vse ostale pa so pri tem izključene. Ker tovrstna pogajanja temeljijo tudi na doseganju konsenza glede prepričanj in vedenja, ni presenetljivo, da privilegirana skupina svojo premoč pri konstrukciji in reprodukciji pomenov uveljavlja z vkodiranjem lastnih prepričanj in vedenj v jezik, (seksistični) pomeni pa se znotraj političnih struktur, ki pogojujejo (seksistične) diskurze na ta način tudi nenehno obnavljajo (McConnell-Ginet 1998: 209).

Kot razmišlja Cora Kaplan (1998: 56–63), nas niti individualen govor ne osvobaja od ideoloških omejitev kulture, ki se artikulirajo (tudi) skozi forme, preko katerih govorimo. Ker je patriarhalna kultura globoko vtisnjena v ekonomijo jezika, se »vstop« v patriarhalne matrice in simbole odvija preko jezika, z govorom, branjem in pisanjem. Kot poudarja Luce Irigaray (1995: 70), se pozitivno vrednotenje moškega spola odraža tudi v spolu posameznih besed, zato slovnične kategorije spola niso arbitrarne ali »nemotivirane«⁷. Feministično angažiranim analizam jezika je v zadnjih štirih

⁷ L. Irigaray v tem smislu ugotavlja, da sta se patriarhalna družba in falocentrizem konstituirala sočasno z jezikovno fiksacijo pomenov, saj so si moški preko jezika podelili subjektivnost, ženske pa pomanjšali na status objektov ali na nič. V tej luči ni naključje, da so visoko cenjena bitja pogosto moškega spola, objekti brez življenja - mrtvi, nekultivirani objekti pa ženskega slovničnega spola (Irigaray 1995: 70).

dekadah uspelo opozoriti na nenaravnost jezikovnih reprezentacij. Kar je bilo nekdaj neopaženo in neproblematizirano, je postalo od 70-ih let 20. stoletja dalje polje potencialnih bojov za konstitucijo pomenov. Usmerjanje pozornosti na jezik utegne postati perspektivni dejavnik emancipacije, saj deprivilegiranim skupinam ponuja možnosti pogajanj o tem, kaj je v jeziku naravno in kaj normalno, kaj moško in kaj žensko ter kaj prefinjeno in kaj žaljivo (Cameron 1995: 13).

7.1 SEKSIZEM KOT KULTURNI KONSTRUKT

Izstopiti iz jezikovne pasti ni preprosto. V jezik smo lahko vpeti celo življenje, ne da bi se ob tem zavedali njegovih omejitev in popačenj. Jezik ni le kulturni konstrukt, pač pa tudi vsakodnevna praksa, ki jo v marsičem oblikujejo prav kulturne norme. Ker torej ne obstajajo neke jezikovne sheme, ki bi bile vgrajene v možgane govorečega subjekta, so jezik, njegova pravila in besedišče vedno odvisni od širšega družbenega konteksta dane zgodovinske dobe. Pri proučevanju seksizma je potrebno pozornost usmeriti tudi na konstitucijo spolnih jezikovnih vzorcev, pri tem pa se zavedati, da ima vsaka doba svoja pravila in nujnosti, zato ustvarja in uveljavlja sebi lastne lingvistične ideale. Ti pa so zgodovinsko bolj ali manj odporni (Irigaray 1995: 17, 30).

Eden od načinov spopadanja z jezikovnim seksizmom je opazovanje jezika kot zgodovinsko vzpostavljenega kulturnega konstrukta, reguliranega z normami iz slovarja, slovnice ter pravopisov. Ann Bodine (v Cameron 1995: 13) na primer trdi, da se je pri analizi problematičnih reprezentacij spola v jeziku pomembno zavedati, da so bili zgodovinsko postavljalci norm moški, kar je v veliki meri vplivalo na sodobno obliko jezika. Ena od odmevnejših študij zgodovinskega razvoja seksizma v jeziku je analiza Dale Spender, ki je proučevala genealogijo spolnih izrazov v angleškem jeziku. Četudi smo avtorico že večkrat omenili, pa je njena študija izrazov »man« in »he« (kar v angleškem jeziku pomeni moški in njegov osebni zaimék), ki sta na neki zgodovinski točki prešla v splošno rabo kot označevalca občečloveškega, vendarle vredna omembe. S tem, ko je s primarno moškim terminom zajeto (in obenem skrito) tudi vse žensko, gre po mnenju Dale Spender za nazoren primer kreacije nevidne ženskosti. Ob proučevanju zgodovine konstitucije angleškega jezika ter pojava seksizma v njem ugotovi, da je slovnično pravilo o nadomestilu ženskega označevalca z moškim postala samoumevna šele od 16. stoletja dalje. Leta 1553 je pisatelj in slovničar Thomas Wilson ugotovil, da je v jeziku bolj »naravno« moške izraze postavljati pred in namesto ženskih, saj so tudi v naravnem redu moški pomembnejši od žensk. Na

tak način utemeljene besedne zveze (npr. moški in ženska, mož in žena, brat in sestra, sin in hčerka, tast in tašča, državljan in državljanica ipd.) postanejo ene prvih primerov konstrukcije moške superiornosti tudi na ravni jezika. Glede na to, da je Wilson pisal za skoraj izključno izobražene moške iz višjega razreda, na nov besedni red seveda ni bilo ugovorov. Ženske tistega časa, ki bi se jim zdel Wilsonov »naravni red« morda manj naraven in samoumeven, pa načeloma niso imele dostopa do izobraževanja, še manj pa so bile vključene v procese oblikovanja slovničnih pravil, zato je ostalo njihovo stališče glede novih slovničnih pravil neizraženo, zapostavljen, utišan položaj žensk pa s tem reproduciran (Speer 2005: 149–150).

Prevlada moškega spola se je dodatno utrdila dve stoletji kasneje, ko je slovničar John Kirkby leta 1746 formuliral svojih 88 slovničnih pravil. Njegovo 21. pravilo tako pravi, da je moški slovnični spol bolj vsestranski in v primerjavi z ženskim bolj vseobsegajoč. Takšna formulacija je bila kmalu prevedena v razumevanje moških kot norme in ženske odklonskosti od nje. Kirkby je svojo formulacijo utemeljeval s stališčem, da je moški več od ženske, zato naj bi tudi vsak moški reprezentiral več (pojmov) kot ženska. Na tak način je svojo popolnoma osebno mnenje vpeljal v samo strukturo jezika s pravilom, da bi morala tudi beseda »moški« zaobsegati več kot beseda »ženska«. Kirkby je kot pripadnik dominantne skupine s svojim statusom in družbeno močjo tako uspel svojo osebno stališče vpisati v strukture družbene »realnosti«. Tovrsten primer vpeljave seksizma v jezik je, po interpretacijah Spenderjeve, slikovit izraz vpeljave partikularnih nazorov v jezikovne strukture, kjer je polovica uporabnikov jezika obsojena na uporabo jezikovnih form, ki spodkopavajo ali celo omalovažujejo njihovo podobo. Od takrat naprej je v angleškem jeziku popolnoma »normalno« in »naravno«, da se takrat, ko je spol neznan oz. se govori nekaj na splošno, uporablja »bolj vsesplošen« moški zaimek »on« (he, his). S tem se moški spol kaže kot viden, manifesten spol, ženski pa kot skriti, latenten in podrejeni spol. Leta 1850 se je pojavil alternativni zaimek »oni« (they), ki bi lahko v celoti nadomestil sporni androcentrični zaimek. To je izzvalo polemiko, kjer se je o (ne)upravičenosti uporabe zaimka »on« (he) razpravljalo celo v britanskem parlamentu. Sprejet pa je bil sklep, da zaimek »he« še naprej »najprimerneje opredeljuje tako moški kot ženski spol« (Speer 2005: 151).

Tovrsten zgodovinski prikaz konstitucije androcentričnih slovničnih pravil ni edini primer etabliranja jezikovnega seksizma, kaže pa na to, da je mnogo za ženske neprijaznih slovničnih in besednih oblik zgolj plod zgodovinskih situacij, ki jih je vsakodnevna raba skozi več stoletij ustoličila za samoumevne in »večne« forme. Kot je zapisala Julia Stanley (v Speer 2005: 151–

152), so ženske podedovale slovnična pravila moških. Danes povsem ustaljene, a arbitrarne slovnične forme so od prvih poizkusov slovnične konstitucije jezika v 16. stoletju pomagale ustvariti in utrditi dolgo tradicijo moške arogance in prevzetnosti. Moški kot dominantna skupina so tako ustvarili pravila, ki legitimirajo, opravičujejo ter na ta način tudi utrjujejo njihov lastni položaj. V tem večstoletnem procesu konstitucije androcentričnih slovničnih pravil pa ni bilo nikjer nobene ženske, ki bi predlagala alternative ali se tovrstnim seksizmom celo uprla.

7.2 SEKSIZEM V SLOVNICI

Patriarhalni jezikovni red ženske izključuje in obenem negira. Luce Irigaray (1995: 17, 30) kritično ugotavlja, da falogocentrična jezikovna struktura generira ženskam nevzdržen odnos do diskurzov. Ti jih namreč silijo v navidez »nevtralne« govorne načine, s katerimi pa neizogibno zanikajo svoj slovnični in telesni spol. Lingvistična spolna razlika se torej ne nanaša na neko »naravno danost«, ki bi živela zunaj jezika, pač pa se razmerja med spoloma (zgodovinsko) konstituirajo s pomočjo slovničnih in izrazoslovnih struktur. Lingvističen spol tvori in označuje jezik, ki pa spolne razlike povratno še naprej določa, zato se je ob tem smiselno vprašati, kaj nam te jezikovne strukture in izrazi povedo o razmerju med spoloma. Kot smo že poudarili, bi težko odkrili raziskovalca/raziskovalko razmerij med jezikom in spolom, ki se ne bi strinjal/-a s trditvijo, da jezik pač ni objektivni in nepristranski medij pri reprezentaciji obeh spolov. Luce Irigaray v izhodišču svojih teorij o jezikovnem seksizmu trdi, da že stoletja velja, da je tisto, kar je vredno, označeno z moškim spolom, in tisto, kar je manj vredno, z ženskim. V tej luči oporeka jezikoslovcem, ki zatrjujejo, da je slovnični spol nevtralen, neodvisen od spolnih označb in konotacij. Sama je mnenja, da vztrajno raziskovanje slovničnega spola besed vsaj v francoskem jeziku skoraj vedno odkrije njihov prikriti spol. Pravi, da je jezikovni seksizem večplasten in da se izraža tako v slovnici, v besednem zakladu kot v konotaciji spola besed, kjer dobijo živeča, animirana, kultivirana bitja v pretežni meri moški spol, objekti brez življenja, mrtvi, nekultivirani objekti pa povečini ženski slovnični spol. Androcentrična spolna razlika na ravni jezika pogojuje sistem osebnih, svojilnih pridevnikov, pa tudi spol besed in njihovo porazdelitev v slovnične razrede, kot so npr. živo/neživo, konkretno/abstraktno in moški/ženska. Pri tem je po njenih opažanjih manj vrednotena lastnost binarnega para skoraj vedno povezana z lastnostmi žensk (Irigaray 1995: 17–18). To si lahko po njenem mnenju razlagamo tudi s tezo, da so si moški podelili subjektivnost, ženske pa pomanjšali na status objektov.

Irigarayeva meni, da so patriarhalne civilizacije na takšen subtilen način uspele zmanjšati vrednost ženskega, saj naj bi bila ženska »realnost« in opis njihovega sveta nepravilna in nepomembna. Sam ženski spol, ki naj bi označeval sebe v svoji drugačnosti, torej spol, ki je ne-moški, pa je postal v jeziku neobstoječa abstraktna realnost. »Moški je želel označiti, posredno ali neposredno, s svojim spolom vesoljstvo, kot je želel označiti s svojim imenom svoje otroke, svojo ženo, svojo lastnino« (Irigaray 1995: 30). Kljub temu, da je ženska v svojem osnovnem pomenu povečini omejena na svojo spolno vlogo, ženski slovnični spol kot izraz njene subjektivnosti izgine, besedni zaklad, ki se nanjo nanaša, pa sestavljajo pogosto žaljivi izrazi, ki jo označujejo kot objekt v razmerju do moškega subjekta (Irigaray 1995: 17–18, 70). Učinek prevlade enega spola nad drugim se, kot smo videli, kaže tudi v tem, da so ženske skoraj brez izjeme določene s svojim spolom, medtem ko so moški v vseh javnih diskurzih pojmovani kot generična človeška bitja. Podobno razmišlja tudi Luce Irigaray, vendar ko trdi, da so moški reprezentirani kot univerzalna človeška bitja, s tem ne misli, da moški nimajo spola, medtem ko naj bi bile ženske na ravni jezika stalno definirane z njim, pač pa da so moški edini spol, ki je jezikovno in kulturno prepoznan. Tudi razlika, ki definira spolno delitev tako ni moški-ženska, pač pa moški-nemoški (Cameron 1998: 84–85).

Z jezikovno analizo je mogoče ugotoviti tudi, da v sintaksi vedno prevladuje moški spol, ženski spol pa je na ravni slovničnih struktur le označevalec drugega reda. To naj bi po mnenju Luce Irigaray iz jezika izbrisalo akterke ženskega spola, hkrati pa pogojevalo način občutenja subjektivnosti ter njegov izraz v govoru (Irigaray 1995: 30). Slovenski jezik je, vsaj kar zadeva uporabo izrazov za moške, ki so v sekundarnem pomenu tudi označevalci človeka (»man« v angleškem in nemškem jeziku, »l' uomo« v italjanskem, »les hommes« v francoskem ipd.) manj seksističen kot večina indoevropskih jezikov. Vendar pa tudi v slovenski slovnici ne manjka pravil, ko moški spol kot generičen spol označuje splošno, t.j. moško in žensko. S tem pojavom se je med preučevanjem zgodovinskih zapisov in zastopanostjo žensk v njih ukvarjala Vesna Leskovšek. Ugotavlja, da se seksizem v jeziku ne kaže samo v tem, da se en spol postavi nad drugega, pač pa tudi v tem, da se s tem prekriva in zakriva žensko delovanje, njeno aktivnost, participacijo in razlike v možnosti. Uporaba moškega spola se tako nanaša na situacije, ko so akterji samo moški, a tudi ko so akterji dogajanja moški in ženske, pogosto pa celo, ko so akterke dogajanja samo ženske oz. so te v veliki večini. Če se uporabljen moški spol poveže s stereotipnimi predstavami in predsodki o moškosti in ženskosti ter »naravnih« zmožnostih moškega in ženske, potem uporaba moškega spola vedno pomeni tudi (izključno) moške akterje dogajanj. Ženske so na tak način

izrinjene tako iz sedanjosti kot tudi iz preteklosti, saj je ob uporabi tovrstnih jezikovnih form tudi njihova participacija v zgodovini izničena. Ker ni poimenovanj, so ženske in njihove aktivnosti prekrite z moškimi zaimki, to pa neizbežno pušča vtis, da žensk v preteklosti kot tudi v sedanjosti sploh ni (bilo) (Leskovšek 2000: 413–414).

Jezikoslovje s starostjo slovenskega slovstva Jožetom Toporišičem na čelu tovrstno zakrivanje/prikrivanje/zanikanje ženskega spola opravičuje z razlagami, da je moški spol nezaznamovan in nadspolen in zato primeren za predstavljanje obeh spolov, saj naj ne bi vseboval niti lastnosti moškosti niti ženskosti. Bil naj bi nevtralen in spolno izpraznjen, saj se s samostalniškimi besedami in oblikami moškega spola izraža tudi žensko, medtem ko naj bi na drugi strani ženski spol posedoval lastnosti ženskosti, zaradi česar naj bi bil izraznostno parcialen. Ker je ženski spol samostalnikov navadno izpeljan iz moškega, je potemtakem zaznamovan in za predstavljanje obeh spolov neprimeren (Leskovšek 2000: 419).

Vesna Leskovšek navaja (2000: 417), da je ob navedenih opredelitvah o (ne)zaznamovanosti slovničnega spola v slovničnih krogih speljan sklep, da je nezaznamovanost moškega slovničnega spola dejstvo. To po mojem mnenju kaže na še vedno obstoječe patriarhalne odnose v družbi, saj uporaba moških terminov v domnevno generičnih kontekstih služi izključitvi žensk iz jezika, vsaj implicitno pa se s tem zapostavlja tudi njihova vloga v kulturi. Kot ugotavljata Angela Goddard in Leansey M. Patterson (2000: 67), jezik še zdaleč ni neposredna preslikava naravnega, pač pa vsakodnevno uzakonjanje kulturnega reda. Kar je v kontekstu uporabe generičnega moškega spola problematično je to, da se spolno specifičnih pomenov moških zaimkov ter ostalih sekundarno generičnih izrazov priučimo veliko pred osvojitvijo njihovih generičnih pomenov. To pomeni, da so moško-specifični izrazi prototip, generični pomen teh izrazov pa so pomensko šele sekundarni (ibid.), zaradi česar na označevalce ženskega ob njihovi uporabi velikokrat niti ne pomislimo.

Nezaznamovanost moškega slovničnega spola si lahko razlagamo tudi kot nadspolnost, izvenspolnost, odsotnost spola ali spolno izpraznjenost, kar naj bi ženskemu slovničnemu spolu zaradi svoje izpeljanosti iz moškega spola z dodajanjem ustreznih končnic imanentno manjkalo. Ker se torej moški spol uporablja za oba spola, naj bi bil tudi generičen spol. Vendar V. Leskovšek (2000: 420) meni, da tam, kjer »kandidirata« oba spola, nevtralnost moškega spola ne bi smela biti samoumevna. Ugotavlja, da slovanski jezik nudi vse možnosti za ženska poimenovanja, zato v samem jeziku ne bi smelo biti ovir za izključevanje enega spola na račun drugega, argumente

nekaterih jezikoslovcev, da bi bilo dodajanje končnic moškimi poimenovanjem za generiranje ženskih oblik »negospodarno«, pa tretira kot slab izgovor, ki škoduje oblikam ženskega spola. Sama vidi ovire sprememb predvsem v površnem in nereflektiranem razumevanju spolnih kategorij ter v navajenosti in vztrajanju na ustaljenih slovničnih oblikah. Temu v prid govori tudi Monika Kalin Golob (1996: 151), ki ocenjuje, da ima jezikovni purizem⁸ v Sloveniji še vedno veliko somišljenikov.

Vprašanje jezikovnega razumevanja, izražanja in sporočanja ne sme biti samo strokovno, pač pa predvsem politično vprašanje, meni Bahovčeva (Leskovšek 2000: 420). Ne zadošča namreč, da slovnična pravila, ki legitimirajo uporabo jezika v vsakdanosti, krojijo le jezikoslovci. Kot smo poudarili že v uvodnem poglavju o jeziku, se slovnična kategorija spola kljub naslavljanju na fizično žensko in moškega, opira predvsem na njun družbeni spol, zato se tudi govor o nadspolnosti in (ne)zaznamovanosti spola nanaša na njegovo družbeno konstrukcijo ter na pomene (in lastnosti), ki so pripisani bodisi ženskemu bodisi moškemu spolu. Ker pa te lastnosti vzpostavljajo tudi razliko med spoloma, omogočajo enemu dominacijo, drugemu pa podrejenost. V. Leskovšek (2000: 420–423) se sprašuje, zakaj je tako samoumevno, da se moški ne prepoznavajo v ženskih lastnostih, ženske pa naj bi se prepoznavale v moških. Meni, da pri tem ne gre za to, da bi se ženske dejansko želele videti v moškemu spolu, pač pa obstaja (prikrito) pravilo, po katerem morajo biti lastnosti, pripisane moškemu spolu, imanentne tudi ženskemu spolu. Ker so mnogim samostalnikom pripisane zgolj lastnosti moškosti, se z nazivom s končnico moškega spola najpogosteje predstavljajo ženske, ki delajo v poklicih, tradicionalno določenim moškim. Ko se tako ženska predstavlja s termini »profesor, matematik, kemik«, ipd. (za katere velja večja zmožnost racionalnega mišljenja), ne gre toliko za identifikacijo žensk z moškimi kot pa za negiranje ženskega oz. lastnosti, pripisane ženskam. Vendar ravno večja uporaba moškega spola za označevanje dejavnosti, ki so pripisane moškosti, tovrstno konstrukcijo spola še naprej vzdržuje. Ženske imajo, kot meni Vesna Leskovšek (ibid.), tako pravico do »svojih« besed in s tem lastnosti, ki so bile do sedaj pripisane le moškimi. Te bi bilo potrebno dojemati kot del ženskosti, moškimi pa bi bile analogno lingvistično v moškem spolu dostopne lastnosti, ki so bile do sedaj pripisane le ženskam (kot na primer gospodinjec, obrekljivec, devičnik, ipd.).

Ženski spol je, kot poudarja Vesna Leskovšek (2000: 423), ravno toliko zaznamovan kot moški, saj sta oba slovnična spola označena z lastnostmi in z različnimi pomeni, hierarhiziranje teh

⁸ Sklicevanje na ljudski govor in jezikovno »čistost« in »samorodnost«

lastnosti pa je izraz splošnega družbenega in kulturnega konstituiranja spolov, ki temelji na neenakosti. Uporaba t.i. generičnega moškega spola za izražanje obeh vzdržuje neenakost in prispeva k ločevanju. V samemu moškemu spolu ni ničesar nadspolnega ali nevtralnega, zato je označevanje enih lastnosti z negativnimi in parcialnimi, druge pa s pozitivnimi in univerzalnimi ter jih vezati na določen spol ideologija, ki sama na sebi nima nobene podlage. Moški spol lahko uporabljamo tudi za označevanje žensk le zato, ker si je prisvojil lastnosti, ki so tudi ženske, kar pa mu ne zagotavlja nadspolnosti. Androcentrična slovnična pravila se z vsakdanjo rabo jezika utrjujejo, zato je po Vesni Leskovšek nemogoče trditi, da se neenakosti konstruirajo zgolj v vsakdanji rabi, predhodno pa ne tudi v slovničnih pravilih. Znanje o vsakdanjem življenju in razmerjih med spoloma se legitimira in utrjuje tudi preko jezika, zato je uporaba enega spola za označevanje obeh nedopustna, saj s tem sprejmemo interpretacijo ženskosti in moškosti, ki en spol glorificira, drugega pa zakriva. Ker je vsaka slovnična kategorija povezana z mentalnimi pomenskimi kategorijami, same razlike pa so vkodirane v strukturo jezikovnih pomenov, te pomembno zamejujejo naš način dojemanja sveta. Jezik predstavlja osnovo za oblikovanje in izražanje družbene identitete, zato predstavlja ženskam hierarhiziranje slovničnih spolov identifikacijo z neenakovrednostjo, to pa ustvarja le še dodaten način konstruiranja družbene neenakosti. Slovnični spol tako odraža pomen spola, ki pa je, kot meni Leskovškova, »izrazito v prid moškemu spolu in izrazito zamejuje domet ženskega« (Leskovšek 2000: 424).

7.3 KAKO V BOJ NAD SEKSIZEM V JEZIKU?

Kako opredeliti seksizem v jeziku? Kako se sploh uspešno boriti proti njemu? Bi bila strategija, ki bi iz jezika odstranila mačistične izraze, lingvistični androcentrizem pa uravnovesila z izrazi za različne ženske subjektivitete ter novimi, »ženskimi« slovničnimi strukturami, uspešna in zadostni celovita? Ali pa so morda prve bojne linije lingvističnega seksizma predvsem v splošnem družbenem odnosu do seksizma? Če seksizem ne bi bil tako trdovraten in kompleksen fenomen, bi ga bi bilo mogoče v vseh teh letih po 2. feminističnem valu vsaj uspešneje omejiti, če že ne popolnoma iztrebiti. Stališče, da je seksizem pripet le na določene besede in slovnične strukture jezika, pa je naivno. Po mnenju Toril Moi (1999: 200) seksizem v jeziku ni nujno povezan z inherentno strukturo jezika, še manj s kakšno zavestno zaroto, pač pa gre pri njem za učinek prevlade enega spola nad drugim. Ker se boj za oblast križa v znaku, v medbesedilni tvorbi pomenov dominira vladajoča oblastna struktura. Vprašanje seksizma je zato po Juliji Kristevi (ibid.) predvsem vprašanje razmerja moči med spoloma.

Na tej točki se torej ni težko strinjati s J. Kristevo (Moi 1999: 159), ki pravi, da je sleherni pomen kontekstualen, zato tudi posamezne, izolirane besede ali splošne sintaktične strukture nimajo pomena, dokler jim ne priskrbimo konteksta. Tudi Maria Black in Rosalind Coward menita, da seksizem ni vpet v neke fiksne pomene, ki se z jezikom vkodirajo v sam jezikovni sistem, pač pa se nahaja predvsem v načinih konstrukcije določenih kontekstov in diskurzov (Cameron 1998: 84–85). Tako velja, da vse dokler bodo obstajali negativni stereotipi in seksistične besede, bodo celo osebe, ki teh izrazov ne odobravajo, razumele, da je beseda žaljivka. Za ilustracijo Sally McConnell-Ginet (1998: 208–209) kontekstualnost seksizma ponazori s pogosto pogovorno frazo, da nekdo »razmišlja kot ženska«. Tudi če oseba s to povedjo ne bi imela namena naslovnika užaliti, se sam stavek nujno navezuje na ustaljene kulturne predstave o ženski ter ideje o njenem razmišljanju, ki so že v samem jedru negativno vrednotene. Po drugi strani bi bilo zelo težko nekoga užaliti z izjavo, da on ali ona »razmišlja kot moški«, saj bi bilo to v nasprotju s splošnim jezikovnim kontekstom in kulturnim znanjem o moškem vedenju. Sam pomen je torej le malo odvisen od posameznikove volje in namena, saj v pretežni meri izhaja iz družbenih odnosov, vpetih v politične strukture. Seksizem in iz njega izpeljane žaljivke so torej izpeljane iz družbenega konteksta, problematični pomeni besed pa pogosto ostanejo tudi še takrat, ko seksistični stereotip zbledi, saj se velikokrat ponovno pripne na jezikovno formo, ki je del njegovega dobesednega pomena (Sally McConnell-Ginet 1998: 208–209).

Neseksističen jezik je ena od pomembnejših feminističnih idej, ki ji je uspelo pridobiti status splošno družbene ortodoksije, se prebiti med širše množice ter postati pomemben cilj prizadevanj liberalnih inštitucij. Kot razmišlja Luce Irigaray (Irigaray 1995: 67–68), vstop žensk v javno življenje in kompleksni družbeni odnosi med samimi ženskami ter med ženskami in moškimi bolj kot kadarkoli prej zahtevajo temeljito kulturno preobrazbo, ta pa v prvi vrsti zadeva jezik. Ko se srečanje gospoda predsednika republike in gospe kraljice pospremi z izjavo: »Onadva sta se srečala«, je to zanjo nedopustna jezikovna anomalija, ki kar kliče po jezikovnih spremembah. Te bi v jezik (končno) vnesle možnost izraza ženske subjektivitete, ki bi že na ravni zaimka enako označile tudi žensko prisotnost. Feministična kritika jezika ni kratkoročen projekt, sprememba jezikovnega vedenja govorcev pa je bi bila morda perspektivna bližnjica do sprememb družbene realnosti v celoti.

Toril Moi skladno s Kristevo zatrjuje, da se pomeni tvorijo na ravni znaka, kjer pa se je, kljub občasno prav rigidnim seksizmu na ravni družbe, potrebno zavedati, da tudi (feministična) opozicija ni okleščena na popoln molk. Glede na to, da ima danes antiseksistični diskurz že pomembno družbeno legitimnost, se to vsaj do določene mere odraža tudi na ravni »bojev« za pomene. Ko se izraz nanaša na ženske, je danes že marsikomu neprijetno uporabljati generične zaimke za moški spol. Mnoga poimenovanja moških poklicev so tako dobila ženske izpeljave, nekaj izrazov za označevanje žensk, ki so imeli nekaj negativne konotacije, pa so vsaj v primarnem pomenu postali pozitivni. T. Moi meni, da bi splošna neseksistična družbena klima ter spremenjen kontekst izjav neizogibno vodila tudi k spremembam rezultatov bojev za pomen na ravni samih znakov, to pa bi pomene postopoma premaknilo v smer neandrocentričnosti in neseksizma. Čeprav je poizkus, da bi ustalili pomen, delno vselej že obsojen na propad, in čeprav naj bi feministično etiketiranje seksizma po mnenju nekaterih francoskih feministk izražalo falogocentrični nagon po stabiliziranju, organiziranju in racionaliziranju našega konceptualnega univerzuma, pa po sodbah Toril Moi (2000: 160) študije seksizma v jeziku razkrivajo pomembne segmente preteklega in sedanjega neravnovesja družbenih moči med spoloma, kar predstavlja sklop pomembnih informacij za enakopravnejše odnose. Če poglavje sklenem s pozivi Sally McConnell-Ginet (1998: 208–209), ta pravi, da se moramo kot ženske družno upreti nazorom o kulturi, ki so jo za nas ustvarili moški. Prav jezik pa je po njenem mnenju tisti sistem, ki so ga ženske prisiljene uporabljati in reproducirati za ceno obsodbe na osamljen molk, zato se odgovornost za (ne)seksistično rabo jezika prenese na pleče slehernega posameznice, ki ga uporablja. Ženske bi tako morale odstreti enoglasni (androcentrični) mit ter kolektivno preoblikovati konceptualne sisteme s poudarkom na predrugačenju utečenih pojmovanj moškosti in ženskosti ter neseksističnem dojetanju posameznikov, družbenih odnosov, jezika in njegovih navezav na posameznike in skupnost.

8. PROTI NESEKSISTIČNIM JEZIKOVNIM STRUKTURAM TER NEDISKRIMINATORNI JEZIKOVNI RABI...

Feministične težnje za bolj ali manj radikalno reformo jezika so se pojavile skoraj sočasno z izidom slovitega prvenca Robin Lakoff. Avtorica, ki je prva množično popularizirala tezo, da je jezikovno izražanje žensk manj cenjeno kot moško, je izzvala pravi val predlogov jezikovno-govornih sprememb. Predvsem anglo-ameriške lingvistične teorije so se, bolj kot na strukturno in besediščno raven jezika, v reformah naslanjale na spremembe govora (in pisanja) posameznikov in

družbenih skupin. Tovrstne normativne prakse sprememb jezikovne rabe, kamor sodijo tudi raznovrstni asertivni treningi, Deborah Cameron (1995) kritično označi z izrazom verbalna higiena. Znotraj (celinskega) feminističnega diskurza se je, nasprotno, nezadovoljstvo nad jezikom v kontekstu družbenih spolov manifestiralo v težnjah po spremembi jezika kot sistema, in ne govornih navad njegovih uporabnikov. V tem kontekstu predlogi reform zadevajo predvsem možnosti manj seksistične rabe jezika ter vpeljavo neologizmov, s katerimi bi bile ženske in njihove izkušnje v jeziku celoviteje reprezentirane. Francoske teoretičarke spolne razlike pa predlagajo celo radikalnejše, metajezikovne spremembe, kjer bi jezik odražal tudi ženske izkustvene svetove ter (samo) njim lastno pomenskost. Kot ugotavljata David Graddol in Will Swann (v 1998: 170), je bilo veliko feminističnih predlogov jezikovnih reform v procesu »izvajanja« (če so do tam sploh prišli) podvrženih spremembam. Ne malo pa jih je bilo v kontekstih »moške« izkušnje (ne po naključju) redefiniranih, ideje o odpravi jezikovnega seksizma pa so bile pogosto že v procesu iskanja rešitev reform odpravljene kot nesmiselne in nepotrebne. Ker smo v diplomski nalogi najprej razčlenili teorije, ki se ukvarjajo z (verbalno) rabo obeh spolov, šele kasneje pa obravnavali problematične vidike spolnih reprezentacij in strukturnega seksizma v jeziku, bomo tudi pri podajanju predlogov in kritik neseksističnih reform jezika najprej predstavili t.i. verbalno higieno kot poizkus govornih reform spolov, kasneje pa nadaljevali z (meta)strukturnimi težnjami uvajanja neseksističnih sprememb jezika.

8.1 VERBALNA HIGIENA

Kot smo ugotovili že v poglavju o asertivnem treningu, so se kmalu po vzpostavitvi raziskovalnega področja o povezavah jezika in spola v angloameriškem prostoru pojavili tečaji, ki naj bi deprivilegirane skupine in posameznike »seznanili« z normami družbeno nagrajevanih in privilegiranih načinov govora (in pisanja). Od 80-ih let 20. stoletja je bila razširjenost tovrstnih tečajev tolikšna, da je po mnenju Deborah Cameron (1995) smiselno govoriti o pojavu t.i. verbalne higiene. Ta se odraža v »poplavi« člankov v (ženski) publicistiki, javnih nastopov ekspertov, tečajih samozavestnega govora, video projekcijah, radijskih pogovornih oddajah, seminarjih in delavnicah na temo izboljšanja komunikacijskih sposobnosti. Vsa ta ponudba je skoraj čez noč preplavila (predvsem angloameriške) trge ter v prvi vrsti ženskam ponujala nepregledno množico nasvetov za reševanje domnevnih hib v njihovem govoru, konfliktov v pogovoru z moškimi in

boljšo samoprezentacijo v različnih situacijah⁹. Te zelo konkretne lingvistične prakse, ki naj bi ženske učile samozavestnejšega, jasnejšega, »racionalnejšega« in odločnejšega sporazumevanja, pa so zanje samo na videz emancipatorne. Četudi se ženske danes ekonomsko, socialno in pogosto tudi čustveno neodvisne od moških, se na prelomu tisočletja število medijev, ki jim »delijo« nasvete, kot ugotavlja Deborah Cameron (1995: 170–172), ne more meriti z nobeno dobo poprej. Priporočila glede rabe jezika so tako le del nasvetov o večni potrebi po preobrazbi (in nadzoru) žensk.

Po mnenju avtorice (Cameron 1995: 182) je celotna karierno orientirana verbalna higiena utemeljena na krožnem in seksističnem pogojevanju, ki ne glede na njihova realna dejanja, ženske pojmuje kot neustrezne in neenakovredne posameznice. Podatki raziskav, po katerih so ženske v izražanju v javni sferi manj neposredne in samozavestne govornice kot moški, so združeni s stereotipom o ženskah kot manj učinkovitih govornicah v vseh javnih kontekstih. To pa je vodilo k nelogičnim zaključkom, da je neasertivnost sama po sebi znak neučinkovite komunikacije. Takšne ideje so po mnenju Deborah Cameron del tipičnega seksistično mišljenja, ki norme »primernosti« definira na podlagi moškega vedenja, kriterije »neprimernosti« pa išče v »ženskem« vedenju. Skratka, jasen primer dvojnih standardov.

V sodobnem času, ko so tradicionalne definicije spolov postavljene pod vprašaj, se je razvila skoraj splošna obsesija s problemom spolne razlike, ki se nanaša na vprašanje, koliko in katera vrsta razločevanja in omejevanja žensk od moških je sploh zaželena. V tem kontekstu tudi emancipatorne politike pogosto še nimajo razjasnenih ciljev. Feministični asertivni trening je na primer zavrnil stare stereotipe o sprejemljivi ženskosti, hkrati pa ohranil »moške« vrednote, kot so hierarhija, tekmovalnost, agresivnost, neosebnost, krepost ipd. Verbalna higiena ima tako v jedru korporativnega kapitalizma dvoumno obliko, saj ženskam glede karierne uspešnosti svetuje, naj se v govoru zgledujejo po »moških« vrednotah, ker obnašanja v skladu s stereotipno ženskostjo v javnem svetu niso jemali resno. Na družbeni ravni pa utegne biti asertivnejše vedenje žensk, kot smo že poudarili, etiketirano kot neženstveno, odklonsko in ogrožajoče.

⁹ Verbalna higiena se s svojimi lingvističnimi nasveti ženskam po mnenju Deborah Cameron (1995: 172) spaja s fantazijami v potrošniški družbi, ki svojo dialektiko gradi tako na želji: »Da bi bila lahko tako lepa, uspešna,...« kot tudi na krivdi: »Zakaj nisem tudi jaz tako lepa, uspešna,...«. Tvrstne fantazije so se pri mnogih sodobnih ženskah sprevrgle v način življenja s stalnim stremljenjem k pogosto nedosegljivim idealom.

Kot poudarja D. Cameron (1995: 184) so moški »boljši« govorniki v javni sferi politike, industrije, izobraževanja ter strokovnih področjih zgolj zato, ker imajo bistveno daljšo tradicijo delovanja v njih, ta področja so tudi sami ustanovili in jim določili pravila delovanja. Z vstopom v javno sfero so se morale ženske prilagoditi zgodovinsko vzpostavljenim moškim pravilom, prisiljene pa so bile sprejeti tudi njihove forme izražanja (t. i. »power dressing«). Kljub celovitemu preoblikovanju verbalnega in neverbalnega vedenja, pa bodo ženske še vedno Drugi spol. In če uspeh moških ne izvira iz družbeno »primernejšega« vedenja, pač pa je pogojen z njihovim spolom, so nasveti ženskam, da naj govorijo bolj v slogu moških zanje že v naprej porazen (Cameron 1995: 183–185).

S prevzemanjem določenih govornih norm nezavedno konstruiramo identitete, obenem pa prispevamo tudi k lingvističnim zaznavam drugih ljudi, ki si preko sporazumevanja ustvarjajo predstave o nas. Prav zato je ena od pomembnejših dobrih lastnosti verbalne higiene ravno usmerjanje pozornosti k postopkom konstitucije identitete v vsakodnevni lingvistični praksi. To po mnenju Deborah Cameron (1995: 208) omogoča refleksijo trenutnih identitet in omogoča predstavljanje njihovih možnih alternativ. Vrlina tovrstnih priročnikov za samopomoč je nedvomno tudi ta, da ženske svoje izkušnje in težave jemljejo resno ter s tem sporočajo, da se ne gre pasivno vdati v usodo. Kljub tem dobrim lastnostim pa ne zagotavljajo koherentne politične analize sedanjosti ter jasne vizije prihodnosti, kjer bi bili predlogi sprememb uresničljivi, alternative vrednote pa bi lahko tudi dejansko postale kolektivne norme. Gre za diskurz, ki sicer izpostavi nezadovoljstvo žensk, a hkrati ne analizira sistemskih vzrokov zanj. Je diskurz, ki utrjuje, a ne izzove obstoječih predstav o spolu, hkrati pa ponuja predloge o uporabi jezika, ki so oddaljeni od težav in kompleksnosti dejanskih družbenih interakcij žensk (1995: 209–210). Verbalna higiena na nek način kodificira predhodno obstoječe predstave o razlikah med moškim in žensko, s čimer utrjuje prepričanje, da je odnos med spoloma zaradi razlik občasno nujno konflikten. Na ta način dobijo tudi ustaljeni stereotipi (kvazi) znanstven pečat. Kot ugotavlja Deborah Cameron (1995: 206–207), mnogo del s področja jezikovnega svetovanja ženskam, poleg tratenja časa, spodkopavajo samozavest, seksizem pa podkrepijo z novimi stereotipi, ki govor žensk trivializirajo ter jih na ta način (posredno) le še bolj diskriminirajo.

Celoten sklop jezikovnih praks in tečajev verbalne higiene kljub izhodiščnim spolno emancipatornim prizadevanjem ne ponuja zadovoljivih rešitev, ki bi ženskam zagotavljale enakopravnejšo, neseksistično komunikacijo. Kot opozarja Mary Crawford (1995: 178), jezikovni nasveti verbalne higiene zapostavljajo družbeno strukturiranost interakcij. Kateri načini govora so

v družbi zaželeni in pojmovani kot »norma«, komu se svetuje, da se jih priuči, kateri govorni stil je dojet kot odklonski, neracionalen ter podrejen in komu je »svetovano«, da posnema govorni slog Drugega, da bi se na ta način bolje vklopil v družbo, so vprašanja, ki jih je težko pojasniti z »naravnimi« razlikami med spoloma. Prakse, ki zanemarjajo družbeno strukturo in vzroke za neenakost žensk iščejo v njihovih jezikovnih hibah zunaj družbene hierarhije med spoloma, le še nadalje legitimirajo seksistične jezikovne forme in mizogine govorne stile (Henley in Kramarae v Uchida 1998: 289). Kot opozarjajo kritiki praks verbalne higijene, so razlike v družbeni »uspešnosti« načinov govora obeh spolov prej izraz kot vzrok za strukturno neenakost med spoloma. Ta je, kot smo videli, v veliki meri »vpisana« v jezikovne strukture, zato se bomo v nadaljevanju osredinili na predloge, ki potencial v boju proti spolni diskriminaciji vidijo v izkoreninjenju seksizma na ravni jezika.

8.2 STRUKTURNE REFORME JEZIKA

O perspektivah in težavah boja proti seksizmu v jeziku smo nekaj že zapisali. Za razliko od praks verbalne higijene, ki lahko pri posameznikih vodijo do pozitivnih sprememb v relativno kratkem času¹⁰, je izkoreninjenje seksističnih jezikovnih form dolgotrajen proces, ki pa ima lahko pozitiven vpliv tudi na odpravo seksizma na širši družbeni ravni. Seksistični jezik več kot očitno odseva družbeno strukturo, zato ni samo lingvistični, pač pa družbeni problem. S seksizmom in z androcentričnimi vrednotami prežeta družba deluje zaviralno na jezikovne reforme, ki si prizadevajo za enakopravnejše reprezentacije žensk na ravni jezika. Ker je jezik vselej vpet v družbeni kontekst, vpeljava »nevtralnih«, spolno nezaznamovanih izrazov še zdaleč ne zagotavlja tudi njihove nevtralne in neseksistične uporabe. Redefiniranje ali celo spreobračanje pomena pogosto deluje popolnoma neodvisno od nameravanih ali zaželenih rab besed¹¹, saj seksistične vrednote v družbi vplivajo tako na pomen novih besed kot tudi na besede, ki v jeziku že obstajajo. Zato vpeljava neseksističnih izrazov v jezik samo po sebi še ne vodi tudi do neseksistične rabe (Ehrich, King 1998: 167).

¹⁰ Pri tem imam v mislih predvsem karierno uspešnost, ki ženskam nudi možnost vsaj ekonomske neodvisnosti

¹¹ V Veliki Britaniji in v ZDA je tako Nova desnica popolnoma namensko uporabila strategijo redefiniranja in prisvajanja terminov, ki jih je uvedla levica z namenom delegitimiranja, banaliziranja ali celo vulgariziranja antiseksističnih in antirasističnih tem.

Od česa je torej odvisen uspeh reform, ki si prizadevajo za odpravo seksizma iz jezika? Ker so pomeni družbeno konstituirani, Susan Ehrlich in Ruth King (1998: 168) menita, da je za uspešnost jezikovnih reform, ki zadevajo spol, nujna podpora govorne skupnosti, ki je zavezana odpravi seksističnih praks. Če se torej težnje po jezikovnih reformah pojavijo znotraj konteksta večjih družbenopolitičnih iniciativ po izkoreninjanju seksističnih praks, bodo imele veliko večje možnosti za uspeh, kot pa če bi se pojavile v seksističnem družbenem okolju. Avtorici tudi ugotavljata, da je prvi korak na poti do uspešnih reform jezika konsenz znotraj skupine (v našem primeru znotraj skupine družbeno zavednih žensk), ki predlaga spremembo o tem, da je inovacija primerna za (neseksistično) rešitev. Naslednji korak, ki ga navajata, zadeva razvoj neseksističnih jezikovnih smernic z uspešno vključenimi spremembami. Končno pa je za uspešno izvajanje neseksističnih jezikovnih oblik bistvena tudi podpora jezikovne skupnosti, saj je sovpadanje jezikovnih reform s širšimi družbenopolitičnimi cilji bistveni dejavnik v njihovi uspešnosti (Ehrlich, King 1998: 168–169).

Bill Labov (v Ehrlich, King 1998: 167) se je lotil analize družbenega statusa skupine, ki si prizadeva za jezikovno spremembo ter preučil njen vpliv na jezikovne spremembe. Ugotovil je, da v primerih, ko so nosilci jezikovne spremembe skupine z nižjimi statusnimi položaji v govorni skupnosti, pripadniki skupine z višjo družbeno močjo preko različnih institucij govorne skupnosti praviloma stigmatizirajo spremenjene jezikovne oblike. Kot idejo nadalje razvijata Susan Ehrlich in Ruth King (ibid.), je uspeh na spol vezanih jezikovnih reform odvisen tudi od stopnje podpore, ki jo skupine z visoko družbeno močjo izkazujejo neseksističnim idejam: če te ne podpirajo neseksističnih vrednot, bodo sleherne lingvistične novosti stigmatizirane. Kot primer navajata poizkus vpeljave naziva »Ms« v angleški jezik, ki bi analogno z moškim nazivom »Mr« namesto specifičnega naziva »Miss« za neporočeno in »Mrs« za poročeno žensko pred njenim imenom ženskam omogočal, da bi bile percepirane kot osebe »same na sebi«, brez poudarjanj relacij z moškim spolom. Čeprav je od uvedbe predloga minilo že 40 let, izraz »Ms« do danes ni nadomestil ustaljenih nazivov, ki ženskam določajo statusno vlogo. Predlogu je bila nenaklonjena tako širša javnost kot tudi mediji in oblast. Lektorska politika v tiskanih medijih je izraz pogosto dovoljevala le v primerih, ko se je naslovljena ženska z njim strinjala ali pa je bilo iz konteksta razvidno, da je ženska poročena oz. samska. V Veliki Britaniji se je izraz ponekod prijel celo kot označevalec statusa ločenih žensk in je kot tak v »širši« izbiri nazivov pred imenom njihovo razmerje do moških le še bolj specificiral.

Ob hitrem pregledu pogojenosti uspešnosti jezikovnih reform z družbenim kontekstom se bomo za konec pomudili še pri vsebinskih nastavkih reform, ki v svojih zahtevah izstopajo od »skromnih« predlogov slovniciarjev in jezikoslovcev, ki bi spreminjali »le« seksistične izraze ali določene jezikovne forme. Avtorice, ki idejno izhajajo predvsem iz francoskega feminizma spolne razlike (Luce Irigaray) in/ali iz radikalnega feminizma, predlagajo bistveno radikalnejše, »metajezikovne« reforme jezika. Svoje predloge gradijo na tezi, da so ženske prisiljene uporabljati jezik, ki jim ni lasten in ki ga zato ne morejo vselej uporabiti za pristno izražanje svojih izkušenj. Ker so bile zgodovinsko izključene iz produkcije javnih diskurzov, so svet prisiljene videti skozi moške oči (Goddard, Mead Patterson 2000: 75). Radikalna feministka Dale Spender predlaga, da bi bilo preko jezika potrebno ustvariti realnost, ki bi bolj verodostojno reprezentirala ženski pomenski svet, od koder bi se ženske lahko osvobajale od svojega molčečega stanja. Meni, da bi bilo potrebno spremeniti tudi v jezik vpisana semantična pravila, ki moške reprezentirajo pozitivno in ženske negativno. Jezik bi bilo po njenem mnenju potrebno osvoboditi moškega nadzora ter ob tem ustvariti novo »feministično realnost«, kjer vodilo ne bi bila več »enoplastna«, moška realnost pač »večplastna« realnosti, ki bi izkušnjam dovoljevala pluralno percepcijo. Če bi bil ženskam »dodeljen glas«, se bi okrepili tudi žensko usmerjeni pomeni, nadvlada moških pa bi na ta način postopoma izgubljala svojo legitimnost. Z vpeljavo lastnih pomenov v jezikovni sistem, bi se tako uprle moški moči (Speer 2005: 40–41).

Po mnenju teh teoretičark je eden temeljnih problemov žensk ta, da so »zunaj vidnega polja«, odsotne v zgodovini, v mitologiji, v jeziku. Kot razmišlja Luce Irigaray (1997: 119–121), je bil filozofski subjekt zgodovinsko vedno moški, ki je vse ostalo zvedel na razmerje s samim sabo, na dopolnilo, na projekcijo sebe. Tako že stoletja obstaja samo en model oz. ideal: enotni Moški, zato je v vseh družbenih sistemih ženska kot Drugi vedno drugi istega in ne realno Drugi. Drugi ni niti slovnično niti semantično nevtralen, zato tudi ni mogoče na enak način uporabljati iste besede za označevanje moškega in ženskega, pa čeprav je v filozofiji, politiki in religiji ravno taka praksa. Če drugi ni opredeljen s svojo dejansko realnostjo, je seveda zgolj neki drugi jaz in ni realna druga oseba. V tem primeru resnično ne gre za drugega, ampak istega: manjšega, večjega, enakega kot jaz (Irigaray 1997: 116).

To spolno nerazlikovanje se odraža tako v jeziku kot v jezikovnih reprezentacijah, vendar ni prepoznano, ker ženska drugačnost ni bila nikoli simbolizirana. Da bi torej izstopili iz zelo vplivnega modela enega, je po mnenju avtorice potrebno preiti k dvema, ki sta realno različna. Kot

razmišlja Luce Irigaray (ibid.) se izkoriščanje med spoloma dogaja v razliki med njima, zato se mora v razliki tudi razrešiti. Ker sta spola dva, morajo postati ženske tudi realno Druge in kot take nezvedljive na moški subjekt. Izpostavitev dveh iz množstva, drugega iz istega bi suspendiralo avtoriteto Enega: moškega, očeta, vodjo, enega boga, enotno resnico. Ker človeštvo sestavljata dve različni subjektivni identiteti z njima lastnima objektivnostima in cilji, je po mnenju Luce Irigaray nepojmljivo, da ženska identiteta v javnem življenju skoraj ne obstaja. Identiteta žensk je bila stoletja opredeljena le v odnosu do družine, a ker človeški rod ni samo razmnoževalec vrste, ženske nič ne zadržuje, da ne bi imela hkrati pravice tudi do svobode in (neandrocentrične) identitete (Irigaray 1995: 79, 103).

Falogocentrizem ženskost omejuje na simbolno brezpomenskost, zato se feministični upor proti njem po mnenju Rosi Braidotti (1998: 62–63) kaže v obliki ponovnega ovrednotenja razsežnosti materinskega kot mesta krepitev žensko usmerjenih genealogij. Tu pa zopet nastopi moč jezika, v katerega so vkovani kulturni pomeni in vrednote. »Strateška pomembnost govora in jezika se lahko uporabita za dosego višje stopnje kulturne dozorelosti, višje stopnje družbene pravičnosti« (Irigaray 1995: 30).

Ženskam je v ta namen potrebno ponovno najti genealogije, jim dodeliti jezik, podobe, predstave, ki jim pripadajo: na ravni jezika, kulture in na ravni same religije. Pri konstituciji ženskih simbolnih reprezentacij so pomembna vprašanja posebnosti ženskega sveta, ki je drugačen od moškega v razmerju do jezika, v razmerju do telesa, do dela, narave in sveta kulture (Irigaray 1997: 119–121). Luce Irigaray (1995: 20) pravi, da bo imel pri konstituciji neodvisne ženske subjektivnosti ključno vlogo prav jezik, vendar zahteva osvoboditev falogocentričnih pomenov iz jezika takšno jezikovno rabo, ki ni podvržena določilom, s katerimi bi se spolna razlika zmanjševala ali celo izničevala. Vendar meni, da se »Družbena pravičnost, predvsem v obravnavanju spolov, ne more uresničiti brez spremembe zakonitosti jezika ter konceptov resnic in vrednot, ki vzdržujejo družbeni red« (Irigaray 1995: 20).

Francoski krog feministk, ki se je izoblikoval na teoretskih osnovah filozofije spolne razlike, vidi v jeziku emancipatorni potencial. V jezik bi lahko ženske vtakale novo pomenskost, ki bi temeljila na ženskih izkustvenih svetovih ter zavezništvi med njimi, sam jezik pa bi tudi na strukturni ravni izražal žensko subjektiviteto. Poleg neologizmov, ki bi neposredno zrcalili žensko subjektiviteto (izrazi čustvenih stanj, materinstva, razmerij med materjo in hčerjo, sestrama ipd.), predlagajo tudi

reforme, ki bi ženski spol zaznamovale na slovnični ravni, torej v novih zaimkih in npr. spolnih zaznamkih glagolov. Tu namreč ženski spol pogosto izpade iz jezikovnih opisov, ker na strukturni ravni jezika vselej dominira moški spol.

Francoske teoretičarke, ki s feminističnega vidika opozarjajo na jezikovni seksizem in androcentrizem, se ukvarjajo predvsem s filozofsko zasnovo ženske subjektivitete, za katero menijo, da bi se lahko s pomočjo jezika končno osamosvojila od večno univerzalne moške subjektivitete. Prej kot neke konkretne jezikovne rešitve opozarjajo na jezikovne potrebe žensk, ki so v marsičem specifične in drugačne kot moške, zato jih obstoječe jezikovne forme pogosto ne morejo zadovoljiti. Predlogi jezikovnih reform teoretskega kroga Luce Irigaray pa so v svojih nastavkih še zelo neaplikativni. Ob predlogih jezikovnih sprememb se je namreč potrebno zavedati, da ideje neseksističnih, bolj ginekokratskih jezikovnih oblik in besed v končni fazi realizirajo jezikoslovci/-ke in slovničarji/-ke. Kot bomo videli, pa tudi ti niso zadnja avtoriteta pri uvajanju jezikovnih reform, saj na oblikovanje jezika vpliva več družbeno-jezikovnih silnic.

Vsaka jezikovna novost ali (strokovno) predlagana sprememba se ovrednoti znotraj jezikovne kulture danega jezika, ki novost in njeno rabo v širši jezikovni skupnosti bodisi podpira bodisi zavrača. Ob tem pa se je potrebno zavedati, da se tudi znotraj jezikovne kulture pojavljajo različne tenzije glede jezikovnega razvoja. Če se osredinimo na primer slovenskega jezika, Monika Kalin Golob (1996: 151) ugotavlja, da obstajajo tri jezikovnokulturne smeri: prva jezikovni razvoj usmerja k ljudskemu govoru ter skuša slovenščino ohraniti čisto in samorodno; druga smer vidi jezik kot družbeno dejstvo in ga popolnoma odpira razvoju na vseh funkcijskih področjih; tretja smer pa je tista, ki ob spoznanju, da je jezik družbeno dejstvo, upošteva tudi posebne zgodovinske okoliščine, ki so vplivale na njegov razvoj in mu dale vlogo vrednote. Če sta zadnji dve smeri spremembam jezika naklonjeni, pa jim prva izrazito nasprotuje, same reforme jezika pa so tudi zaradi razhajanj v pogledih strokovnjakov glede razvoja jezika pogosto dolgotrajen proces. Gledišče, ki glede razvoja jezika vztraja na t. i. jezikovnemu purizmu ter je proti kakršni koli strokovnim spremembam, že desetletja zavira tudi reforme, ki bi jezik približale vrednotam spolno enakoprave družbe. A tudi takrat, ko v strokovnih krogih pride do konsenza glede reform, je šele širša jezikovna skupnost tista, ki v končni instanci odloči, ali se bo predlagana jezikovna sprememba »prijela« ali ne. Ker je jezik »živ« sistem, je torej pri njegovi sleherni spremembi bistven predvsem večinski odziv uporabnikov jezika.

Susan Ehrlich in Ruth King (1998: 174) sta ob analizah poizkusov uvedb neseksističnih jezikovnih form zabeležili številne ovire na poti do celovito neseksističnega jezika. Kot opažata, naj bi jezikovne reforme v prvi vrsti izzivale »naraven« red stvari. Nasprotniki sprememb namreč svoje ideje pogosto podpirajo z argumenti, da so družbene prakse, vključno z jezikom, utemeljene v naravi. V tej luči je pri vprašanjih spolne emancipacije vpliven antifeministični diskurz, ki se idejno pogosto napaja v biološkem determinizmu. Ta se pri zatiranju žensk v pretežni meri sklicuje na žensko »naravno« reproduktivno funkcijo, s čimer opravičuje celoten niz družbenih praks, ki zatirajo ženske. Ker je za zagovornike antifeminističnih diskurzov tudi jezik odraz »naravnega« reda, naj bi bile tudi jezikovne prakse, ki ponižujejo in omalovažujejo vlogo žensk, v funkciji »naravnega«.

Kot drug sklop predsodkov do jezikovnih sprememb v kontekstu neseksizma avtorici navajata sklicevanje na »izvorno« čistost, bogatost in elegantnost jezika, ki bi z jezikovnimi reformami nujno izgubil svoje »notranje« kvalitete in »naravno« jezikovno lepoto. Jezik je v tem smislu pojmovan kot nespremenljiva in stanovitna entiteta, zato je seksizem nemalokrat opravičen z navajanjem njegovih korenin v zgodovini jezika¹² oziroma s sklicevanjem na »večinske« pomene iz slovarja¹³. Jezik po teh pojmovanjih ni opredeljen kot rezultat specifičnih družbenih in zgodovinskih kontekstov, pač pa kot v temeljih »večno enak« sistem, ki je (podobno kot družbene vloge moškega in ženske) reprezentiran kot statičen, nespremenljiv in »naraven« (Ehrlich, King 1998: 174–174).

Učinki jezikovnih reform v smeri večje enakopravnosti spolov še zdaleč niso takojšnji in v celoti učinkoviti, zato je pot do jezika, ki bi izražal in omogočal enakopravne možnosti sporazumevanja za oba spola še dolga. Čeprav se zdijo jezikovne reforme pogosto preveč malenkostne, da bi lahko na strukturni ravni vplivale na enakopravnejše odnose med spoloma, pa posameznike vendarle opozarjajo, da je jezik diskriminatoren do žensk ter da je vztrajanje na obstoječih jezikovnih formah in besedišču marsikdaj v popolnem nasprotju z upoštevanjem žensk kot polovice vseh

¹² V angleškem jeziku je na primer zavračanje reform pogosto opravičevano z navajanje primerov iz (mrtvega) anglosaksonskega jezika, kjer je izraz »man« (ki v ang. jeziku pomensko označuje tako moškega kot tudi človeka) pomenil samo človek oz. oseba, zato koreninam angleškega jezika ni mogoče očitati seksizma.

¹³ S. Ehrlich in R. King (1998: 174) navajata primer za angleški izraz »man«, ki ima v slovarju 25 definicij. Od teh je 6 spolno specifičnih, 19 pa spolno nespecifičnih, zato naj bi bila uporaba te besede za označevanje občečloveškega neseksistična, ker je tudi večina slovarskih pomenov spolno nespecifičnih.

uporabnikov jezika. S poizkusi uvajanja reform je postal jezik eden od pomembnih področij pojasnjevanja družbene neenakosti. Susan Ehrich in Ruth King (1998: 170) menita, da bi se z večjim zavedanjem različnosti možnih jezikovnih rab, ki usmerjajo naše miselne procese, na lažji način odvadili patriarhalnih načinov razmišljanja, zato je iskanje rešitev za jezik, ki ne bi »zapostavljal« ali celo omalovaževal nobene družbene skupine naloga, ki bi morala biti vselej na družbeni prioritetni listi.

9. SKLEP

Prvi zapisi o povezovanju spola in jezika segajo že v 16. stoletje, vendar so vsebinsko vse do 70-ih let 20. stoletja ženskam zapovedovali primerne oblike govornega vedenja ali pa so se osredinili na iskanje razlik v govoru obeh spolov, kjer je potrebno poudariti, da so bili vsi tovrstni zapisi skoraj brez izjeme seksistični. Hipotezo o vzročni povezavi med jezikom in družbeno konstitucijo hierarhije med spoloma so študije prvič preverjale šele po 2. valu feminizma v 70-ih letih 20. stoletja. V zadnjih 40-ih letih je pogosto interdisciplinarno preučevanje razmerja med spolom in jezikom daleč preseгло svoje feministične okvirje. Nekatere monografije so zaradi svoje preproste, spolno binarne strukture postale celo prodajne uspešnice, ki vse do danes oblikujejo javna pojmovanja spolov, »ženskih« in »moških« načinov govora ter vzrokov za konflikte med spoloma.

Jezik je sredstvo človekovega urejanja, razvrščanja in upravljanja sveta ter obenem osnova za oblikovanje in izražanje družbene identitete. Način, na katerega dojemamo svet okoli nas je v veliki meri odvisen od jezika. Od strukturalizma naprej pa jezik ne velja več za nevtralno in nespremenljivo sredstvo reprezentacije sveta. Besede tako niso linearen odsev »realnosti«, niso pa tudi popolnoma arbitrarne označbe brez povezav z realnostjo. V jezik vpisani kulturni pomeni tvorijo zemljevide pomenov, ki predstavljajo ključne pomene v družbi v danem zgodovinskem obdobju, na ravni konotacije oz. kulturnih pomenov pa se izvaja tudi legitimacija obstoječih družbenih razmerij moči. Na ta način normiran jezik je tako popolnoma arbitrarna oblika reprezentiranja realnosti, ki znotraj svojih zemljevidov pomenov jezikovnim uporabnikom oblikuje oz. vsiljuje pogled na svet. Ker svet spoznavamo preko besed, ki predstavljajo koncepte objektov, tudi slovnična kategorija spolov ni ločena od splošnih pomenov družbenih spolov in razmerij moči med njima. Če torej obstaja jezik s seksističnimi slovničnimi strukturami in besediščem, bodo tudi percepcije spolov in njihovih vlog in pomena v družbi seksistične.

Raziskave, ki svoj topos usmerjajo na spol v navezavi na jezik, lahko razdelimo na dve skupini. Anglosaksonska veja študij v pretežni meri raziskuje uporabo jezika glede na spol. Te, večinoma sociolingvistične raziskave, proučujejo spolnospecifične načine govornega in pisnega izražanja, medtem ko druga, »celinska« veja raziskav svoje zanimanje osredinja predvsem na reprezentacije spola znotraj jezika kot sistema. Pri opozarjanju na jezikovni seksizem se tako osredotočajo predvsem na slovnične oblike in besede, ki označujejo bodisi moški bodisi ženski spol.

Študije spolnospecifičnih govornih slogov so konceptualno po večini izhajale iz t.i. pristopa spolnih razlik. Ta je že v izhodišču predpostavljala temeljne razlike v verbalnem izražanju obeh spolov. Robin Lakoff, pionirka v znanstvenem proučevanju razmerij med jezikom in spolom ter utemeljiteljica t.i. deficitarnega modela razlik med spoloma v svojem znanstvenem delu zvesto zasleduje preverjanje zdravorazumskih stereotipov o izražanju žensk in moških. Njene teze o omahljivem, nesamozavestnem, pretirano vljudnem ter s preveč vprašanji podprtem govoru žensk so predvsem v ZDA povzročile množičen pojav t.i. asertivnih treningov, ki naj bi ženskam in ostalim deprivilegiranim skupinam »približali« odločen, samozavesten, racionalen ter v družbi visoko vrednoten govor, ki naj bi bil sicer blizu govoru privilegiranelega belega moškega srednjega razreda.

Model dominacije kot naslednji teoretski model interpretacij jezikovnih razlik med spoloma pojmuje jezik kot sredstvo dominacije moških nad žensk. Dale Spender, predstavnica tega modela trdi, da so moški instrumentalizirali jezik za ohranjanje lastne moči, saj so imeli skozi zgodovino edini dostop do oblikovanja njegovega besedišča in slovničnih form. Ženska realnost ostane v tem falogocentričnem sistemu neizražena, zato so se prisiljene izražati v jeziku, ki je seksističen in hkrati tuj njihovim izkustvenim svetovom. Če so bila osemdeseta leta 20. stoletja pod vplivom teorije Dale Spender prežeta z iskanjem temeljev družbenega seksizma v jeziku, je glavni tok teoretizacij v devetdesetih letih z apolitičnim modelom kulturnih razlik med spoloma ponujal spravljivejše note v proučevanju govornih stilov obeh spolov. Tudi v širši javnosti izjemno priljubljeno delo Deborah Tannen je namreč vzroke za nesporazume v sporazumevanju obeh spolov utemeljevalo z univerzalnimi, z zgodnjo socializacijo pogojenimi razlikami med obema spoloma. Spola tako zaznamujeta različna, a enako veljavna govorna sloga, kjer naj bi ženske stremele k sodelovanju in intimnosti, moški pa naj bi v sporazumevanju težili k tekmovalnosti in uveljavljanju svoje statusne vloge.

Mnogo študij iz pristopa spolnih razlik je preseglo okvirje ozkega znanstvenega zanimanja, kljub širši družbeni priljubljenosti raziskav pa lahko pristopu očitamo številne teoretsko-metodološke pomanjkljivosti. Študije znotraj predstavljenih modelov zapostavljajo družbeni kontekst jezikovne rabe, jezik pa pojmujejo kot objektivno refleksijo sveta in posameznikovih misli. Te raziskave se pogosto bolj kot na dejanske podatke navezujejo na analitična predvidevanja, ki so velikokrat prirejena za potrebe raziskovalnih vprašanj. Esencialistično pojmovanje spolne identitete je verjetno bistven razlog za splošno priljubljenost omenjenih študij, hkrati pa temeljna pomanjkljivost pristopa. Pojmovanje spola kot neodvisne spremenljivke in strogo dualističnega bistva, ki določa bodisi »moški« bodisi »ženski« govorni slog, nujno spregleda govorne variacije znotraj kategorije žensk in moških, obenem pa zanemari dejstvo, da spol ni dana, pač pa ustvarjena entiteta.

Poleg epistemološko-znanstvenih ugovorov je potrebna tudi kritika, ki zadeva apolitičnost takšnih raziskav ter ponujenih rešitev zanje. Le malo strategij znotraj pristopa razlik se namreč osredotoča na vprašanja moči, statusa in dominacije. V tej luči se namreč ne zdi verjetno, da se bo institucionalni seksizem rešil s tečajem uspešnejšega komuniciranja. Težko je tudi verjeti, da so restriktivne delovne priložnosti žensk, sistemski problem njihovih nizkih plač ter slabi zgledi napredovanja posledica bodisi ženskega govora bodisi njihovih dejanj. Še manj je verjetno, da bi bilo mogoče neenakosti v javni sferi izravnati z nekaj urnim tečajem asertivnega treninga. Neasertivnost govora žensk ter njihova molčečnost v (javni) sferi ni nepomemben problem, vendar bi lahko predpostavljali, da je morda le predimenzioniran izum, katere glavni namen je zapostaviti ostale, strukturne vzroke neenakosti med spoloma.

Nasprotnost med moškim in ženskim spolom je eden temeljnih dualizmov Zahodnega sveta. Vendar pa je vztrajanje na esencialističnem prepričanju, da obstaja nespremenljiv, bazičen niz lastnosti, ki določa spolno identiteto, v sodobnem družboslovju povečini preživelo konceptualiziranje. Od Simone de Beauvoir, preko poststrukturalizma, teorije Judith Butler ter etnometodologije naprej se spolno entiteto pojmuje kot kompleksen in fluiden konstrukt, ki nastaja skozi interakcije in performans ter se vsakodnevno konstituira. V tem kontekstu so preživete tudi študije, ki raziskujejo, kako apriorno določene spolne kategorije in hierarhija med njima vpliva na rabo jezika. Bolj smiselno je »obratno« proučevanje, torej proučevanje načina, na katerega jezik vpliva na konstituiranje spolne identitete in hierarhije med spoloma. Norme, ki regulirajo spolna

razmerja in določajo ženskost in moškost, se v pomembni meri naslanjajo tudi na jezikovno rabo. Pri tem William Jones ugotavlja, da so bile norme za ženski govor vedno bolj eksplicitne kot tiste za moškega. Te pa niso fiksna določila, pač pa se s kulturo, časom in celo družbenim slojem spreminjajo. Tako so (bile) tudi konvencije »damskega« govora ter prototip pokorne in poslušne ženske sogovornice normativni konstrukti specifične zgodovinske dobe, ki bi bili lahko, čeprav se sklicujejo na »naravnost« in tradicijo ustaljenih spolnih vlog, vsebinsko popolnoma drugačni.

Luce Irigaray trdi, da se »vstop« v patriarhalne matrice in simbole zgodi preko jezika. Če se torej hierarhija med spoloma konstituira tudi preko jezika, ob tem ni nepomembno, kako so razmerja med spoloma izražena v samem jeziku. Feministične kritike jezika opozarjajo, da je jezik prežet s seksizmom, ki naturalizira specifično androcentične pomene. Jezikovni seksizem je vpet v semantiko jezika, ki se izraža v seksualizaciji (in vulgarizaciji) besednih označevalcev žensk ter v univerzalizaciji primarno moških izrazov, ki se uporabljajo za označevanje ženskega spola, vpet pa je tudi v slovnične strukture ter, bolj subtilno, v splošne načine govorjenja in mišljenja. Če na jezik gledamo kot na zgodovinsko vzpostavljen kulturni konstrukt, postane jasno, da imajo seksistične forme svoje korenine v dejstvu, da so bili postavljavci slovničnih in semantičnih jezikovnih norm do nedavnega izključno moški. Ženske v preteklosti niso imele dostopa do izobraževanja, še manj pa so bile vključene v procese oblikovanja slovničnih pravil, zato so si moški z večstoletnim konstituiranjem androcentičnih semantičnih pravil tudi s pomočjo jezika naturalizirali svojo privilegirano družbeno pozicijo. V sintaksi tako večinoma prevladuje moški spol, ženski pa je na ravni slovničnih struktur le označevalec drugega reda. S tem ko moški spol »ustoličimo« na mesto generičnega, univerzalnega spolnega označevalca, ne le da postavimo en spol nad drugim, pač pa posledično iz jezika izbrišemo ali pa vsaj zakrijemo delovanje, aktivnosti, izkušnje in perspektive žensk. Hierarhiziranje slovničnih spolov predstavlja ženskam identifikacijo z neenakovrednostjo, kar pa tvori le še en način konstituiranja družbene neenakosti.

Ker jezik ni neposredna preslikava naravnega, pač pa vsakodnevno uzakonjenje kulturnega reda, vprašanje jezikovnega izražanja in razumevanja ni le strokovno, pač pa tudi politično vprašanje. Ker so teorije, ki problematizirajo seksizem v jeziku sila raznovrstne, je tudi ponujenim rešitvam za njegovo odpravo težko najti skupni imenovalec. Novodobne raziskovalke in raziskovalci, ki so se osredinili na seksistične rabe jezika, so do rešitev, ki jih ponujajo asertivni treningi ter priročniki v kontekstu t.i. verbalne higiene večinoma kritični. Izpostavljanje (domnevnih) težav ženskega govora ter sporazumevanja med moškimi in ženskami ima namreč pogosto širše posledice od

individualnih nervoz in skrhanе samozavesti. Ko te »težave« vstopijo v polje javnega diskurza o spolu, lahko predstavljajo le še eno od (psevdoznanstvenih) razlag in opravičil za podrejenost žensk ter dodaten razlog za emancipatorno apatijo. Individualno reševanje komunikacijskih težav tako ne more prispevati k splošno egalitarnejšim jezikovnim praksam.

Slovnične in semantične reforme, ki bi jezik prenovile na strukturni ravni, bi utegnile dolgoročno ugodno vplivati tako na krčenje jezikovnega kot tudi splošno družbenega seksizma. Predvsem francoske teoretičarke spolne razlike predlagajo reforme, ki bi jezik koreniteje spremenile ter vanj ubesedile realnost, ki bi bolj kredibilno upoštevala ženski pomenski svet, s katerim bi se ženske lahko osvobajale od svojega molčečega stanja. Večino ostalih predlogov glede reform je manj drznih, kljub temu pa predlogi feministk nemalokrat naletijo na neodobravanje slovničarjev in jezikoslovcev, ki se ob tem sklicujejo na »naravni red« jezika, na njegovo izvorno »čistost« ter na ustaljenost jezikovnih praks, kar naj bi uvedba reform uničila. Ob predlogu (zanesenjaških) jezikovnih reform verjetno ni potrebno posebej poudarjati, da je pri slehernih spremembah kakršen koli idealizem odveč, saj je izkoreninjenje jezikovnega seksizma izjemno dolgotrajen proces, ki pa ne more uspeti brez splošne javne podpore odpravi seksizma tudi na družbeni ravni. Da zaključimo z motivacijsko noto, pa si velja zapomniti, da je: »Jezik moč, življenje in instrument kulture, sredstvo dominacije, a hkrati osvoboditve« (Angela Carter: Notes from the Front Line, v Burke, Crowley in Girvin 2001: 221)

10. LITERATURA

- Asner, Brian (1987): *A Summary of West's and Zimmerman's "Doing Gender."*
Dostopno na http://home.uchicago.edu/~btm1/prelim_05-06/Gender/West%20and%20Zimmerman%20-%20Doing%20Gender%20-%20Summary.doc (11. december 2007).
- Bahovec, Eva D. (1998): Feminizem in ambivalentnost: Simone de Beauvoir. *Delta, revija za ženske študije in feministično teorijo* 4(1–2), 29–40.
- Bakhtin, Mikhail (2001): Unitary Language. V Burke, Lucy, Tony Crowley in Alan Girvin (ur.): *The Routledge language and cultural theory reader*, 269–280. London, New York: Routledge.
- Beauvoir, Simone de (1999): *Drugi spol* vol.1. Ljubljana: Delta.
- Beauvoir, Simone de (2000): *Drugi spol* vol.2. Ljubljana: Delta.
- Braidotti, Rosi (1998): Koncept spolne razlike. *Delta, revija za ženske študije in feministično teorijo* (4), 59–72.
- Burke, Lucy, Tony Crowley in Alan Girvin (2001): Unity and Diversity of Language. V Lucy Burke, Tony Crowley in Alan Girvin (ur.): *The Routledge language and cultural theory reader*, 221–225. London, New York: Routledge.
- Butler, Judith (2004): *Težave s spolom : feminizem in subverzija identitete*. Ljubljana: ŠKUC.
- Black, Maria in Rosalind Coward (1998): Linguistic, Social and sexual relations: A Review of Dale Spender's *Man Made Language*. V Deborah Cameron (ur.): *The feminist critique of language: a Reader*, 100–119. London, New York: Routledge.
- Cameron, Deborah, ur. (1998): *The feminist critique of language : a Reader*. London, New York : Routledge.
- Cameron, Deborah (1998) Lostin Translation: Non-sexist Language. V Deborah Cameron (ur.): *The feminist critique of language : a Reader*, 155–164. London, New York: Routledge.
- Cameron, Deborah (2000): *Good to talk? : living and working in a communication culture*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.
- Cameron, Deborah (2003): *Verbal hygiene*. London, New York: Routledge.

- Crowley, Helen in Susan Himmelwelt, ur. (1992): *Knowing Women. Feminism and Knowledge*. Cambridge: Polity Press, The Open University.
- Coward, Rosalind (1989): *Ženska želja*. Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS, Knjižnica revolucionarne teorije.
- Crawford, Mary E. (1995): *Talking difference: on gender and language*. London, Thousand Oaks: Sage.
- De Belder, Steven (2002–2003): *On The Verge of Reality*. Dostopno na http://209.85.135.104/search?q=cache:zJTm1kdD1RoJ:www.drustvo-za-stetiko.si/papers_boa/degryse.doc+that+discourse+is+the+controlling+force+of+society+and+supp resses+the+female.+It+is+in+this+respect+that+Irigaray+develops+her+theory+of+the+critical+m imesis.&hl=sl&ct=clnk&cd=1 (3. april 2007).
- Ehrich, Susan in Ruth King (1998): Gender-based Language Reform and the Social Construction of Meaning. V Deborah Cameron (ur.): *The feminist critique of language : a Reader*. London, New York: Routledge.
- Eliasoph, Nina (1987): Politeness, Power, and Women's language: Rethinking Study in Language and Gender. *Berkeley Journal of Sociology. A Critical Review* (12), 79–102.
- Foucault, Michel (2001): The Discourse of Language. V Lucy Burke, Tony Crowley in Alan Girvin (ur.): *The Routledge language and cultural theory reader*, 231–240. London, New York: Routledge.
- Garfinkel, Harold (1987): *Studies in ethnomethodology*. Cambridge: Polity Press
- Goddard, Angela in Lindsey Mean Patterson (2002): *Language and Gender*. London, New York: Routledge.
- Gray, John (1994): *Moški so drugačni, ženske tudi : moški so z Marsa, ženske so z Venere* Ljubljana : [samozal.] D. Doblanovič: Quatro.
- Henley, Nancy in Cheris Kramarae (1991): Gender, Power and Miscommunication. V Nikolas Coupland, Howard Giles in John Wiemann (ur.): *»Miscommunication« and Problematic Talk*, 18–43. Newbury Park, Calif.: SAGE.
- Irigaray, Luce (1995): *Jaz, ti, me, mi : za kulturo različnosti*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Irigaray, Luce (1997): Vprašanje drugega. *Delta, revija za ženske študije in feministično teorijo* 3(1–2). 115–124.
- Irigaray, Luce (1998): Linguistic Sexes and Genres. V Deborah Cameron (ur.): *The feminist critique of language: a Reader*, 119–123. London, New York: Routledge.

- Irigaray, Luce (2002): *To speak is never neutral*. London, New York: Continuum.
- Iry, Diana in Phil Backlund, ur. (1994): *Exploring GenderSpeak. Personal Effectiveness in Gender Communication*. New York: McGraw-Hill, Inc.
- Jaworski, Adam in Nikolas Coupland ur. (1999): *The Discourse Reader*. Routledge, London, New York.
- Kalin Golob, Monika (1996): *Jezikovni kotic̃ki in jezikovna kultura*. Ljubljana: Jutro.
- Kaplan, Cora (1998): Language and Gender. V Cameron, Deborah (ur.): *The feminist critique of language : a Reader*, 54–65. London, New York: Routledge.
- Kimmel, Michael S. (2004): *The gendered society reader*. New York: Oxford University Press.
- Leskovšek, Vesna (2000): Med nevtalnostjo in univerzalnostjo uporabe moškega slovničnega spola. *Časopis za kritiko znanosti* 28(200/201), 409–426.
- MacConnell-Ginet, Sally (1998): The sexual (re)production of meaning: a discourse-based theory. V Deborah Cameron (ur.): *The feminist critique of language : a Reader*, 198–211. London, New York: Routledge.
- Moi, Toril (1999): *Politika spola/teksta : feministična literarna teorija*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.
- Speer, Susan A. (2005): *Gender Talk. Feminism, Discourse and Conversation Analysis*. London, New York: Routledge.
- Spender, Dale (1987): *Man Made Language*. London, New York: Routledge & Kegan Paul.
- Srankovič, Peter (2002): Kulturne študije: pregled zgodovine, teorij in metod. V Aleš Debeljak, Peter Stankovič, Gregor Tomc in Mitja Velikonja (ur.): *Cooltura. Uvod v kulturne študije*, 11–71. Ljubljana: Študentska založba.
- Švab, Alenka (2002): »Devided We Stand« - teme in dileme študij spolov. V Aleš Debeljak, Peter Stankovič, Gregor Tomc in Mitja Velikonja (ur.): *Cooltura. Uvod v kulturne študije*, 195–211. Ljubljana: Študentska založba.
- Talbot, Mary M. (2001): Feminism and Language. V Sarah Gamble (ur.): *The Routledge companion to Feminism and Postfeminism*, 140–148. London, New York: Routledge.
- Tidd, Ursula (2004): *Simone de Beauvoir*. London, New York: Routledge.
- Todd, Aleksandra Dundas in Sue Fisher, ur. (1988): *Gender and discourse : the power of talk*. Norwood (New Jersey): Ablex Publishing Corporation.

- Uchida, Aki (1998): When »Difference« is »Dominance«: A Critique of the »Anti-Power- Based« Cultural Approach to Sex Differences. V Deborah Cameron (ur.): *The feminist critique of language : a Reader*, 280–292. London, New York: Routledge
- Violi, Patrizia (1992): Gender, Subjectivity and Language. V Gisela Bock in Susan James (ur.): *Equality and Difference*, 164–176. London: Routledge.
- West, Candace, Michelle M. Lazar in Cheri Kramarae (1997): Gender in discourse. V van Dijk, Teun A. (ur.): *Discourse studies: a multidisciplinary introduction*, 119–144. London: Sage Publications.
- West, Candace in Don H. Zimmerman (2002): *Small Insults and Doing Gender*. Dostopno na http://www.pineforge.com/upm-data/13287_Chapter_3_Web_Byte_Candace_West_and_Don_H_Zimmerman.pdf (7. junij 2007).